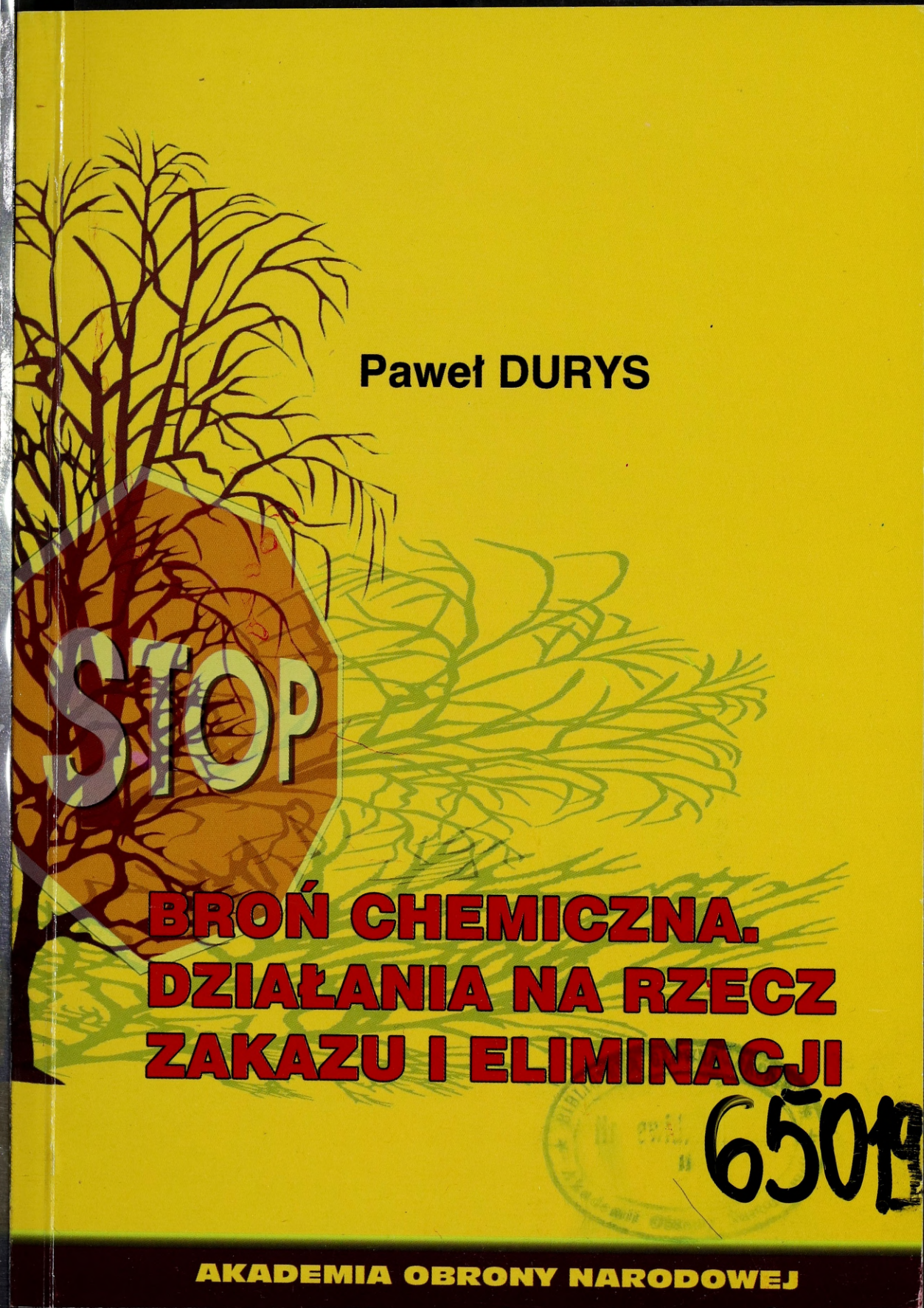

Grey Scale #13

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Paweł DURYS

STOP

**BROŃ CHEMICZNA.
DZIAŁANIA NA RZECZ
ZAKAZU I ELIMINACJI**

65019

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Colour Chart #13

Blue

Cyan

Green

Yellow

Red

Magenta

White

3/Color

Black

Centimetres

Inches

DANES-PICTA.COM

AKADÉMIA NUKLEONOWYCH NAUK

Paweł DURYS

**BRÓŃ CHEMICZNA.
DZIAŁANIA NA RZECZ
ZAKAZU I ELIMINACJI**

Wydanie III

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Paweł DURYS

**BRÓŃ CHEMICZNA.
DZIAŁANIA NA RZECZ
ZAKAZU I ELIMINACJI**

- Warszawa 2009

Recenzenci:

gen. bryg. rez. prof. dr hab. Michał Krauze
prof. dr hab. Jacek Pawłowski

Projekt okładki
Ewa Wiśniewska

Redaktor techniczny
Beata Klarowska

Korekta
Hanna Jaroszuk

© Copyright by Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2008

ISBN 978-83-7523-056-7

Sygn. AON 5900/09

Skład, druk i oprawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej
00-910 Warszawa, al. gen. A. Chruściela 103, tel. 681-40-55, tel./faks 681-37-52
Zam. nr 1183/2008

Spis treści

WSTĘP	7
1. KONCEPCJA ROZBROJENIA WE WSPÓŁCZESNYCH STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH	10
1.1. Sposoby prezentacji pojęcia rozbrojenie	10
1.2. Współczesne porozumienia rozbrojeniowe	14
1.3. Pojęcie i sposoby przeciwdziałania proliferacji	22
2. CHARAKTERYSTYKA BRONI CHEMICZNEJ	34
2.1. Historia broni chemicznej	34
2.2. Pojęcie i klasyfikacja broni chemicznej	40
2.3. Produkcja i proliferacja broni chemicznej	45
2.4. Iracki program zbrojeń chemicznych	48
3. DZIAŁANIA NA RZECZ OGRANICZENIA I ZAKAZU STOSOWANIA BRONI CHEMICZNEJ	60
3.1. Deklaracja brukselska z 1874 r.	60
3.2. Konwencje haskie 1899 i 1907 r.	61
3.3. Protokół Genewski z 17 VI 1925 r.	64
3.4. Negocjacje na forum konferencji rozbrojeniowej ONZ w Genewie	70
4. KONWENCJA O ZAKAZIE PROWADZENIA BADAŃ, PRODUKCJI, SKŁADOWANIA I UŻYCIA BRONI CHEMICZNEJ ORAZ O ZNISZCZENIU JEJ ZAPASÓW	90
4.1. Postanowienia konwencji	90
4.2. Załączniki do konwencji	98
4.3. Zobowiązania wynikające z konwencji	106
4.4. Znaczenie konwencji o zakazie broni chemicznej	112
5. DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI ds. ZAKAZU BRONI CHEMICZNEJ	114
5.1. Uniwersalizacja konwencji o zakazie broni chemicznej	114
5.2. Proces niszczenia broni chemicznej	115

5.3. Wzmocnienie systemu weryfikacji	118
5.4. Zapobieganie rozprzestrzenianiu broni chemicznej	120
PODSUMOWANIE I WNIOSKI DE LEGE FERENDA	124
BIBLIOGRAFIA	126

Wstęp

Wśród rodzajów broni masowego rażenia – atomowej, biologicznej i chemicznej – ta ostatnia ma najbogatszą historię, zarówno jeśli chodzi o jej powstanie i rozwój, jak i praktyczne wykorzystanie w celach wojskowych. Nieustanny postęp w dziedzinie rozwoju broni chemicznej spowodował, że współczesna broń chemiczna jest bardzo skutecznym i podstępным środkiem masowej zagłady.

Właśnie te dwie cechy broni chemicznej spowodowały, że społeczność międzynarodowa od ponad stu lat usiłuje zakazać stosowania bojowych środków trujących w czasie działań wojennych. Wyrazem tej woli jest dokument międzynarodowy – konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów – podpisany 13 I 1993 r. w Paryżu.

Przedmiotem analizy prowadzonej w tej pracy jest przedstawienie kierunków, ewolucji oraz specyfiki rokowań rozbrojeniowych zmierzających do całkowitego i powszechnego wyeliminowania tej kategorii broni w stosunkach międzynarodowych. Autor rozumie przez nie te aspekty działalności państw, które łączą się z ich aktywnością zewnętrzną, dotyczącą działań na rzecz ustanowienia zakazu stosowania broni chemicznej.

Problematyce broni chemicznej poświęcona jest stosunkowo bogata literatura zagraniczna, na którą składają się zarówno opracowania zwarte, jak i artykuły naukowe¹. W literaturze polskiej można wskazać jedynie na kilka monografii poświęconych łącznie problematyce broni chemicznej i biologicznej z lat 70. XX wieku, bądź też na artykuły poświęcone konwencji o za-

¹ Jednym z ostatnich wydawnictw, zasługujących na uwagę, jest publikacja Jonathana B. Tuckera, m.in. członka Rady Dyrektorów prestiżowego Stowarzyszenia Kontroli Zbrojeń, *War of Nerves: Chemical Warfare From World War I to Al-Qaeda*, Pantheon Books, February 2006.

kazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów z 1993 r. Istnienie tej luki w polskiej literaturze przedmiotu, brak całościowego opracowania tej problematyki po podpisaniu konwencji oraz zainteresowanie prawnomiędzynarodowymi aspektami nieprolifracji, kontroli zbrojeń i rozbrojenia, przyczyniły się do podjęcia tematu eliminacji broni chemicznej w stosunkach międzynarodowych.

Ze względu na przedmiot i charakter pracy jej struktura uwzględnia kryterium problemowe i chronologiczne. Celem autora jest zaprezentowanie charakterystyki broni chemicznej, jej historii i klasyfikacji, jak również poszczególnych działań na rzecz ograniczenia i zakazu stosowania bojowych środków trujących. Sądzę, że właśnie taka metoda analizy zastosowana w niniejszej pracy umożliwi zrealizowanie przyjętego założenia.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział pierwszy poświęcony jest zagadnieniom definicyjnym pojęcia rozbrojenie w nauce o stosunkach międzynarodowych, koncepcjom rozbrojenia we współczesnych stosunkach międzynarodowych ze szczególnym uwzględnieniem porozumień o charakterze rozbrojeniowym, do których należy konwencja o zakazie broni chemicznej oraz pojęciu i sposobom przeciwdziałania proliferacji.

W rozdziale drugim przedstawiono ogólną charakterystykę broni chemicznej uwzględniając historię jej zastosowania, definicję i klasyfikację. Poruszono tu również zagadnienia dotyczące produkcji i proliferacji broni chemicznej oraz omówiono iracki program zbrojeń chemicznych, który wywarł znaczny wpływ na przyspieszenie negocjacji dotyczących konwencji o zakazie broni chemicznej.

W rozdziale trzecim poddano analizie i przedstawiono najważniejsze działania na rzecz ograniczenia i zakazu stosowania broni chemicznej, począwszy od Deklaracji brukselskiej, a kończąc na podpisaniu 13 I 1993 r. konwencji o zakazie broni chemicznej. Szczególną uwagę poświęcono analizie Protokołu Genewskiego i negocjacjom na forum konferencji rozbrojeniowej ONZ w Genewie.

Rozdział czwarty koncentruje się na ukazaniu postanowień i zobowiązań wynikających z konwencji, która kończy długoletni proces negocjacji o całkowity i powszechny zakaz broni chemicznej. Oprócz dokładnej analizy postanowień i zobowiązań podkreślono również znaczenie realizacji postanowień tego obszernego dokumentu prawnomiędzynarodowego dla pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego.

W ostatnim rozdziale przedstawiono działalność Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej ze szczególnym naciskiem na uniwersalizację konwencji o zakazie broni chemicznej, proces niszczenia broni chemicznej, wzmocnienie systemu weryfikacji, a także działania na rzecz zapobiegania dalszemu rozprzestrzenianiu broni chemicznej.

1. Koncepcja rozbrojenia we współczesnych stosunkach międzynarodowych

1.1. Sposoby prezentacji pojęcia rozbrojenie

Pojęcie rozbrojenia, będąc jednym z częściej używanych terminów we współczesnej nauce o stosunkach międzynarodowych, rzadko bywa przedmiotem precyzyjnych ustaleń definicyjnych. Tymczasem, jak słusznie pisał J. Kukułka „wszystkie sposoby działań na rzecz hamowania ilościowego i jakościowego wyścigu zbrojeń były od czasów Ligi Narodów i są po dzień dzisiejszy niesłusznie nazywane przedsięwzięciami rozbrojeniowymi”². Do problematyki rozbrojeniowej włącza się bowiem takie treści, jak zbrojenia, kontrola zbrojeń, regulacja zbrojeń, wreszcie kroki rozbrojeniowe *sensu stricto*. W praktykowanej terminologii pojęcie to określa podejmowane przez państwa przedsięwzięcia (jedno-, dwu- lub wielostronne) mające na celu wprowadzenie określonych ograniczeń, jeśli chodzi o liczbę, jakość i rozmieszczenie sił zbrojnych i (lub) zbrojeń, ich całkowitą likwidację oraz wprowadzenie ograniczeń w zakresie możliwości użycia tych sił w stosunkach między państwami³.

Analiza definicji leksykalnych pojęcia rozbrojenie wskazuje, że dotyczy ono likwidacji lub ograniczenia sił zbrojnych i odnosi się do: ograniczenia zbrojeń, redukcji zbrojeń, rozbrojenia całkowitego i powszechnego⁴. Już na tej podstawie łatwo jest zauważyć, że termin rozbrojenie został rozciągnięty w praktyce stosunków międzynarodowych na oznaczenie wszystkich możliwości ograniczania roli czynnika militarnego. Sytuacja taka

² J. Kukułka, *Politologiczne podejście do pokoju*, [w:] J. Kukułka (red.), *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991, s. 17.

³ G. Michałowska (red.), *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1996, s. 214.

⁴ *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1993, s. 791; E.J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986, s. 462.

powoduje, że pojęciu rozbrojenia towarzyszy niejednoznaczność i niespójność pojęciowa.

Sposoby prezentacji pojęcia rozbrojenia w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych najłatwiej jest prześledzić na konkretnych przykładach. Jedną z pierwszych prób zdefiniowania tego pojęcia podjął J. Warszawski, który przez rozbrojenie rozumiał usunięcie siły bojowej, jednocześnie „obejmując niem wszelkie stopnie degresji siły bojowej poprzez nieskończoną skalę częściowych redukcji tej siły, a nawet tzw. ograniczenie zbrojeń”⁵. Należy zaznaczyć, że pierwsze praktyczne działania w sprawie rozbrojenia zostały podjęte już w pierwszej połowie XIX wieku w Ameryce Łacińskiej w umowach między państwami o ograniczeniach sił zbrojnych i demilitaryzacji niektórych terytoriów, z kolei ograniczenia sił zbrojnych i redukcja wydatków wojskowych były przedmiotem obrad konferencji pokojowych w Hadze w 1899 i 1907 r.⁶

Problematyką rozbrojenia zajmowała się też w okresie międzywojennym Liga Narodów, która określiła obowiązek rozbrojenia się członków Ligi i ustaliła kryteria tego rozbrojenia oraz związane z tym informowanie Rady o aktualnym poziomie zbrojeń i przemysłu zbrojeniowego. Artykuł 8 Paktu Ligi Narodów zakładał, że utrzymanie pokoju wymaga obniżenia zbrojeń i sił zbrojnych państw członkowskich do pułapów poddyktowanych względami „bezpieczeństwa narodowego” danego państwa i jego ewentualnych obowiązków wojskowych z tytułu uczestnictwa w akcji międzynarodowej przeciwko agresorowi⁷.

Chociaż koncepcja rozbrojenia Ligi Narodów nie zdała w praktyce egzaminu to dla potrzeb niniejszej pracy ważne jest odnotowanie faktu podpisania pod auspicjami Ligi Narodów

⁵ J. Warszawski, *Zagadnienie rozbrojenia w prawie międzynarodowym i w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1930, s. 25.

⁶ R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1972, s. 269–272; R. Zięba, *Działania na rzecz ograniczania wyścigu zbrojeń i rozbrojenia*, [w:] J. Kukułka, op. cit., s. 311–312; J. Goldblat, *Arms Control. The New Guide to Negotiations and Agreements*, London, Thousand Oaks, New Delhi 2002, s. 19–20 i 279–281.

⁷ Tekst: DzU 1920 r., nr 35, poz. 200.

17 VI 1925 r. Protokołu o zakazie używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych, który należy do najstarszych, nadal obowiązujących porozumień rozbrojeniowych.

Wyraźny wzrost zainteresowania państw problematyką rozbrojeniową nastąpił dopiero po drugiej wojnie światowej w wyniku uznania przez Kartę Narodów Zjednoczonych rozbrojenia za jeden z podstawowych sposobów współpracy na rzecz utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego⁸. W Karcie Narodów Zjednoczonych bezpośrednio odniesienie do spraw rozbrojenia mają artykuły: 11, 26 i 47. Artykuł 11, ustęp 1 Karty Narodów Zjednoczonych upoważnia Zgromadzenie Ogólne ONZ do rozważania zasad dotyczących „rozbrojenia i regulowania zbrojeń” oraz formułowania w tym zakresie „zaleceń członkom Organizacji Narodów Zjednoczonych albo Radzie Bezpieczeństwa”. Artykuł 26 Karty Narodów Zjednoczonych czyni Radę Bezpieczeństwa ONZ odpowiedzialną za opracowywanie przy pomocy przewidzianego w artykule 47 Wojskowego Komitetu Sztabowego, planów ustanowienia systemu regulowania zbrojeń, które będą przedłożone wszystkim członkom Organizacji Narodów Zjednoczonych. Z kolei artykuł 47 Karty Narodów Zjednoczonych mówi o utworzeniu Wojskowego Komitetu Sztabowego, złożonego z szefów sztabów stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ albo ich przedstawicieli. Zadaniem tego organu miało być służenie Radzie Bezpieczeństwa ONZ radą i pomocą we wszystkich sprawach dotyczących „regulowania zbrojeń i możliwego rozbrojenia”⁹.

Karta Narodów Zjednoczonych odnosząc się do spraw rozbrojenia w art. 11, 26 i 47 stosuje dwa terminy: rozbrojenie i regulację zbrojeń. Dokument ten nie zawiera jednak ani wyja-

⁸ S. Parzymies, *Rola ONZ w utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, [w:] J. Kukułka, I. Popiuk-Rysińska (red.), *Wkład ONZ w rozwój współżycia narodów*, Warszawa 1997, s. 25–26.

⁹ *Karta Narodów Zjednoczonych oraz Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, Departament Informacji ONZ 1971, s. 12, 19–20, 28–29.

śnienia tych terminów, ani w sposób jednoznaczny nie formułuje obowiązku rozbrojenia¹⁰.

Również analiza definicji terminu rozbrojenie prezentowanych po drugiej wojnie światowej przez różnych badaczy stosunków międzynarodowych w literaturze przedmiotu, wskazuje na istnienie dosyć dużej dowolności w posługiwaniu się tym terminem. A. Towpik definiuje rozbrojenie jako „podjęcie przez państwo działania odwrotnego do zbrojenia, a więc kroków związanych z ograniczeniem, redukcją i eliminacją narodowych zbrojeń i sił zbrojnych”¹¹.

Z kolei J. Gilas traktuje rozbrojenie jako „ograniczenie lub likwidację sił zbrojnych i zbrojeń państw przeprowadzoną na podstawie umowy międzynarodowej”. Przez ograniczenie zbrojeń autor ten rozumie „ustalenie pułapu zbrojeń, którego państwa zobowiązują się nie przekraczać”. Natomiast za redukcję zbrojeń uważa „środki przedsięwzięte przez kraje, w których zbrojenia przekraczają określony poziom ograniczeń, dla przywrócenia tego poziomu”¹².

Według W. Multana przez rozbrojenie należy rozumieć: „podejmowanie przez państwo jedno-, dwu- lub wielostronnych przedsięwzięć mających na celu wprowadzenie określonych ograniczeń, jeśli chodzi o ilość, jakość i rozmieszczenie sił zbrojnych i (lub) zbrojeń, ich całkowitą likwidację oraz wprowadzenie ograniczeń w zakresie możliwości użycia siły w stosunkach między państwami”¹³.

Zaprezentowane ujęcia terminu rozbrojenie wskazują, że problematyka rozbrojenia stanowi szeroką sferę działań międzynarodowych, raz rozumianych w szerszym zakresie, a więc obejmującą zarówno rozbrojenie *sensu stricto*, jak i problematykę zbrojeń, kontroli zbrojeń, środków budowy zaufania i bez-

¹⁰ W. Multan, *Rozbrojenie w Karcie i działalności ONZ*, „Sprawy Międzynarodowe” 1985, nr 10, s. 42.

¹¹ A. Towpik, *Bezpieczeństwo międzynarodowe a rozbrojenie*, Warszawa 1970, s. 9.

¹² *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1976, s. 339.

¹³ W. Multan, *Problemy rozbrojenia europejskiego 1945–1975*, Warszawa 1979, s. 26.

pieczeństwa, a raz bardzo wąsko jako eliminację materialnych środków prowadzenia walki i sił zbrojnych.

Niewątpliwie przyjęcie szerokiego sposobu rozumienia pojęcia rozbrojenia wydaje się słuszne i we współczesnych stosunkach międzynarodowych jest powszechnie akceptowane. Niemniej jednak dla potrzeb niniejszej pracy konieczne staje się sformułowanie definicji poszczególnych kategorii wchodzących w skład szeroko rozumianego rozbrojenia. Dlatego też pod pojęciem „rozbrojenia” będzie występować wszelkiego rodzaju przedsięwzięcia, których celem jest całkowita likwidacja uzbrojenia (zbrojeń) i sił zbrojnych państw. Z kolei „regulacja zbrojeń” jest kategorią, która mieściłaby w sobie postanowienia dotyczące ograniczenia zbrojeń i redukcji zbrojeń¹⁴. „Kontrola zbrojeń” obejmuje te przedsięwzięcia, które racjonalizują nam działalność wojskową państw, natomiast pojęcie „środków budowy zaufania i bezpieczeństwa” oznacza przedsięwzięcia mające na celu stworzenie pewnej „otwartości” i „przejrzystości” działalności wojskowej państw.

1.2. Współczesne porozumienia rozbrojeniowe

Na podstawie analizy podpisanych porozumień w dziedzinie kontroli zbrojeń i rozbrojenia można zaprezentować główne koncepcje rozbrojenia, które pojawiły się w powojennych stosunkach międzynarodowych. Za A. Towpikiem można odnotować następujące koncepcje rozbrojenia: rozbrojenie *sensu stricto*, kontrola zbrojeń i środki budowy zaufania¹⁵.

Koncepcja rozbrojenia *sensu stricto* odpowiada tradycyjnemu ujęciu problemu rozbrojenia czyli likwidacji uzbrojenia (zbrojeń) i sił zbrojnych państw. Koncepcja ta znalazła swoje odzwierciedlenie w wielu projektach dotyczących usunięcia zbro-

¹⁴ Pojęcie „ograniczenie zbrojeń” oznacza ustalenie określonego pułapu zbrojeń (wyższego lub niższego od istniejącego). Pojęcie „redukcja zbrojeń” to fizyczne zmniejszenie potencjału zbrojeń lub sił zbrojnych państwa.

¹⁵ A. Towpik, *Problem rozbrojenia we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, [w:] A.D. Rotfeld (red.), *Od zaufania do rozbrojenia*, Warszawa 1986, s. 46–51.

jeń i sił zbrojnych państw, przedstawionych po drugiej wojnie światowej¹⁶. Najpełniejszym wyrazem tego podejścia była idea powszechnego (wszystkie państwa) i całkowitego (wszystkie kategorie zbrojeń) rozbrojenia przedstawiona 18 IX 1959 r. na XIV sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ przez ZSRR. Równocześnie rząd radziecki zgłosił konkretny plan takiego rozbrojenia w trzech etapach. W pierwszym etapie miała nastąpić redukcja stanów osobowych i uzbrojenia konwencjonalnego, w drugim – rozwiązanie sił zbrojnych i likwidacja obcych baz, w trzecim zaś nastąpiłoby zniszczenie broni nuklearnej i rakietowych środków przenoszenia ładunku nuklearnego¹⁷.

Mimo niezgodnienia harmonogramu stopniowej redukcji sił i uzbrojenia nuklearnego oraz konwencjonalnego w programie powszechnego i całkowitego rozbrojenia problem ten powrócił na porządek obrad głównych organów ONZ podczas I specjalnej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ na temat rozbrojenia (23 V–30 VI 1978 r.). Jego wyrazem była idea opracowania całościowego programu rozbrojenia polegająca na wypracowaniu zharmonizowanego programu częściowych przedsięwzięć rozbrojeniowych, których realizacja doprowadziłaby w końcowym efekcie do powszechnego i całkowitego rozbrojenia¹⁸.

Przedstawiając tę koncepcję rozbrojenia należy pamiętać, że choć jest ona najlepszym sposobem realizacji celów związanych z rozbrojeniem, tj. eliminacji określonych rodzajów zbrojeń, to jej realizacja w praktyce natrafiała i nadal natrafia na znaczne trudności o charakterze politycznym, gospodarczym i technicznym.

¹⁶ W literaturze polskiej jedną z najlepszych prac omawiających działania na rzecz rozbrojenia i kontroli zbrojeń w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych jest artykuł T. Strulaka. Szerzej: T. Strulak: *Działania na rzecz rozbrojenia i kontroli zbrojeń*, [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2006, s. 161–213.

¹⁷ J. Lider, *Z historii rokowań rozbrojeniowych*, [w:] *Rozbrojenie, szkice i rozprawy*, Warszawa 1966, s. 64–65.

¹⁸ *The United Nations and Disarmament*, United Nations, New York 1988, s. 15–18.

Z tych też względów rokowania rozbrojeniowe w oparciu o koncepcję rozbrojenia *sensu stricto* aż do początku lat 90. nie przyniosły praktycznie rezultatu. W latach 1945–1990 podpisano tylko dwa porozumienia o charakterze czysto rozbrojeniowym:

1) Konwencję o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, podpisaną 10 IV 1972 r. w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie¹⁹;

2) Układ o likwidacji rakiet średniego i krótszego zasięgu na lądzie, podpisany 7 XII 1987 r. w Waszyngtonie między ZSRR a USA²⁰.

Drugą najczęściej omawianą koncepcją rozbrojeniową jest kontrola zbrojeń. Koncepcja kontroli zbrojeń została zaprezentowana przez państwa zachodnie w pierwszym dziesięcioleciu po drugiej wojnie światowej i oznaczała jedną z form kontroli międzynarodowej nad ustanowionymi wcześniej w drodze porozumień międzynarodowych ograniczeniami w zakresie wielkości dopuszczalnych poziomów sił zbrojnych i zbrojeń na określonych umową obszarach²¹.

Do najgłośniejszej propozycji opartej na tej koncepcji należał tzw. plan Barucha przedstawiony 14 VI 1946 r. w Komisji Energii Atomowej przez USA. Przewidywał on stworzenie Międzynarodowej Agencji Rozwoju Atomowego, której podporządkowanoby wszystkie fazy rozwoju i zastosowania energii atomowej we wszystkich krajach, kontrolę nad zasobami surowców dla otrzymywania takiej energii i nad jej produkcją²².

Szczególny rozwój tej koncepcji i jej ewolucja nastąpiły w drugiej połowie lat 50. i pierwszej połowie lat 60. XX wieku. Założeniem docelowym realizacji koncepcji kontroli zbrojeń stało się wtedy zmniejszenie prawdopodobieństwa wybuchu wojny oraz jej gwałtowności, gdy to już nastąpi. Tak rozumiana

¹⁹ Tekst polski: M. Flemming, *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1991, s. 227–229.

²⁰ Szerzej: W. Multan, *Układ o likwidacji rakiet średniego i mniejszego zasięgu*, „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 2, s. 7–24.

²¹ W. Multan, *Problemy rozbrojenia europejskiego...*, op. cit., s. 13–22.

²² J. Lider, op. cit., s. 47–48.

koncepcja kontroli zbrojeń miałyby obejmować: ograniczenie zbrojeń, racjonowanie zbrojeń i nadzorowanie zbrojeń.

W grupie porozumień rozbrojeniowych obejmujących tak rozumianą kontrolę zbrojeń możemy wyróżnić porozumienia²³ dotyczące:

1) demilitaryzacji obszarów o ogólnym znaczeniu międzynarodowym, których celem jest ograniczenie lub wyeliminowanie prowadzenia na nich określonych rodzajów działalności wojskowej. Są to następujące porozumienia:

- Układ w sprawie Antarktyki – podpisany 1 XII 1959 r. w Waszyngtonie²⁴;

- Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z księżycem i innymi ciałami niebieskimi – podpisany 27 I 1967 r. w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie²⁵;

- Układ o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz w jego podłożu – podpisany 11 II 1970 r. w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie²⁶.

2) stref bezaatomowych, których celem jest zapobieżenie terytorialnemu rozprzestrzenianiu się broni jądrowej. Są to następujące porozumienia:

- Układ w sprawie zakazu broni nuklearnej w Ameryce Łacińskiej – podpisany 14 II 1967 r. w Meksyku;

²³ Wszystkie wymienione porozumienia są szczegółowo omówione w pracy J. Goldblat, op. cit., s. 48–307. W literaturze polskiej aktualne wydarzenia związane z problematyką kontroli zbrojeń i rozbrojenia poruszane są w ramach artykułów ekspertów Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, publikowanych w *Przeglądzie Światowego Procesu Rozbrojeniowego*, wydawanego przez Departament Polityki Obronnej MON (obecnie Departament Polityki Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON), począwszy od 2001 r.

²⁴ Tekst polski: M. Flemming, op. cit., s. 216–219; szerzej: A. Wyrozumska, *Ewolucja statusu prawnego Antarktyki a państwa trzecie*, Łódź 1995.

²⁵ Tekst polski: M. Flemming, op. cit., s. 220–223; szerzej: A. Jacewicz, *Użytkowanie kosmosu do celów wojskowych*, [w:] A. Wasilkowski (red.), *Działalność kosmiczna w świetle prawa międzynarodowego*, Wrocław 1991, s. 66–91.

²⁶ Tekst polski: M. Flemming, op. cit., s. 226–227.

- Układ w sprawie strefy bezatomowej południowego Pacyfiku – podpisany 6 VIII 1985 r. w Raratonga (Wyspy Cooka);
 - Układ w sprawie strefy bezatomowej Południowo-Wschodniej Azji – podpisany 15 XII 1995 r. w Bangkoku;
 - Układ w sprawie strefy bezatomowej w Afryce – podpisany 11 IV 1996 r. w Kairze;
 - Układ ustanawiający strefę wolną od broni jądrowej w Azji Środkowej – podpisany 8 IX 2006 r. w Semipałatyńsku²⁷.
- 3) najbardziej niebezpiecznego rodzaju broni masowej zagłady – broni jądrowej. Są to tzw. częściowe porozumienia rozbrojeniowe, do których należą:
- Układ o zakazie doświadczeń z bronią jądrową w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą – podpisany 5 VIII 1963 r. w Moskwie²⁸;
 - Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej – podpisany 1 VII 1968 r. w Londynie, Moskwie i Waszyngtonie²⁹;
 - Traktat o całkowitym zakazie prób jądrowych – podpisany 10 IX 1996 r. w Nowym Jorku³⁰.
- 4) ograniczenia i redukcji zbrojeń między Stanami Zjednoczonymi Ameryki a ZSRR/Rosją w sprawie strategicznych broni jądrowych³¹. Są to następujące porozumienia:
- Tymczasowe porozumienie o niektórych środkach w zakresie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych (SALT I) – podpisane 26 V 1972 r. w Moskwie;
 - Układ o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej (Układ ABM) – podpisany 26 V 1972 r. w Moskwie;
 - Układ o ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych (Układ SALT II) – podpisany 18 VI 1979 r. w Wiedniu;
 - Układ o redukcji i ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych (START I) – podpisany 30 VII 1991 r. w Moskwie;

²⁷ Szerzej: T. Strulak, op. cit., s. 188–191.

²⁸ Tekst polski: M. Flemming, op. cit., s. 219–220.

²⁹ Tekst polski: M. Flemming, op. cit., s. 223–225; szerzej: W. Wieczorek, *Nierozpowszechnianie broni jądrowej*, Warszawa 1969.

³⁰ Szerzej: *SIPRI Yearbook 1997, Armaments, Disarmament and International Security*, Sztokholm 1997, s. 414–431.

³¹ Szerzej: Z. Szczerbowski, *Radziecko-amerykański dialog rozbrojeniowy 1990. Zbrojenia strategiczno-kosmiczne*, Warszawa 1990.

- Układ o dalszej redukcji i ograniczeniu strategicznych zbrojeń ofensywnych (START II) – podpisany 3 I 1993 r. w Moskwie;

- Traktat o redukcji strategicznej broni ofensywnej (SORT) – podpisany 24 V 2002 r. w Moskwie³².

5) kontroli zbrojeń konwencjonalnych w Europie³³. Obejmują one:

- Traktat o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie (Traktat CFE) – podpisany 19 XI 1990 r. w Paryżu;

- Akt końcowy negocjacji o liczebności personelu konwencjonalnych sił zbrojnych w Europie (CFE-1A) – podpisany 10 VII 1992 r. w Helsinkach;

- znowelizowany Traktat o siłach konwencjonalnych w Europie – podpisany 19 XI 1999 r. w Stambule³⁴.

6) prawnomiędzynarodowych zakazów stosowania określonych rodzajów broni. Należą do nich:

- Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub innych wrogich celach – podpisana 18 V 1977 r. w Genewie;

- Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami³⁵ – podpisana 10 X 1980 r. w Genewie;

³² Szerzej: M. Tabor, *Układ Moskiewski – nowe podejście do redukcji strategicznych zbrojeń ofensywnych*, [w:] E. Halizak, R. Kuźniar, G. Michałowska, S. Parzymies, J. Symonides, R. Zięba (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2006, s. 374–394.

³³ Szerzej na temat zbrojeń konwencjonalnych w Europie patrz: A. Kobieracki, Z. Lachowski, J.M. Nowak, *Między równowagą sił a bezpieczeństwem kooperatywnym w Europie*, Warszawa 1999.

³⁴ „Rzeczpospolita” z 20–21 listopada 1999 r.

³⁵ Załączniki stanowi pięć protokołów, które kolejno dotyczą: użycia broni, której fragmenty są niewykrywalne promieniami rentgena; użycia min, min-pułapek i innych urządzeń wybuchowych; użycia broni zapalającej; użycia broni laserowej powodującej ślepotę oraz usuwania i niszczenia niewybuchów powojennych.

- Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkowania i przekazywania min przeciwpiechotnych i o ich zniszczeniu – podpisana 18 IX 1997 r. w Oslo.

Najmłodszą koncepcją rozbrojenia są tzw. środki budowy zaufania, które pojawiły się w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych w toku dyskusji na temat wojskowych aspektów bezpieczeństwa w procesie KBWE a upowszechniła je w skali globalnej I specjalna sesja Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie rozbrojenia (23 V–30 VI 1978 r.).

Jak pisze M. Tabor koncepcja środków budowy zaufania była pewnego rodzaju reakcją na trudności i ograniczone wyniki rozbrojenia i kontroli zbrojeń, uznającą za przyczynę tego brak zaufania w stosunkach między państwami³⁶. Dlatego też, do podstawowych celów środków budowy zaufania zalicza się:

- przyczynianie się do stopniowego zmniejszania rywalizacji wojskowej;
- eliminowanie bądź ograniczanie niektórych źródeł wybuchu konfliktów i wojen;
- zmniejszanie nieufności i niepewności co do intencji działań wojskowych podejmowanych w czasie pokoju;
- stwarzanie warunków umożliwiających właściwe rozumienie tych intencji.

Tak określone cele środków budowy zaufania zakładają wymianę odpowiednich informacji, tworzenie możliwości obserwacji i kontroli podejmowanych działań oraz ich notyfikację przez poszczególne państwa. W praktyce stosunków międzynarodowych mamy do czynienia z dwoma formami występowania środków budowy zaufania:

1) dwustronną (głównie stosunki USA/ZSRR) – umowy w sprawie zapobiegania powstawaniu konfliktów i zmniejszenia ryzyka wojny nuklearnej, które obejmują m. in.:

- Memorandum dotyczące porozumienia między USA a ZSRR w sprawie ustanowienia bezpośredniej łączności – podpisane 20 VI 1963 r. w Genewie;

³⁶ M. Tabor, *Znaczenie środków budowy zaufania w umacnianiu pokoju*, [w:] J. Kukułka, op. cit., s. 333–334.

• Porozumienie między ZSRR a USA w sprawie środków zmierzających do zmniejszenia niebezpieczeństwa wybuchu wojny nuklearnej – podpisane 30 IX 1971 r. w Waszyngtonie.

2) wielostronną (głównie KBWE/OBWE) – środki budowania zaufania i bezpieczeństwa w Europie³⁷, obejmujące:

• środki określone w Akcie Końcowym KBWE – podpisanym 1 VIII 1975 r. w Helsinkach;

• środki określone w Dokumencie Konferencji Sztokholmskiej – podpisanym 19 IX 1986 r.;

• środki określone w Dokumencie Wiedeńskim 1990 – przyjętym 21 XI 1990 r. w Paryżu;

• środki określone w Dokumencie Wiedeńskim 1992 – podpisanym 4 III 1992 r.;

• ustanowienie systemu otwartych przestworzy na podstawie Traktatu o otwartych przestworzach – podpisanego 22 III 1992 r. w Helsinkach³⁸;

• środki określone w Dokumencie Wiedeńskim 1994 – przyjętym 6 XII 1994 r. w Budapeszcie;

• środki określone w Dokumencie Wiedeńskim 1999 – przyjętym 16 listopada 1999 r. w Stambule.

Wszystkie, zaprezentowane koncepcje rozbrojenia (rozbrojenie *sensu stricto*, kontrola zbrojeń, środki budowy zaufania) miały w zamierzeniu negocjatorów uczestniczących w powojennych rokowaniach rozbrojeniowych przyczynić się do umocnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. Analizując dorobek powojennych rokowań rozbrojeniowych można stwierdzić, że nie zawsze rozbrojenie *sensu stricto*, kontrola zbrojeń i środki budowania zaufania były stosowane jako działania równoległe i wzajemnie się wspierające. Często wspomniane koncepcje traktowano jako działania konkurencyjne i sobie przeciwstawne.

³⁷ Szerzej: A.D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990, s. 109–172. Ponadto, coraz większego znaczenia nabierają środki budowania zaufania i bezpieczeństwa na kontynencie azjatyckim i amerykańskim. Szerzej: J. Goldblat, op. cit., s. 272–278.

³⁸ Szerzej: M. Tabor, *System „otwartych przestworzy”: nowy wymiar budowy zaufania i bezpieczeństwa*, [w:] D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 551–564.

Nowy etap dyplomacji rozbrojeniowej w skali globalnej zapoczątkowało dopiero kształtowanie się nowego ładu światowego, którego cezurę otwierającą stanowił rok 1990³⁹. Przykładem porozumienia o charakterze rozbrojeniowym „nowej generacji” jest podpisana 13 I 1993 r. Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, gromadzenia i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów. Podpisanie i wejście w życie konwencji o zakazie broni chemicznej było dowodem na krótkie wprowadzenie w życie idei rozbrojenia *sensu stricto*. Należy mieć nadzieję, że wejście w XXI wiek i odejście przez Stany Zjednoczone, szczególnie po wydarzeniach z 11 IX 2001 r., od zawierania porozumień wielostronnych na rzecz szeroko pojętego zwalczania proliferacji broni masowego rażenia nie zaprzęści wypracowanych do tej pory mechanizmów strategii rozbrojeniowej, uwzględniającej równoległe środki związane ze wszystkimi koncepcjami rozbrojenia⁴⁰.

1.3. Pojęcie i sposoby przeciwdziałania proliferacji

Powaga z jaką zagrożenia proliferacją broni masowego rażenia są postrzegane przez poszczególne państwa (szczególnie Stany Zjednoczone), jak również całą społeczność międzynarodową, przyczynia się do podejmowania szeroko zakrojonych działań na płaszczyźnie prawnej, politycznej (dyplomatycznej), ekonomicznej i militarnej. Działania te mają na celu nie tyle całkowicie zlikwidować bezpośrednio zagrożenia związane z proliferacją broni masowego rażenia oraz możliwymi atakami terrorystycznymi z jej użyciem, ale raczej nakierowane są na jak najskuteczniejsze zapobieganie jej ewentualnemu użyciu, jak

³⁹ J. Kukułka, *Kształtowanie nowego ładu międzynarodowego*, [w:] D.B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), op. cit., s. 349–362.

⁴⁰ Jak słusznie wskazuje T. Strulak, przykładem izolowania się Stanów Zjednoczonych od międzynarodowych problemów rozbrojeniowych i zbiorowego podejścia do nich jest rekordowa liczba przypadków głosowania USA przeciwko 22 rezolucjom rozbrojeniowym, w tym ośmiokrotnie w pojedynkę, w trakcie 60. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Por. T. Strulak, op. cit., s. 212–213.

również mają na celu istotny wzrost zdolności do przeciwdziałania tym zagrożeniom oraz skutkom użycia broni masowego rażenia.

Problem proliferacji broni masowego rażenia stanął również w sposób zdecydowany na prawie wszystkich forach współpracy międzynarodowej, począwszy od wyspecjalizowanych agend systemu Narodów Zjednoczonych (np. Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej), Sojuszu Północnoatlantyckiego (Wyższa Grupa Polityczno-Wojskowa NATO ds. Proliferacji i Wyższa Grupa Obronna NATO ds. Proliferacji) czy też Unii Europejskiej (*vide* działania podejmowane w ramach Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa). Państwa szeroko pojętego Zachodu wzmacniają współpracę w obszarze pozyskiwania i wymiany informacji w zakresie zagrożenia proliferacją BMR i możliwością ataków terrorystycznych z jej użyciem, zwiększają również własne zdolności do wykrywania i obrony przed skutkami użycia BMR.

Ważnym składnikiem w przeciwdziałaniu zagrożeniom związanym z proliferacją BMR są również działania rozbrojeniowe. Do najważniejszych w tym kontekście należą: reżim Traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT) wraz z aktywnością Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej, Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej (CWC) oraz Konwencja o zakazie rozwoju, produkcji i przechowywania broni biologicznej (BTWC). Na arenie międzynarodowej działania te są podejmowane także w ramach koalicji antyterrorystycznej, głównie w sferze aktywności polityczno-militarnej (np. Globalne Partnerstwo przeciwko broni masowego rażenia, Inicjatywa Krakowska - PSI), jak również w ramach prac poszczególnych reżimów kontroli eksportu (Grupa Dostawców Jądrowych, Grupa Australijska czy też Reżim Kontrolny Technologii Raketowych).

Dążąc do precyzyjnego określenia zagadnień dotyczących problematyki przeciwdziałania proliferacji, istotne staje się samo pojęcie proliferacji. Termin proliferacja stanowi dosłowne tłumaczenie słowa *proliferation* z języka angielskiego, którego

polskimi odpowiednikami są słowa *rozprzestrzenianie* i *rozpowszechnianie*. Został on zapożyczony z nauk biologicznych, w których przez proliferację rozumie się „rozrastanie się tkanek”⁴¹.

W ramach polityczno-wojskowego spojrzenia na to zagadnienie, można stwierdzić, iż samo zjawisko proliferacji broni masowego rażenia jest nieobce problemom bezpieczeństwa międzynarodowego od prawie półwiecza. Postrzeganie wagi zagrożenia proliferacją broni masowego rażenia przez poszczególne państwa jest uzależnione nie tylko od bezpośredniego zagrożenia, jakie stwarza to zjawisko dla ich bezpieczeństwa w sensie militarnym, ale także od poziomu korzyści, jakie państwa czerpią z utrzymania obecnego *status quo* zarówno w zakresie systemu porozumień rozbrojeniowych, jak i w szerszym ujęciu, wynikających z obecnego układu stosunków międzynarodowych⁴². Układ ten, mimo znaczącej konsolidacji interesów głównych aktorów mocarstw i organizacji międzynarodowych w kwestii zagrożeń terroryzmem i bronią masowego rażenia, nie likwiduje różnic w ocenie możliwości i sposobów przeciwdziałania powyższym zagrożeniom⁴³. Istotny w tym kontekście

⁴¹ Por. *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1980.

⁴² Do najistotniejszych uwarunkowań, które wpłynęły na obecny stan zagrożenia proliferacją (w dalszej kolejności na podejmowane działania w zakresie jej przeciwdziałania) należy zaliczyć: (1) rozwój programów broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia państw szczególnego zatroskania; (2) istniejące zasoby broni masowego rażenia głównych mocarstw, w tym przede wszystkim państw b. ZSRR; (3) rozwój wiedzy technologicznej w tym zakresie; (4) liberalizację kontroli przepływu towarów i osób w skali światowej; (5) „załamanie się” światowego procesu rozbrojeniowego; (6) funkcjonowanie i efektywność forów międzynarodowych prowadzących negocjacje na temat kolejnych reżimów nieproliferacyjnych.

⁴³ Związek zagrożenia terroryzmem broni masowego rażenia ze zjawiskiem proliferacji broni masowego rażenia wydaje się być oczywisty, aczkolwiek jest postrzegany często w sposób uproszczony. Proliferacja jest zjawiskiem, w którym uczestniczą zarówno państwa, jak i aktorzy niepaństwowi, a jego istotą jest dążenie do posiadania broni masowego rażenia oraz jej ewentualnego użycia. Jednakże, należy pamiętać, iż nie zawsze działania skierowane przeciwko państwom proliferatorom są adekwatne do zapobiegania przedostaniu się broni masowego rażenia w ręce terrorystów. Wynika to z faktu, iż ugrupowania terrorystyczne kładą większy nacisk na pozyskanie broni masowego rażenia gotowej

pozostaje fakt, iż od początku lat 90. XX wieku wzrasta znaczenie i waga tzw. działań nieproliferacyjnych (*non-proliferation*) bądź też kontrproliferacyjnych (*counter-proliferation*)⁴⁴.

W kontekście możliwych sposobów przeciwdziałania proliferacji, w świetle aktywności państw i organizacji międzynarodowych, dotyczących proliferacji broni masowego rażenia, wskazane wydaje się podejście do tego zagadnienia z punktu widzenia instrumentów polityki zagranicznej państwa. W szczególności dotyczy to polityki bezpieczeństwa państwa w wymiarze zewnętrznym, gdyż na szczeblu narodowym podstawę powstrzymania proliferacji broni masowego rażenia stanowi system kontroli eksportu⁴⁵. Ze względu na zasygnalizowaną już ewolucję środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, większość państw i organizacji międzynarodowych (m.in. Organizacja Narodów Zjednoczonych, Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego i Unia Europejska) uwzględniła w swoich strategiach różne sposoby przeciwdziałania zagrożeniom proliferacji broni masowego rażenia.

lub prawie gotowej do użycia na tzw. „czarnym rynku” albo od państw sponsorujących międzynarodowy terrorizm. Ta druga możliwość wydaje się być wprawdzie znacznie mniej prawdopodobna, chociażby ze względu na małą – z punktu widzenia państwa – przewidywalność zachowań terrorystów. Z kolei państwa progowe, posiadając większą bazę naukowo-technologiczną, skupiają swoje wysiłki zarówno na pozyskiwaniu technologii podwójnego zastosowania, jak i na bardziej „przetworzonych” komponentach broni masowego rażenia. Por. także J. Parachini, *Non-Proliferation Policy And the War on Terrorism*, „Arms Control Today”, October 2001, s. 13–15.

⁴⁴ Pojęcia nieproliferacji i kontr-proliferacji w świetle ich angielskiego źródłosłowa mają zupełnie inne znaczenie. Pojęciem nieproliferacji określa się działania (z reguły na płaszczyźnie prawnej), których celem jest zapobieganie proliferacji. Z kolei pojęcie kontr-proliferacji odnosi się do wszystkich działań, które służą zwalczaniu proliferacji, włączając w to działania natury prawnej, politycznej (dyplomatycznej), ekonomicznej oraz w szczególności militarnej. W tym drugim znaczeniu należy również rozumieć to zagadnienie w świetle treści prezentowanych przez autora.

⁴⁵ Opiera się on na systemie weryfikacji transakcji dotyczących towarów, technologii, usług i dóbr podwójnego zastosowania (tzw. *dual-use*) o przeznaczeniu wojskowym określonych na tzw. listach kontrolnych.

Ze względu na ich zróżnicowaną użyteczność i uzupełniający się charakter należy szczególnie zaznaczyć, że sposoby te wzajemnie się przenikają i często są stosowane razem. Kryterium ich rozróżnienia jest płaszczyzna, na której rozgrywa się „walka” z proliferacją broni masowego rażenia. Dlatego też możemy wyróżnić prawne, polityczne (dyplomatyczne), ekonomiczne i militarne sposoby przeciwdziałania zjawisku proliferacji⁴⁶.

Do podstawowych prawnych metod przeciwdziałania proliferacji broni masowego rażenia należy zaliczyć:

1. Budowanie ogólnych norm prawa międzynarodowego (tzw. *ius cogens*). Stanowią one podstawę systemu nieproliferaacji, kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Normy te, o charakterze prawnie wiążącym, zawarte są m.in. w głównych porozumieniach dotyczących zakazu produkcji, posiadania i użycia poszczególnych kategorii broni masowego rażenia. Szczególne znaczenie należy przypisać w tym względzie Traktatowi o Nierozprzestrzenianiu Broni Jądrowej (NPT) z 1967 r. Zakazuje on mocarstwom jądrowym przekazywania broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych, jak również udzielania pomocy, zachęcania lub nakłaniania jakiegokolwiek państwa niedysponującego bronią jądrową do produkowania lub uzyskiwania inną drogą takiej broni lub urządzeń wybuchowych.

2. Zawieranie umów międzynarodowych. Umowy takie dotyczą różnych aspektów problematyki nieproliferaacji, kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Należą do nich m.in. pełnozakresowe porozumienia o zabezpieczeniach zawierane przez państwa-strony Traktatu NPT, które nie dysponują bronią jądrową, z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej.

3. Ustanawianie wewnętrznego porządku prawnego sprzyjającego przeciwdziałaniu proliferacji broni masowego rażenia. W szczególności należy wskazać tutaj na wspomniane już prawodawstwo dotyczące systemu kontroli eksportu oraz zasad odpraw granicznych i tranzytu towarów.

⁴⁶ Typologia ta została opracowana w Departamencie Polityki Obronnej MON.

Polityczne i dyplomatyczne sposoby przeciwdziałania proliferacji możemy pogrupować na:

1. Kształtowanie woli państw do przyjęcia prawnych norm przeciwdziałania proliferacji oraz weryfikacji ich stosowania, a także woli państw do reagowania na niezastosowanie się do przyjętych norm prawnych. Przykładem takich działań jest polityka Unii Europejskiej, która w grudniu 2003 r. przyjęła strategię UE przeciwko proliferacji broni masowego rażenia. Jednym z podstawowych kroków, jakie Unia Europejska ma podjąć w walce z proliferacją broni masowego rażenia są m.in. akcje dyplomatyczne na rzecz upowszechniania porozumień rozbrojeniowych⁴⁷.

2. Budowanie atmosfery politycznej podkreślającej wagę przeciwdziałania proliferacji oraz konieczność wykorzystywania wszelkich metod jej zwalczania. Celowi temu służą np. konferencje międzynarodowe, organizowane pod auspicjami m.in. Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej wyspecjalizowanych agend (Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej, Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej), których zadaniem jest dyskutowanie i wymiana informacji na temat zagrożeń, które stanowi proliferacja broni masowego rażenia, a także omawianie działań służących niwelowaniu i eliminowaniu tego zjawiska.

3. Kształtowanie mechanizmów konsultacji politycznych w sytuacji groźby użycia broni masowego rażenia lub działań proliferacyjnych, w tym wywieranie nacisku na państwa dopuszczające się tego typu działań. Jednym z bardziej znanych mechanizmów konsultacji politycznych, w wymiarze wielostronnym, są spotkania przywódców najbardziej uprzemysłowionych państw świata (tzw. Grupy G-8)⁴⁸. W ich trakcie, wielokrotnie, dyskutowano i przyjmowano deklaracje, których celem było wywarcie presji bądź potępienie działań państw, które są podejrzewane o rozwijanie programów broni masowe-

⁴⁷ Szerzej na temat samej strategii: P. Wyganowski, *Unia Europejska a broń masowego rażenia. Zestawienie głównych inicjatyw UE w roku 2003 i w pierwszej połowie 2004 r.*, [w:] L. Kościuk (red.), *Przegląd Światowego Procesu Rozbrojeniowego – 2003/2004 rok*, Warszawa 2005, s. 148–163.

⁴⁸ Szerzej na temat tego mechanizmu: A. Dybczyński, *Środowisko międzynarodowe a zachowania państw*, Wrocław 2006.

go rażenia i środków jej przenoszenia. W wymiarze uniwersalnym taki mechanizm stanowi Rada Bezpieczeństwa ONZ, która jest głównym źródłem odniesienia państw, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych, w przypadku kryzysu międzynarodowego na tle broni masowego rażenia. Najczęściej Rada Bezpieczeństwa ONZ wydając rezolucje w takiej sprawie ustanawia strategię działania społeczności międzynarodowej w celu zażegnania kryzysu na drodze pokojowej, jednakże jednocześnie legitymizując możliwe działania z użyciem siły w przypadku niezastosowania się do rezolucji⁴⁹. Typowym tego przykładem jest kryzys wokół programów broni masowego rażenia Iraku.

Kolejną grupę stanowią ekonomiczne metody przeciwdziałania proliferacji. Są to między innymi:

1. Stosowanie i promowanie wśród partnerów handlowych stosowania zakazu lub ograniczeń w handlu komponentami do produkcji BMR lub materiałami podwójnego zastosowania. Mechanizm ten jest szeroko rozpowszechniony wśród państw należących do międzynarodowych porozumień nieproliferyacyjnych - tzw. reżimów kontroli eksportu. Należą do nich: Grupa Australijska (AG), Grupa Dostawców Jądrowych (NSG) oraz Reżim Kontroli Technologii Rakietowych (MTCR). Ich celem jest ograniczenie rozprzestrzeniania związków chemicznych i biologicznych podwójnego zastosowania, technologii jądrowych, a także kontrola transferów technologii, które mogłyby przyczynić się do tworzenia systemów przenoszenia dla tego typu broni⁵⁰.

2. Stosowanie i promowanie stosowania ogólnych sankcji handlowych mających na celu ograniczenie finansowych możliwości pozyskiwania broni masowego rażenia lub zdolności do jej wytworzenia, a także wymuszenie w ten sposób dobrowolnej lub wymuszonej wewnętrznie weryfikacji strategii politycznej państwa proliferatora. Jest to jeden z bardziej skutecznych sposobów,

⁴⁹ Szerzej na ten temat: T. Strulak, *Niebezpieczeństwo rozprzestrzeniania broni masowego rażenia*, [w:] J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2006, s. 481–505.

⁵⁰ Por. kompleksowy artykuł na temat reżimów kontroli eksportu: M. Beck i S. Gahlaut, *Creating a New Multilateral Export Control Regime*, „Arms Control Today”, April 2003, s. 12–18.

często stosowany przez Stany Zjednoczone wobec państw podejrzewanych o rozwój programów broni masowego rażenia⁵¹.

Do ostatniej grupy - militarnych metod przeciwdziałania proliferacji broni masowego rażenia - należą:

1. Prowadzenie szczegółowego rozpoznania aktywności państw i aktorów niepaństwowych w dziedzinie proliferacji. Jest to realizowane w ramach działalności operacyjnej prowadzonej przez służby wywiadu wojskowego, z użyciem szerokiego spektrum dostępnych środków (m.in. wywiadu osobowego i zaawansowanych technologicznie systemów ISR - *Intelligence, Surveillance and Reconnaissance*)⁵².

2. Rozwijanie współpracy polityczno-wojskowej i udzielanie pomocy eksperckiej i finansowej w dziedzinie eliminacji broni masowego rażenia. Ze względu na wysoki stopień zagrożenia jakie stwarza proliferacja, jest ona coraz częściej przedmiotem współpracy polityczno-wojskowej (na szczeblu politycznym, wojskowym i operacyjnym), która oprócz wymiany informacji na temat oceny stopnia zagrożenia tym zjawiskiem dotyczy również zagadnień szczegółowych. W wielu przypadkach, szczególnie przy znacznej różnicy w potencjale współpracujących państw i dużym znaczeniu politycznym jednej ze stron, jej kluczowym elementem może być pomoc ekspercka i finansowa w dziedzinie eliminacji broni masowego rażenia. Przykładem dobrze ilustrującym ww. sytuację jest współpraca amerykańsko-rosyjska przy niszczeniu zapasów rosyjskiej broni chemicznej⁵³.

⁵¹ Sankcje były m.in. stosowane wobec Libii, w kontekście rozwijanych przez Trypolis programów broni jądrowej, biologicznej i chemicznej. Ich zawieszenie, a następnie zniesienie było możliwe dopiero po podjęciu w grudniu 2003 r. decyzji przez władze tego państwa o wyrzeczeniu się realizacji powyższych programów i poddaniu się pełnej kontroli inspekcjom realizowanym przez Międzynarodową Agencję Energii Atomowej i Organizację ds. Zakazu Broni Chemicznej.

⁵² O pewnych „słabościach” tego instrumentu przeciwdziałania proliferacji: G.F. Treverton, *Intelligence: The Achilles Heel of the Bush Doctrine*, „Arms Control Today”, July/August 2003, s. 9–11.

⁵³ Por. P. Duryś, Ł. Zieliński, *Likwidacja broni chemicznej w Rosji*, [w:] L. Kościuk (red.), *Przegląd Światowego Procesu Rozbrojeniowego – 2002 rok*, Warszawa 2003, s. 184–189.

3. Wykorzystywanie przewagi militarnej lub groźby użycia siły jako argumentu wspomagającego proces nakłaniania proliferatora do zmiany strategii działania. Coraz częściej czynnik militarny jest stosowany jako element wspomagający zmianę decyzji państwa proliferatora. Należy wszakże pamiętać, że czynnik ten w klasycznej postaci występuje niezmiernie rzadko, a często bywa stosowany jako jeden z wielu elementów strategii przeciwdziałania proliferacji broni masowego rażenia⁵⁴.

4. Użycie sił zbrojnych (bez prowadzenia otwartych działań zbrojnych) do zapobiegania lub przejęcia dostaw broni masowego rażenia lub komponentów do jej produkcji. Jest to jeden z kluczowych elementów najbardziej dynamicznie rozwijającej się inicjatywy w zakresie przeciwdziałania proliferacji broni masowego rażenia – *Proliferation Security Initiative*. Jej zasadniczym celem jest przechwytywanie nielegalnych transportów broni masowego rażenia, komponentów do jej produkcji, a także środków do jej przenoszenia. Zadaniem PSI jest rozwój partnerskiej współpracy między „podobnie myślącymi” państwami, na poziomie służb wywiadowczych i służb wdrażania prawa, w celu wspólnego przeciwstawienia się proliferacji. Główny wysiłek inicjatywy został skupiony na rozwijaniu praktycznych możliwości wykrywania i przechwytywania lub uniemożliwiania transportu środków i sprzętu związanego z technologiami i techniką proliferacyjną⁵⁵.

5. Prewencyjne ataki na instalacje służące do produkcji broni masowego rażenia lub materiałów do jej produkcji. Dzięki zaawansowanym systemom uzbrojenia (szczególnie precyzyjnego rażenia celów) siły zbrojne coraz większej ilości państw są zdolne do przeprowadzania prewencyjnych ataków na instalacje

⁵⁴ W ocenie części ekspertów taki właśnie scenariusz został zastosowany wobec Libii. Sukces działań sił sprzymierzonych w Iraku w połączeniu z trwającymi od wielu lat sankcjami ekonomicznymi nałożonymi na Libię, spowodował zmianę w strategii Trypolisu, która ostatecznie zdecydowała się w pokojowy sposób rozbroić.

⁵⁵ Szerzej na ten temat P. Durys, *Inicjatywa PSI – nowy wymiar zwalczania proliferacji*, Warszawa 2006; M.J. Palencia, *The Proliferation Security Initiative: Making Waves in Asia*, The International Institute for Strategic Studies, 2005.

cje służące do produkcji broni masowego rażenia lub materiałów do jej produkcji. Pomimo licznych wątpliwości dotyczących legalności tego typu działań⁵⁶, pozostaje ono w kręgu zainteresowania części państw jako potencjalnie skuteczny środek przeciwdziałania proliferacji. Do najbardziej spektakularnych ataków w tym zakresie należy zaliczyć zbombardowanie irackiego reaktora atomowego „Osiraq” w pobliżu Bagdadu przez lotnictwo izraelskie w dniu 7 VII 1981 r.⁵⁷

6. Użycie sił zbrojnych do rozbrojenia oraz zapewnienia nieproliferacyjnej polityki danego państwa lub podmiotu państwowego. Ten sposób działania na płaszczyźnie militarnej znajduje swoje pełne odzwierciedlenie w interwencji sił sprzymierzonych w Iraku, która – niezależnie od toczących się w dalszym ciągu dyskusji wśród licznej rzeszy jej zwolenników i przeciwników⁵⁸ – została podjęta m.in. w oparciu o czynnik „posiadanej” przez Irak broni masowego rażenia⁵⁹. W jej efekcie można mówić o swoistym wykonaniu funkcji rozbrojeniowej wobec tego państwa i zapewnieniu mu statusu państwa nieposiadającego broni masowego rażenia⁶⁰.

Przedstawione powyżej sposoby przeciwdziałania proliferacji, na płaszczyźnie prawnej, politycznej, ekonomicznej i militarnej, mają na celu nie dopuścić do powiększenia liczby państw posiadających broń masowego rażenia. W obliczu za-

⁵⁶ Ciekawą monografią poruszającą tę kwestię jest praca J. Kranza, *Wojna, pokój czy uspokajanie? Współczesne dylematy użycia siły zbrojnej*, Warszawa 2006, s. 53–59. Ponadto, P. Durys, P. Pacholski, *Dyplomacja przewencyjna a uderzenia wyprzedzające. Ewolucja mechanizmów bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa 2004; J. Steinbruner, *Confusing Ends and Means: The Doctrine of Coercive Pre-emption*, „Arms Control Today”, January/February 2003, s. 3–5.

⁵⁷ Por. P. Durys, P. Pacholski, *Broń masowego rażenia Iraku. Ocena i ewolucja zagrożenia*, Warszawa 2002, s. 9.

⁵⁸ Por. np. D. Cortright, G.A. Lopez, *Disarming Iraq: Nonmilitary Strategies and Options*, „Arms Control Today”, September 2002, s. 3–7.

⁵⁹ O wpływie wojny w Iraku na politykę w zakresie nieproliferacji: J. Cirincione, *How Will the Iraq War Change Global Nonproliferation Strategies?*, „Arms Control Today”, April 2003, s. 3–6.

⁶⁰ Por. P. Durys, *Programy zbrojeniowe: Irak*, [w:] L. Kościuk (red.), *Przeгляд Światowego Procesu Rozbrojeniowego – 2003/2004 rok*, Warszawa 2005, s. 41–44.

istniałej słabości, wysoce skutecznych w dobie dwubiegunowego świata – prawnych mechanizmów powstrzymywania tego zjawiska – społeczność międzynarodowa coraz częściej, szczególnie po wydarzeniach z 11 IX 2001 r., podejmuje działania w zakresie aktywnego zwalczania proliferacji, których efektem ma być ograniczenie proliferacji broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia⁶¹. Koncepcja ta, zainicjowana i propagowana przez Stany Zjednoczone, już od drugiej połowy lat 90. XX wieku, znalazła swoje pełne odzwierciedlenie w szeregu dokumentów, przyjętych przez Stany Zjednoczone w 2002 r. Należą do nich m.in. Przegląd Polityki Nuklearnej (*Nuclear Posture Review*), Strategia Bezpieczeństwa Narodowego (*National Security Strategy*) oraz Narodowa Strategia Zwalczania Broni Masowego Rażenia (*National Strategy for Combating Weapons of Mass Destruction*). Dokumenty te dają podstawę do włączenia praktycznie wszystkich amerykańskich instytucji i agend rządowych do zwalczania zjawiska proliferacji na wzór „wojny z terroryzmem”⁶².

Podjęcie to znajduje swoje pełne odzwierciedlenie we wspomnianej już Inicjatywie w zakresie przeciwdziałania Proliferacji Broni Masowego Rażenia (*Proliferation Security Initiative*), Inicjatywie w zakresie Redukcji Zagrożeń Globalnych dla Bezpieczeństwa (*Global Threat Reduction Initiative*) oraz rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1540.

Poszukiwanie nowych, skutecznych form przeciwdziałania proliferacji broni masowego rażenia jednoznacznie wskazuje też na istniejącą różnicę w określaniu właściwych metod zwalczania zagrożeń proliferacją broni masowego rażenia między Stanami Zjednoczonymi a Rosją, Chinami, czy też częścią euro-

⁶¹ Por. L.J. Korb, A. Tiersky, *The End of Unilateralism? Arms Control After September 11*, „Arms Control Today”, October 2001, s. 3–7; K.M. Kartchner i G.R. Pitman, *Alternative Approaches to Arms Control in a Changing World*, „Disarmament Diplomacy”, January/February 2002, s. 3–12.

⁶² Por. P. Durys, M. Kuberski, *Polityka kontroli zbrojeń i rozbrojenia USA*, [w:] L. Kościuk (red.), *Przegląd Światowego Procesu Rozbrojeniowego – 2003/2004 rok*, Warszawa 2005, s. 131–134; *The Bush Administration's Non-proliferation Policy: An interview with Assistant Secretary of State John S. Wolf*, „Arms Control Today”, June 2004, s. 14–19.

pejskich członków NATO. Podczas gdy Stany Zjednoczone preferują politykę likwidowania dróg pozyskiwania broni masowego rażenia niezależnie od dotychczasowych osiągnięć prawnomiędzynarodowych w tym zakresie, druga grupa państw kładzie większy nacisk na wzmocnienie i odpowiednią modyfikację działań opartych o dotychczas istniejący system kontroli zbrojeń i rozbrojenia, uzupełniany częstokroć nowymi instrumentami, np. środkami zwalczania finansowania proliferacji broni masowego rażenia⁶³.

⁶³ Por. G. Forden, *Avoiding Enrichment: Using Financial Tools To Prevent Another Khan Network*, „Arms Control Today”, June 2005, s. 14–19.

2. Charakterystyka broni chemicznej

2.1. Historia broni chemicznej

Początki stosowania broni chemicznej są trudne do ustalenia i giną w mrokach historii. Pewne jest, że broń chemiczna bierze swój początek z bojowego użycia ognia. Ogień, płonąca oliwa i inne substancje palne używane były w obronie przed zwierzętami i ludźmi, przeciwko ufortyfikowanym miastom, a także jako obrona tych miast. Później w bitwach zaczęto używać słynnego „ognia greckiego”. Składał się on ze słomy, żywicy i siarki, z domieszką ropy naftowej. Przy połączeniu z niegaszonym wapnem następowało samoczynne zapalenie się takiej mieszanki.

Jeszcze trudniejsze do ustalenia są początki toksycznej broni chemicznej. Powszechnie wiadomo, że trucizna była szeroko wykorzystywana jako broń przez ludy pierwotne, bądź to poprzez zatrucie strzał, włóczni lub innej broni, bądź też źródeł wody. Jednak i tutaj nie łatwo jest ustalić datę najwcześniejszego użycia trucizny.

Pierwsze udokumentowane zastosowanie substancji trujących miało miejsce około 600 r. przed naszą erą podczas oblężenia miasta Kyrra w środkowej Grecji. Solon, który był doradcą wojsk oblegających miasto, wrzucił korzenie ciemiernika czarnego do rzeki Pleistus, z której oblegani czerpali wodę. obrońcy, nabawiwszy się silnej biegunki opuścili swoje posterunki, co umożliwiło zdobycie miasta bez trudu⁶⁴. Ciekawy wypadek stosowania broni chemicznej w 424 r. przed naszą erą przekazał nam Tukidydes w „Wojnie peloponeskiej”. Spalono wówczas siarkę, wskutek czego wytworzył się dwutlenek siarki, który spowił oblegane miasto Delium⁶⁵.

⁶⁴ M. Krauze, I. Nowak, *Broń chemiczna*, Warszawa 1984, s. 11–12.

⁶⁵ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Warszawa 1957, s. 130–131.

W średniowieczu w wojnach wykorzystywano arsen łączący go z siarką. Dym z tych dwóch substancji, użyty w 1241 r. pod Legnicą przez Tatarów, przyczynił się do ich zwycięstwa nad rycerstwem polskim i sprzymierzonym, dowodzonym przez Henryka Pobożnego⁶⁶.

W czasie wojny secesyjnej, w 1862 r. zalecano ministrowi wojny Edwinowi Stantonowi wykorzystanie chloru jako humanitarnego środka walki. Propozycja ta została zdecydowanie odrzucona⁶⁷.

Po raz pierwszy do masowego użycia środków chemicznych doszło w czasie pierwszej wojny światowej. Stało się to możliwe dzięki odkryciom naukowym, dokonany w wiekach XVIII i XIX, m. in. odkryciu w 1822 r. siarczku chloroetylowego, późniejszego iperytu.

Wbrew powszechnie panującym opiniom, pierwszego ataku chemicznego dokonali w sierpniu 1914 r. Francuzi strzelając z karabinów granatami napełnionymi bromoacetonom. 17 X 1914 r. również Niemcy wystrzelili na froncie zachodnim 3000 pocisków artyleryjskich napełnionych dwuanizyną⁶⁸. W styczniu 1915 r. Niemcy użyli po raz pierwszy bromku ksyliku na froncie wschodnim pod Bolimowem⁶⁹. Oba ataki nie okazały się groźne dla nieprzyjaciela.

Pierwszy skuteczny chemiczny atak niemiecki zakrojony na szeroką skalę miał miejsce 22 IV 1915 r. na północ od miasta Ypres w Belgii. Jednoczesne wypuszczenie chloru z około 5000 butli na odcinku długości około 8 kilometrów spowodowało straty obliczane na około 5000 ludzi. W nocy 31 V 1915 r. Niemcy zastosowali nad Bzurą mieszanę chloru i fosgenu zabijając 8000 żołnierzy rosyjskich. Broń chemiczną zastosowały też wojska Ententy, Anglicy po raz pierwszy – 25 IX 1915 r. w bitwie pod Loos, Rosjanie 24 VII 1916 r. pod Smorgoniami na Białorusi.

⁶⁶ P. Jasienica, *Polska Piastów*, Warszawa 1997, s. 167.

⁶⁷ J.H. Rothschild, *Broń jutra chemiczna i biologiczna*, Warszawa 1970, s. 29.

⁶⁸ J. Perry Robinson, M. Leitenberg, *The Rise of CB Weapons*, SIPRI Stockholm 1971, s. 131–132.

⁶⁹ Z. Makles, *Broń chemiczna w Polsce*, Biuletyn Informacyjny Wojskowego Instytutu Chemii i Radiometrii 1998, nr 1/28, s. 72.

W grudniu 1916 r. Francuzi po raz pierwszy użyli bomb lotniczych wypełnionych gazem. 12 VII 1917 r. Niemcy jako pierwsi użyli pod Ypres w Belgii siarczka chloroetylu, zwanego odtąd powszechnie iperytem. Pierwsze użycie iperytu spowodowało 8000 ofiar po stronie wojsk brytyjskich.

Ocenia się, że w I wojnie światowej użyto łącznie około 113 tysięcy ton chemicznych środków bojowych, z czego prawie połowę zastosowali Niemcy. Straty w ludziach wyniosły 60 tysięcy według źródeł niemieckich lub 90 tysięcy według angielskich⁷⁰.

W okresie międzywojennym kontynuowano badania i produkcję bojowych środków chemicznych. Niemieccy chemicy badali substancje fosforoorganiczne i odkryli tabun, sarin i soman. Równocześnie opracowywano coraz doskonalsze środki przenoszenia substancji chemicznych: bomby lotnicze, pociski artyleryjskie i miny.

Przed II wojną światową doszło też kilkakrotnie do użycia broni chemicznej. Pierwszy taki wypadek miał miejsce już w 1919 r., kiedy to Anglicy użyli adamsytu przeciwko Bolszewikom podczas rosyjskiej wojny domowej⁷¹. W latach 1922–1927 Hiszpanie używali broni chemicznej przeciwko rebeliantom w Maroku⁷². W czasie podboju Abisynii Włochy użyły iperytu, a także w mniejszej skali fosgeny. Straty po stronie abisyńskiej były bardzo duże, gdyż żołnierze przeważnie nie mieli obuwia i stąpając boso po skażonej ziemi narażali się na trujące działanie iperytu⁷³. Również wojska japońskie sięgnęły po broń chemiczną w czasie inwazji na Chiny, w latach 1938–1939. Brak

⁷⁰ M. Krauze, I. Nowak, op. cit., passim. Dane dotyczące ilości chemicznych środków bojowych użytych w trakcie I wojny światowej, jak również wielkości poniesionych strat znacznie się różnią według różnych źródeł. Por. M. Meselson, *The Myth of Chemical Superweapons*, *The Bulletin of Atomic Scientists*, 1991, April, s. 12–15.

⁷¹ SIPRI, op. cit., s. 141.

⁷² S.R. Zimmerman, *Chronology of State Use and Biological and Chemical Weapons Control*, [w:] <http://cns.miis.edu/research/cbw/pastuse.htm> (27 czerwca 2008).

⁷³ SIPRI, op. cit., s. 142–145.

jest jednak dokładnych danych na temat strat po stronie chińskiej⁷⁴.

Chociaż w trakcie II wojny światowej środki chemiczne nie zostały zastosowane (wyjątek stanowi cyklon B stosowany w obozach koncentracyjnych), to główne mocarstwa czyniły przygotowania do skorzystania z chemicznych środków rażenia. Niemcy od roku 1933 do marca 1945 r. wyprodukowały 69 tysięcy ton gazów, w tym 12 tysięcy ton tabunu działającego na system nerwowy. Zapasy gromadzili także alianci, zwłaszcza Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Według obliczeń Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem (SIPRI), Stany Zjednoczone i Wielka Brytania wyprodukowały 180 tysięcy ton bojowych środków chemicznych. Jeżeli te proporcje znane były w przybliżeniu Hitlerowi, to łatwo można zrozumieć, dlaczego nie zdecydował się rozpocząć wojny gazowej⁷⁵.

Po II wojnie światowej duże ilości broni chemicznej zatopiono w Morzu Bałtyckim i na Atlantyku⁷⁶. Od 1945 r. w państwach zachodnich (głównie w USA pod kierownictwem *US Chemical Warfare Service*) i w ZSRR kontynuowano prace nad bronią chemiczną i jej produkcją.

Szczególnie dużą rangę zyskały badania nad środkami niszczącymi roślinność – defoliantami. Wielka Brytania stosowała je w Malezji w latach 1954-1956 w trakcie zwalczania tamtejszego ruchu partyzanckiego. Na wielką skalę zdecydowali się na zastosowanie defoliantów Amerykanie w Wietnamie. Dowództwo wojsk amerykańskich zdecydowało się użyć w Wietnamie trujących środków chemicznych już w roku 1961. W październiku 1961 r. opracowany został specjalny program nazwany „Ranch Hand”. Jego celem było początkowo ogałacanie drzew z liści tzw. defoliacja i pozbawienie w ten sposób partyzantów wietnamskich naturalnych schronień i kryjówek w dżungli i w zaroślach. Od 1965 r. do arsenału środków chemicznych wprowadzono substancje niszczące uprawy ryżu w niektórych

⁷⁴ *League of Nations. Official Journal*. May-June 1938, Annex 1702.

⁷⁵ SIPRI, op. cit., passim.

⁷⁶ Szerzej: T. Kasperek (red.), *Broń chemiczna zatopiona w morzu bałtyckim*, Gdynia 1998.

rejonach Wietnamu Południowego. Celem tych działań było pozbawienie partyzantów źródeł zaopatrzenia w żywność i kontaktów z miejscową ludnością. Łącznie, według SIPRI, w latach 1961–1971 defoliacja objęła 2 miliony ha, w tym 200 tysięcy ha pól ryżowych i innych terenów z roślinnością uprawną.

Głównymi czynnikami chemicznymi zastosowanymi przez Stany Zjednoczone w Wietnamie, były:

- tzw. czynnik pomarańczowy (*Agent Orange*) – 44 tysiące ton,
- tzw. czynnik biały (*Agent White*) – 20 tysięcy ton,
- tzw. czynnik niebieski (*Agent Blue*) – 800 ton.

Ten ostatni służył do niszczenia upraw, pierwsze dwa – lasów i zarośli. Czynnik pomarańczowy zawierał zanieczyszczenia dioksyną, która nawet w mikroskopijnych ilościach powoduje zmiany genetyczne u człowieka.

Wiosną 1964 r. wojska amerykańskie w Wietnamie podjęły decyzje o użyciu tzw. nieletalnych (obezwładniających) środków trujących. Zastosowano dwa rodzaje środków używanych w wielu krajach do tłumienia rozruchów cywilnych: „CN” i silniejszy od niego „CS” oraz adamsyt. Oddziały sajgońskie użyły tych środków 2 XI 1964 r. przeciwko zbuntowanym buddystom w Sajgonie. W następnym miesiącu zastosowały je w walce z oddziałami FWN w prowincji Xuyen i Tay Ninh, a w styczniu 1965 r. – w prowincji Phu Yen. 8 V 1966 r. miał miejsce jeden z najsilniejszych ataków chemicznych. Samoloty zrzuciły 12 ton środka „CS” na dżunglę w pobliżu granicy z Kambodżą⁷⁷.

Jak dowiodły badania, środki obezwładniające w dużych dawkach i przy wysokim stężeniu są bardzo niebezpieczne dla człowieka. Podkreśla to wyraźnie „Raport Sekretarza Generalnego ONZ o broni CB” opublikowany 1 VII 1969 r. Ogółem w Wietnamie zatruc doznało ponad 1,5 miliona osób, w tym zatruc śmiertelnych – 1622 osoby⁷⁸.

⁷⁷ M. Koreywo, *Rozwój broni CB na Zachodzie*, [w:] *Broń CB: stopień zagrożenia, problemy zakazu*, Z. Żółtowski i T. Leśko (red. nauk.), Warszawa 1971, s. 46 i nast.

⁷⁸ SIPRI, op. cit., s. 176 oraz M. Krauze, I. Nowak, op. cit., s. 55.

Do zastosowania broni chemicznej doszło także w Afryce w latach 1963–1967. Egipt użył broni chemicznej (fosgenu i iperytu) przeciwko Jemenowi⁷⁹.

Na początku lat 80. XX wieku głośno było o stosowaniu przez siły państw socjalistycznych środków chemicznych w Laosie i Kampuczy. 22 III 1982 r. rząd USA przedstawił w tej sprawie specjalny raport na forum ONZ. W latach 1978–1979 dokonano 261 ataków powietrznych w trzech prowincjach Laosu, zamieszkałych przez narodowość Hmong i 124 ataków w Kampuczy. Łącznie w wyniku tych ataków śmierć poniosło prawie 7500 osób. Mówiono wtedy o tzw. „żółtym deszczu”, nowej substancji chemicznej powodującej zatrucia u ludzi i zwierząt. Pobrane dowody skażeń w lasach tropikalnych Laosu i Kampuczy zostały przesłane do laboratoriów w Kanadzie i Wielkiej Brytanii. Sprawa została jednak całkowicie wyciszona, gdy okazało się że próbki zawierają pyłek pszczoł zamiast „żółtego deszczu”.

Podobny zarzut postawiono wojskom radzieckim w czasie ich interwencji w Afganistanie w 1980 r. Zastosowały one tam oprócz „żółtego deszczu”, także gazy łzawiące i obezwładniające. Śmierć miało ponieść około 3000 mudżahedinów⁸⁰.

W latach 80. XX wieku na uwagę zasługuje zastosowanie nowoczesnej broni chemicznej tzw. środków trujących atakujących system nerwowy: tabunu, sarinu i somanu w konflikcie iracko-irańskim.

Wśród najnowszych doniesień prasowych pojawiają się informacje o stosowaniu broni chemicznej w konfliktach etnicznych ery postzimnowojennej. Dane te przeważnie dotyczą byłej Jugosławii (Bośni i Kosowa), byłego ZSRR (Górnego Karaba-

⁷⁹ G.M. Burck, Ch.C. Flowerree, *International Handbook on Chemical Weapons Proliferation*, New York 1991, s. 230–231; M. Barletta, E. Jorgensen, *Reported Use of Chemical Weapons, Ballistic Missiles, and Cruise Missiles in the middle East*, [w:] <http://cns.miis.edu/research/wmdme/use.htm> (27 czerwca 2008).

⁸⁰ M. Flemming, *Konwencja o zakazie produkcji i stosowania broni chemicznych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1994, nr 1, s. 7.

chu, Abchazji i Osetii), ale także użycia gazów bojowych przez wojska Sudanu na południu kraju⁸¹.

Zupełnie nowym problemem jest użycie broni chemicznej przez aktorów niepaństwowych, uciekających się do metod terrorystycznych w dążeniu do realizacji swoich celów. Przykładem jest użycie środków chemicznych przez sektę Aum Shinrikyo 20 III 1995 r. w Japonii. Wskutek wypuszczenia w metrze tokijskim gazu sarin, śmierć poniosło 12 osób⁸².

2.2. Pojęcie i klasyfikacja broni chemicznej

W 1969 r. został przygotowany przez międzynarodową grupę ekspertów dla sekretarza generalnego ONZ raport o broni chemicznej i biologicznej⁸³. „Raport Sekretarza Generalnego ONZ o broni bakteriologicznej (biologicznej) i chemicznej oraz o skutkach ich ewentualnego użycia” stanowi cenne źródło informacji o broni chemicznej i biologicznej. Ukazuje ogromne zróżnicowanie współczesnych bojowych środków trujących i możliwości ich bojowego zastosowania. Broń chemiczna może znaleźć zastosowanie zarówno w wojnach lokalnych jak i konfliktach zbrojnych na dużą skalę.

Za broń chemiczną w Raporcie uważa się „substancje chemiczne, gazowe, ciekłe bądź stałe, które mogą być stosowane ze względu na swe bezpośrednie działanie toksyczne na człowieka, zwierzęta i rośliny”.

Zgodnie z definicją zamieszczoną w artykule II Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia

⁸¹ *Human Rights Watch World Report 1998*, [w:] <http://www.hrw.org/worldreport/Back-02.htm> (27 czerwca 2008); M. Barletta, *Chemical Weapons in the Sudan: Allegations and the Evidence*, „The Nonproliferation Review” Fall 1998, s. 115–136.

⁸² D. van Biema, *Prophet of poison*, „Time” 3 April 1995, s. 18–25 oraz I. Witkowski, *Supertajne bronie Islamu*, Warszawa 1999, s. 93.

⁸³ *Raport Sekretarza Generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o skutkach ich ewentualnego użycia*, Warszawa 1969.

broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów⁸⁴ z 1993 r., za broń chemiczną uważa się:

- toksyczne związki chemiczne i ich prekursory, z wyłączeniem przypadków tych, które są przeznaczone do celów niezabronionych na mocy niniejszej Konwencji pod warunkiem, że ich rodzaje i ilości są odpowiednie do takich celów;

- amunicję i urządzenia, specjalnie zaprojektowane dla spowodowania śmierci lub innej szkody poprzez toksyczne właściwości związków chemicznych wyszczególnionych w ustępie (a), wyzwalanych w rezultacie zastosowania takiej amunicji i urządzeń;

- wszelki sprzęt specjalnie zaprojektowany do użycia w bezpośrednim związku z zastosowaniem amunicji i urządzeń określonych w ustępie (b).

Oddzielny problem stanowią gazy łzawiące i herbicydy, które jeśli nie są stosowane jako środki walki, nie są zaliczane do broni chemicznej.

W Polsce bronią chemiczną są środki walki, których działanie rażące polega na biochemicznym oddziaływaniu bojowych środków trujących na żywe organizmy. Według definicji bojowymi środkami trującymi są toksyczne związki chemiczne nadające się do militarnego wykorzystania⁸⁵.

Zagadnienie klasyfikacji i podziału bojowych środków trujących okazało się szczególnie istotne w toku prac nad konwencją o zakazie broni chemicznej. Bojowe środki trujące dzieli się na grupy, przyjmując jako kryterium podziału: stan fizyczny, właściwości chemiczne lub przeznaczenie wojskowe.

Przy podziale środków trujących ze względu na ich stan fizyczny uwzględnia się stan skupienia środków trujących w temperaturze (20⁰ C) oraz prężność par w tej temperaturze przy ciśnieniu 1013 hPa. Ze względu na stan skupienia środki trujące dzieli się na:

- gazowe (fosgen, arsenowodór);

⁸⁴ Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów, Studia i Materiały MON, nr 20, Warszawa 1995, s. 29.

⁸⁵ Z. Witkiewicz (red.), *1000 słów o chemii i broni chemicznej*, Warszawa 1987, s. 37–39, 41–42.

- ciekłe (kwas pruski, iperyt, sarin, soman);
- stałe (adamsyt, chloroacetofenon, CS).

Ze względu na prężność par BST dzieli się na:

- lotne (fosgen, kwas pruski i sarin);
- średniolotne (soman);
- małowolne (iperyt, VX).

Przy podziale BST ze względu na ich właściwości chemiczne uwzględnia się budowę cząsteczek środków trujących i ich właściwości. Przyjmując to kryterium, środki trujące można podzielić, zgodnie z obowiązującą systematyką chemii organicznej, na następujące grupy:

- chlor i chlorowcopochodne węglowodorów (np. chlor, bromocyjanek benzalu);
- pochodne chlorowcowe alkoholi, eterów, aldehydów i ketonów (np. chloroacetofenon);
- pochodne kwasów karboksylowych i tlenku węgla (tlenek węgla, fosgen);
- organiczne związki siarki (np. iperyt);
- organiczne związki azotu (cyjanowodór, chlorocyjan, iperyt azotowy);
- organiczne związki arsenu (np. arsenowodór, luizyt, adamsyt);
- organiczne związki fosforu (tabun, sarin, soman, VX).

Podział toksykologiczny oparty jest na działaniu fizjologicznym BST. Uwzględnia on następujące grupy środków:

- paralityczno-drgawkowe środki trujące (sarin, soman, VX);
- parzące środki trujące (iperyt, iperyt azotowy, luizyt);
- ogólnotrujące środki trujące (kwas pruski, cyjanowodór);
- duszące środki trujące (fosgen, difosgen, fosgenoksym);
- drażniące środki trujące (chloroacetofenon, adamsyt, CS);
- fitotoksyczne środki trujące (np. kwas 2,4-dichlorofenoksyoctowy, 2,4,6-trichlorofenoksyoctowy);
- psychogazy (np. BZ, LSD-25);
- toksyny (np. toksyna botuliny).

Podział wojskowy uwzględnia dwa kryteria: czas działania BST oraz przeznaczenie taktyczne. Ze względu na czas działania środki trujące dzieli się na trwałe i nietrwałe środki trujące.

Ze względu na przeznaczenie taktyczne, BST dzieli się na cztery grupy:

- o działaniu uśmiercającym;
- powodujące czasową utratę zdolności bojowej żołnierzy (psychochemiczne);
- policyjne (drażniące);
- ćwiczebne⁸⁶.

Ze względu na różnorodność podziałów bojowych środków trujących najczęściej proponowanym podziałem jest klasyfikacja w odniesieniu do skutków dla organizmu ludzkiego. Wyodrębnia się trzy charakterystyczne grupy środków trujących działających na ludzi:

- środki o działaniu uśmiercającym;
- środki obozwalniające (psychochemiczne);
- środki nękające (drażniące).

Bojowe środki uśmiercające są związkami przeznaczonymi do szybkiego zabijania ludzi. Do takich związków zalicza się przede wszystkim gazy porażające system nerwowy, często wstrzymujące oddychanie: tabun, sarin, soman oraz całą grupę gazów VX. Oprócz wyżej wymienionych, w klasie tej uwzględnia się też popularne w czasie I wojny światowej: - fosgen i iperyt siarkowy.

Bojowe środki obozwalniające mają za zadanie powodować przede wszystkim zaburzenia psychiczne lub niezdolność fizyczną (przejściową ślepotę lub głuchotę). Do tej kategorii zalicza się związki psychochemiczne (narkotyki). Jednym z najbardziej znanych jest LSD-25, który powoduje utratę zdolności do podejmowania logicznych i racjonalnych decyzji.

Bojowe środki nękające są związkami, których działanie jest natychmiastowe, a okres trwania krótki. Do tego typu związków zalicza się przede wszystkim wszystkie środki łzawiące (np. CS - nitryl kwasu orto-chloro-benzylideno-malonowego) i drażniące - przede wszystkim adamsyt.

Odrębnie traktuje się środki trujące oddziałujące na świat roślin. Ze względu na skutki działania środki roślinobójcze

⁸⁶ K. Szyszka, *Bojowe środki trujące*, Wrocław 1996, s. 18-20; J.H. Rothschild, op. cit., s. 51-68.

można podzielić na dwie grupy: herbicydy i defolianty. Herbicydy wpływają hamująco na wzrost roślin, a do bardziej znanych herbicydów należy kwas 2,4-dwuchlorofenoksyoctowy (2,4-D) użyty, podobnie jak „Agent Orange” (defoliant powodujący niszczenie roślin), w dużych ilościach w Wietnamie⁸⁷.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu współczesnej broni chemicznej należy poświęcić kilka słów ocenie wartości wojskowej stosowania broni chemicznej. Zależy ona od zadań i celów zawartych w doktrynie polityczno-militarnej państwa stosującego tę broń (może to być chęć odstraszenia, prestiż czy próba wywarcia nacisku na inne państwo).

Psychoza wojny chemicznej jest wszechpotężna, toteż łatwo zrozumieć dziś strach ludzi w każdym rejonie świata zagrożonych konfliktem z użyciem broni chemicznej. Nie ulega wątpliwości, że jest to broń straszna, zwłaszcza gdy ogląda się kolorowe zdjęcia Kurdów zagazowanych przez irackiego napastnika. Skutki psychologiczne zagrożenia bronią chemiczną zostały przedstawione już w ekspertyzie Światowej Organizacji Zdrowia o broni chemicznej i biologicznej z 1970 r.⁸⁸ Według niej, przyczyną uczucia strachu przed bronią chemiczną jest fakt, że bojowe środki trujące są najczęściej niemożliwe do rozpoznania organami zmysłów, a działanie ich uwidacznia się niekiedy po dłuższym czasie. Ma to duże znaczenie psychologiczne i może być przyczyną powstania groźnej w skutkach paniki.

Niewielkie ilości substancji chemicznej potrzebne do zabicia człowieka sugerują dużą „wydajność” tej broni. Cała ludność Paryża teoretycznie może zostać zgładzona w rezultacie zastosowania 250 ton sarinu. Nie ma to jednak nic wspólnego z rzeczywistym zastosowaniem broni chemicznej. Przyczyną rzeczywistej, małej „wydajności” broni chemicznej jest dostosowywanie środków ochronnych, rozcieńczenie się bojowych środków trujących w powietrzu i rozkład chemiczny pod wpływem wilgoci, światła i tlenu. Oczywiście sytuacja jest zupełnie inna, gdy środek

⁸⁷ T. Kisieliński, K. Stolarski, *Broń i wojna chemiczna*, [w:] *Broń CB*, op. cit., s. 167–173, 186–211.

⁸⁸ *Health Aspects of Chemical and Biological Weapons*. WHO, Geneva 1970.

chemiczny zostanie umieszczony w newralgicznym miejscu np. przez terrorystów, tak jak to miało miejsce w metrze tokijskim⁸⁹.

Zastosowanie broni chemicznej na polu bitwy następuje w sposób ofensywny lub defensywny. W większości znanych przypadków broń chemiczna została zastosowana we wstępnej fazie konfliktu na terytorium przeciwnika. Jedynym przypadkiem zastosowania broni chemicznej w defensywie jest użycie jej w 1983 r. przez Irak w celu odparcia ofensywy irańskiej⁹⁰.

2.3. Produkcja i proliferacja broni chemicznej

Broń chemiczną traktuje się jako broń masowego rażenia i często porównuje z bronią jądrową. Można też spotkać się z popularnym stwierdzeniem, że broń chemiczna jest bombą atomową ubogich⁹¹. W porównaniu z procesem produkcji broni atomowej, do której technologia i materiały nie są tak łatwo dostępne, broń chemiczna jest łatwiejsza do wyprodukowania. Dzieje się tak dlatego, że spora liczba półproduktów przemysłu chemicznego może być przerobiona nie tylko na tworzywa sztuczne, ale też na gazy bojowe. Etylen można łatwo przerobić na iperyt, proste związki nieorganiczne, jak na przykład tróchlorok fosforu, są elementami produkcji gazów paraliżujących układ nerwowy – tabunu, sarinu i VX. Oznacza to, że aparaturą do produkcji broni chemicznej jest ta sama aparatura, która służy do produkcji cywilnej.

Trzeba jednak pamiętać, że wytworzenie niektórych środków jest procesem niezwykle skomplikowanym i kosztownym. Dotyczy to na przykład botuliny. Oceniając koszty broni chemicznych użytych w dużej skali, łatwo dojść do wniosku, że nie

⁸⁹ Z.P. Zagórski, *Bomba atomowa ubogich?*, „Wiedza i Życie” 1991, nr 4, s. 11–19.

⁹⁰ R. Mandel, *Chemical Warfare: Act of Intimidation or Desperation?*, „Armed Forces and Society”, Winter 1993, nr 2, s. 188–194.

⁹¹ Pogląd ten po raz pierwszy zaprezentowali N.C. Livingston, J.D. Douglass w swojej książce *Chemical Biological Weapons, poor man's atomic bomb*, Cambridge 1984.

jest to broń tania. Zabicie połowy ludności Izraela wymagałoby użycia kilku milionów ton gazów bojowych. Odrębny problem stanowiłoby przeniesienie tej ilości bojowych środków trujących na teren Izraela⁹².

Do „pozytywnych” stron produkcji broni chemicznej należy fakt, że lista półproduktów, które służą tylko do produkcji bojowych środków trujących, jest bardzo krótka. Łatwo jest zatem przy pomocy skali produkcji półproduktów odróżnić produkcję cywilną od tej na potrzeby wojskowe. Istnieją listy półproduktów podwójnego zastosowania, które są ewidencjonowane, a niekiedy także technologie ich wytwarzania obłożone są embargiem. Mimo wielu negatywnych stron stosowania broni chemicznej jest ona szczególnie popularna wśród krajów rozwijających się, szczególnie z Bliskiego Wschodu.

Oficjalnymi posiadaczami broni chemicznej, po wejściu w życie konwencji o zakazie broni chemicznej, było tylko sześć państw: Albania, Indie, Libia, Republika Korei, Rosja i Stany Zjednoczone. Zgodnie z danymi opracowanymi przez ekspertów z *Arms Control Association*, we wrześniu 2002 r., państwami posiadającymi zdolności w dziedzinie broni chemicznej są także Chiny, Egipt, Iran⁹³, Izrael, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna⁹⁴, Pakistan, Sudan, Syria, Tajwan oraz b. Jugosławia⁹⁵.

Z kolei według specjalistów z *Center for Nonproliferation Studies* w *Monterey Institute of International Studies* liczba państw posiadających lub tych, które posiadały broń chemiczną jest

⁹² Z.P. Zagórski, op. cit., passim.

⁹³ Na temat ewolucji oceny posiadanej broni chemicznej przez Iran: M. Binder, *Iran's First-Generation Chemical Weapons Evaporate, as Certainty Declines in U.S. Intelligence Reports*, [w:] http://www.wmdinsights.com/I22/I22_ME2_Iran1stGenCW.htm (27 czerwca 2008 r.).

⁹⁴ Na temat północnokoreańskiego programu broni chemicznej i biologicznej: E.D. Harris, *Threat Reduction and North Korea's CBW Programs*, [w:] „The Nonproliferation Review”, Fall/Winter 2004, s. 86–109.

⁹⁵ Dane na podstawie: *Chemical and Biological Weapons Proliferation at a Glance. Fact Sheet* [w:] <http://www.armscontrol.org/factsheets/cbwprolif.asp?> (27 czerwca 2008 r.).

znacznie większa⁹⁶. Do państw, które posiadały programy chemiczne i (lub) produkowały broń chemiczną należą: Kanada, Francja, Niemcy (NRF), Włochy, Japonia, RPA i Wielka Brytania. Państwa te posiadały w swoich arsenałach głównie iperyt i fosgen.

Następnie sklasyfikowano państwa, które mogą (*possible*) posiadać program chemiczny i (lub) broń chemiczną: Algierię, Kubę, Sudan i Wietnam.

Ostatnią grupę stanowią państwa uważane za prawdopodobnych (*probable*) posiadaczy programów chemicznych i (lub) broni chemicznej. Wymienia się tutaj: Chiny, Egipt, Etiopię, Iran, Izrael, Libię, Myanmar, Koreańską Republikę Ludowo-Demokratyczną, Pakistan, Republikę Korei, Syrię i Tajwan.

Łącznie jest to 27 państw, z czego 20 posiada lub ma zdolności do produkcji bojowych środków trujących. W grupie tej znajduje się około 16 państw rozwijających się z Bliskiego Wschodu i Azji Południowo-Wschodniej⁹⁷. Zgodnie z danymi biura sekretarza obrony USA⁹⁸ najbardziej rozwinięte technologicznie programy chemiczne posiadają: Chiny, Irak, Iran, Korea Północna, Libia i Syria. Spośród tych państw tylko, Korea Północna i Syria nie podpisały i nie ratyfikowały konwencji o zakazie broni chemicznej z 1993 r.⁹⁹

⁹⁶ Opracowane na podstawie: *Chemical and Biological Weapons: Possession and Programs Past and Present* [w:] <http://cns.mils.edu/research/cbw/possess.htm> (27 czerwca 2008 r.).

⁹⁷ Informacje dotyczące produkcji i proliferacji broni chemicznej przez państwa Bliskiego Wschodu są przedstawione przez M. Barletta, E. Jorgensena, *Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, [w:] <http://cns.mils.edu/research/wmdme/index.htm> (27 czerwca 2008 r.).

⁹⁸ Opis i charakterystyka programów chemicznych [w:] <http://www.defenselink.mil/pubs/profil97.html> (1 stycznia 2008 r.).

⁹⁹ Stan na 13 stycznia 2009 r.

2.4. Iracki program zbrojeń chemicznych¹⁰⁰

W. Seth Carus z waszyngtońskiego Instytutu Polityki Bliskowschodniej uważa, że Irak rozpoczął przygotowania do produkcji broni chemicznej już w latach 60. XX wieku, na długo przed dojściem Saddama Husajna do władzy. W roku 1975 Irak zwrócił się do firmy *Pfaunder* z Rochester w stanie Nowy Jork z prośbą o pomoc w budowie fabryki produkującej mieszkanki „pestycydów”. *Pfaunder* odpowiedział wymijająco i usiłował przekonać Irak do budowy skromniejszego obiektu – bezskutecznie. Bagdad zerwał rozmowy i niezrażony niepowodzeniem zwrócił się do brytyjskiego koncernu *Imperial Chemical Industries*. ICI również pojął błyskawicznie intencje Iraku i wycofał się z negocjacji. Drugie niepowodzenie również nie zraziło Iraku – Irakijczycy nawiązali kontakty z zachodnioniemieckimi, szwajcarskimi, francuskimi, holenderskimi, belgijskimi i włoskimi firmami i w końcu uzyskali to, o co im chodziło. Na przykład firma niemiecka *Karl Kolb* dostarczyła od 1975 r. około siedmiu pilotażowych zakładów do produkcji pestycydów¹⁰¹.

Program rozwoju broni chemicznej stał się programem priorytetowym po zbombardowaniu reaktora atomowego „Osirak” w pobliżu Bagdadu przez lotnictwo izraelskie 7 VII 1981 r. Nalot pomógł Saddamowi Husajnowi w uświadomieniu sobie tej prostej prawdy, że Irak nigdy więcej nie może być uzależniony od jednego tylko kraju i od jednej technologii. Po katastrofalnym nalocie izraelskim Irak rozpoczął realizację ambitnego, długofalowego programu, nieograniczającego się tylko do kupowania uzbrojenia, lecz obejmującego również pozyskiwanie materiałów i technologii potrzebnych do produkcji własnej broni masowego rażenia. Stworzono fikcyjne korporacje i fałszywe agencje handlowe. Potajemnie kontaktowano się z euro-

¹⁰⁰ Na temat irackiego programu zbrojeń chemicznych istnieje bogata literatura. Do pozycji godnych polecenia należy zaliczyć monografię H. Blixa pod tytułem *Disarming Iraq*, Londyn 2005.

¹⁰¹ J. Miller, L. Mylroie, *Saddam Hussajn: Wojna w Zatoce*, Warszawa 1991, s. 154–173.

pejskimi firmami produkującymi urządzenia wykorzystywane do produkcji komponentów broni chemicznej.

Prekursory chemiczne zostały zakupione za granicą na ogólnie dostępnym rynku (Austria, Holandia, Szwajcaria i USA), z kolei instalacje przemysłowe zostały zbudowane głównie przez firmy niemieckie: *Heberger Bau* i *Karl Kolb*. Ta ostaną realizowała budowę fabryki broni chemicznej w Samarra¹⁰².

W. Seth Carus dowodzi, że decyzja dotycząca budowy fabryk produkujących składniki broni chemicznej została podjęta „na najwyższym szczeblu” (prawdopodobnie osobiście przez Saddama Husajna) i że cel ten został w pełni osiągnięty w 1985 r. W tym okresie Irak produkował pewną ilość środków chemicznych, wśród nich gaz musztardowy i dwa rodzaje środków działających na układ nerwowy: tabun i sarin. Stwierdził on również, że Irak miał w 1989 r. fabryki zdolne produkować rocznie od 3300 do 13 200 ton różnych środków chemicznych, czyli od pięciu do dwudziestu razy więcej niż sądzono poprzednio. Zapasy były rozproszone na terenie całego kraju i nawet ludzie traktujący z ogromnym respektem siły powietrzne twierdzili, że zniszczenie tych składów bombami byłoby niezwykle trudne¹⁰³.

O znaczeniu jakie Irak przywiązywał do broni chemicznej, świadczy fakt, iż pieczę nad jej produkcją sprawował zięć Saddama, Husajn Kamel Hasan (w 1995 r. uciekł do Jordanii i przekazał stronie amerykańskiej materiały na temat programu zbrojeń chemicznych Iraku). Zarządzał on Ministerstwem Przemysłu Wojskowego, które nadzorowało wszystkie ważne dostawy zbrojeniowe i był głównym autorem irackich badań nad produkcją broni masowej zagłady¹⁰⁴.

Największym ośrodkiem produkcji broni chemicznej był zakład Al Muthanna położony w pobliżu Samarry, około stu dziesięciu kilometrów na północny zachód od Bagdadu. W pobliskiej miejscowości Fallujah usytuowano instalacje do syntezy

¹⁰² P. Salinger, E. Laurent, *Konflikt w Zatoce Perskiej: tajne dokumenty*, Kraków 1991, s. 220–229.

¹⁰³ J. Miller, L. Mylroie, op. cit., passim.

¹⁰⁴ R. Malik, *Dyktator z Bagdadu*, „Rzeczpospolita”, 18 listopada 1997 r.

niektórych półproduktów. Produkowano tam sarin, tabun, gaz musztardowy, GF oraz specjalną amunicję. Należy podkreślić, że kompleks Al Muthanna obejmował oprócz instalacji produkcyjnych, też laboratoria badawcze, urządzenia do produkcji chemicznych bomb lotniczych, napełniania różnych typów amunicji chemicznej, magazyny do przechowywania amunicji, a także własne osiedle dla pracowników, szpital, warsztaty mechaniczne oraz duży zespół magazynów chemikaliów. Było to jedno z najlepiej strzeżonych miejsc w Iraku¹⁰⁵.

Starania o broń chemiczną były naturalnym przedłużeniem tradycji baasistów. Przywódcy partii Baas od dawna i z zamiłowaniem posługiwali się truciznami zawierającymi metale ciężkie i chemikaliami, pozwalającymi bezgłośnie zabijać dysydentów. W roku 1981 Amnesty International opublikowała raporty brytyjskich lekarzy, którzy twierdzili, że co najmniej dwie osoby cierpiały na zatrucie talem, a przynajmniej piętnastu Irakijczyków zostało w ten sposób zamordowanych.

Pod koniec lat 80. Irak był w stanie truć na wielką skalę. Jednakże masowa produkcja gazów i chemikaliów działających na system nerwowy okazała się trudna. Proces produkcyjny nie uległ zasadniczym zmianom od czasu I wojny światowej. Dla wyprodukowania, np. gazu musztardowego Irak potrzebował tiodwuglikolu, powszechnie stosowanego do produkcji farb i atramentów. Ale sprzedaż tiodwuglikolu była kontrolowana, a Irak nie był w stanie wyprodukować go na początku lat 80. XX wieku samodzielnie. Jako pierwsze dostarczyły go Irakowi *Philips Petroleum* z Belgii i *KBS* z Holandii.

Chociaż Irak podpisał Protokół Genewski z 1925 r. oraz Konwencję o zakazie broni bakteriologicznej (biologicznej) z 1972 r., to nie przeszkodziło mu to w zastosowaniu broni chemicznej w czasie wojny z Iranem. Irak zastosował bojowe środki trujące o działaniu paralityczno-drgawkowym (tabun, sarin, soman), drażniącym (chlorobenzyl) i parzącym (iperyt) przenoszone przy pomocy urządzeń wylewczych, samolotów i śmigłowców

¹⁰⁵ J. Mazur, *Działanie zespołu monitoringu chemicznego w Iraku*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Technicznej” 1996, nr 9, s. 123.

(bomby) oraz artylerii i moździerzy. Wojnę chemiczną przeciw Iranowi, Irak rozpoczął w 1982 r., w okresie, gdy jego wojska znajdowały się w defensywie i z największym trudem odpierały nacierających falami irańskich Strażników Rewolucji (Susangerd, Mandali, Basra)¹⁰⁶. W miarę przedłużania się konfliktu armia iracka stale stosowała gazy trujące do normalnych działań swej artylerii. Na długo skażały one teren, przez który wojska irańskie przechodziły i na którym prowadziły działania ofensywne. 3 XI 1983 r. Iran złożył pierwszą oficjalną skargę do ONZ, w której oskarżał Irak o stosowanie broni chemicznej¹⁰⁷. Inspekcje ONZ potwierdziły irańskie oskarżenia. Później, kiedy Irakijczycy sami byli w ofensywie, zaczęli używać gazów (tabun, sarin, soman), które zabijały żołnierzy irańskich lub czyniły ich niezdolnymi do walki, ale szybko się rozpraszaly, tak że po wkroczeniu oddziałów irackich teren nie był już skażony. Również Iran posługiwał się tą bronią (Basra, Mehran - 1987 r.), nie czynił tego jednak tak często i z taką intensywnością jak Irak¹⁰⁸.

Użycie broni chemicznej przez Irak w toku trwającej osiem lat wojny z Iranem spowodowało, że Irak długo po zakończeniu tego konfliktu i wbrew międzynarodowym zakazom zdecydował się jej użyć w atakach na ludność kurdyjską. Uczynił to nie po raz pierwszy. Już w 1963 r. Mustafa Barzani przesłał do ONZ ściśle tajny raport, w którym donosił o użyciu przez Irak niedozwolonych środków chemicznych jako metody rozwiązywania kwestii kurdyjskiej. Niestety, nie wszczęto wówczas żadnego postępowania w tej sprawie. Zachęciło to Irak w przyszłości do następnych bezkarnych ataków chemicznych, wobec których Kurdowie ze swoją partyzancką taktyką byli bezradni. W 1987 i 1988 r. armia iracka użyła broni chemicznej w kurdyjskich prowincjach Sulejmaniji (15–20 IV 1987 r.), Arbil i Dahuk (19–20 IV 1987 r.), Amedii (w maju 1987 r.), Chosznawati i Dahuk (w czerwcu 1987 r.), w dolinie Dżofeti i we wsi Kaladiza (13 IX 1987 r.), w Szaklawie (6 IX 1987 r.), w miejsco-

¹⁰⁶ J. Biziewski, *Irak-Iran 1980–88*, Warszawa 1993, s. 30–31 oraz *Chemical warfare in the Iraq-Iran War*, SIPRI Fact Sheet, May 1984.

¹⁰⁷ UN. Doc. S/16454, 30 March 1984.

¹⁰⁸ J. Biziewski, op. cit.

wości Tur (7 IX 1987 r.) i ponownie w Sulejmaniji i Arbilu (w październiku 1987 r.). W dniach 16–17 III 1988 r. samoloty irackie dokonały największego zrzutu broni chemicznej na terenie Kurdystanu – miastu Halabdża nadano przydomek drugiej Hiroszimy. Zrzucone bomby były wypełnione iperytem. W ataku na Halabdżę 5 tysięcy osób zginęło, spłonęło lub się zatręło. Atak iracki trwał do jesieni 1988 r. i objął większość Kurdystanu irackiego, głównie rozległe skupiska ludności w miastach Kirkuk, Dahuk i Mosul. Ogólne straty, wraz z rannymi oszacowano na blisko 15 tysięcy osób¹⁰⁹.

Wydaje się, że najdokładniejsze dane o irackich atakach chemicznych zawierają memoranda Massuda Barzaniego przekazane sekretarzowi generalnemu ONZ Javierowi Perezowi de Cueillar w imieniu Frontu Kurdystanu Irackiego (FKI) z datami 15 i 29 VIII oraz 15 X 1988 r. Oprócz apelu o interwencję ONZ w obronie ludności cywilnej Kurdystanu dokumenty te zostały wyposażone w aneksy z wykazem zniszczeń ludzkich i materialnych. Kilka tygodni po wydarzeniach w Halabdży, hiszpański doktor wojskowy płk Manuel Dominguez Carmona przedstawił sprawozdanie stwierdzające niepewność co do użycia przez Irak broni chemicznej w Kurdystanie. Wobec braku dowodów ONZ zaniechało wówczas kontynuowania procesu przeciwko Saddamowi Husajnowi.

W okresie planowania operacji „Pustynna Burza” dowódcy sił alianckich liczyli się z możliwością użycia broni chemicznej przez armię iracką¹¹⁰. Istniało także niebezpieczeństwo terrorystycznego ataku raketami z głowicami chemicznymi przeciwko Izraelowi i Arabii Saudyjskiej. Należy przypuszczać, że groźba potężnych uderzeń odwetowych, a także całkowity paraliż irackiego systemu łączności spowodowały, że siły irackie nie skorzystały ze swojego arsenału broni chemicznej.

Po zakończeniu operacji „Pustynna Burza” Rada Bezpieczeństwa ONZ w rezolucji 687 z 3 IV 1991 r. określiła warunki zawieszenia broni pomiędzy Irakiem a koalicją państw człon-

¹⁰⁹ A. Grgies, *Sprawa kurdyjska w XX wieku*, Warszawa 1997, s. 70–71.

¹¹⁰ I. Witkowski, op. cit., s. 24–25.

kowskich¹¹¹. W sekcji C rezolucji zawarto postanowienia o eliminacji broni masowego rażenia i pocisków balistycznych o zasięgu ponad 150 kilometrów wraz z urządzeniami do ich produkcji, składowania, testowania itp. Do realizacji postanowień rezolucji powołano międzynarodową Specjalną Komisję ONZ (UNSCOM – *United Nations Special Commission*), która w dziedzinie broni jądrowej współpracowała z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej.

Zadania UNSCOM w zakresie realizacji rezolucji podzielono na trzy etapy:

- faza inspekcji, polegająca na przeglądzie irackich obiektów wojskowych i cywilnych w celu zebrania informacji o programach broni masowego rażenia, zakładach do jej produkcji, lokalizacji miejsc składowania itp.

- zniszczenie broni chemicznej, urządzeń do jej produkcji i magazynowania, a także elementów pozostałych rodzajów broni masowego rażenia oraz pocisków balistycznych;

- wprowadzenie systemu monitoringu, zapewniającego kontrolę przestrzegania przez Irak zobowiązań, wynikających z postanowień rezolucji 687¹¹².

Przed rozpoczęciem fazy inspekcji rząd iracki został zobowiązany do przedstawienia pełnej deklaracji o lokalizacji, ilościach i typach urządzeń podlegających zniszczeniu oraz dokumentacji programów badawczych i produkcji broni chemicznej. W deklaracji złożonej ONZ 18 IV 1991 r. Irak przyznał się, że posiada: 11131 sztuk amunicji chemicznej, 355 ton środków toksycznych, 650 ton prekursorów. 9 VI 1991 r. UNSCOM wysłał pierwszą grupę ekspertów ds. broni chemicznej do Iraku. Ujawnili oni 30 VI tegoż roku szereg niezgodności irackiej deklaracji ze stanem faktycznym. Odkryto między innymi, że Irak faktycznie posiada: 46000 sztuk amunicji chemicznej i 3000 prekursorów, czyli czterokrotnie więcej niż deklarował.

¹¹¹ *Iraq: The UNSCOM Experience*, [w:] <http://editors.sipri.se/pubs/Factsheet/unscom.html> (27 czerwiec 2008 r.).

¹¹² J. Gee, *The Destruction, Removal or Rendering Harmless of Iraq's Chemical Warfare Capability*, „Disarmament” 1992, nr 2, s. 77–90.

Na skutek fałszywych informacji i prób zatajenia istotnych elementów broni masowego rażenia, ostateczna wersja deklaracji, po wielu zmianach i uzupełnieniach, była gotowa dopiero w czerwcu 1992 r.¹¹³ Według niej Irak przyznał się do posiadania:

- 45755 sztuk napełnionej amunicji chemicznej;
- 78675 sztuk pustej amunicji chemicznej;
- 355 ton środków toksycznych;
- 3173 ton prekursorów.

Inspektorzy UNSCOM, przeprowadzając inspekcje zakwalifikowali zakłady w Al Muthanna, Fallujah I, Fallujah II, Fallujah III i w Muhammadiyat jako główne miejsca produkcji irackiej broni chemicznej. Pośród wielu substancji chemicznych przechowywanych w ww. zakładach znajdowały się także pewne ilości prekursorów VX i innych bojowych środków trujących. Było to potwierdzeniem, że w Iraku prowadzono badania nad kolejnymi truciznami bojowymi i czyniono przygotowania do ich produkcji. Al Muthanna wytypowano jako najbardziej dogodny miejsce do niszczenia irackiej broni chemicznej pod kontrolą ONZ. Zgodnie z porozumieniem pomiędzy UNSCOM i stroną iracką wszelkie operacje związane z niszczeniem amunicji chemicznej, bojowych środków trujących i ich prekursorów oraz ocalałych urządzeń produkcyjnych wykonywane były przez personel iracki pod nadzorem inspektorów ONZ. Prace te trwały od połowy 1992 r. i zostały zakończone w połowie 1994 r.¹¹⁴

W połowie sierpnia 1995 r. Irak przekazał UNSCOM dokumenty ujawniające, że Irak wbrew wcześniejszym swoim oświadczeniom produkował gaz VX. Pod naciskiem inspektorów UNSCOM Irak przyznał się do wyprodukowania 3,9 ton gazu VX dla celów badawczych. W raporcie z 12 II 1998 r. międzynarodowy zespół ekspertów podkreślił, że Irak posiadał zdolność do wyprodukowania około 100 ton gazu VX już przed 1991 rokiem i wciąż może posiadać prekursory do wyprodukowania około 200 ton gazu VX. W podsumowaniu eksperci

¹¹³ J. Gee, op. cit., s. 81.

¹¹⁴ J. Mazur, op. cit., s. 124.

stwierdzili, że wyjaśnienia Iraku dotyczące nieposiadania gazu VX są „niewiarygodne” i „technicznie nieuzasadnione”¹¹⁵.

Zgodnie z danymi zawartymi w piątym raporcie Richarda Butlera z 16 IV 1998 r.¹¹⁶, pod kontrolą UNSCOM zniszczono:

- więcej niż 3000 ton prekursorów;
- 690 ton bojowych środków trujących;
- 30 głowic chemicznych do rakiet typu SCUD;
- 38537 sztuk napełnionej i pustej amunicji chemicznej;
- 48 rakiet SCUD.

UNSCOM potwierdził także jednostronne zniszczenie przez Irak 170 ton prekursorów służących do produkcji gazu VX. Działalność inspektorów UNSCOM natrafiała na liczne przeszkody ze strony irackiej, czego dowodem są liczne kryzysy, które miały miejsce podczas prawie ośmioletniej pracy Specjalnej Komisji Narodów Zjednoczonych. Ostateczne zerwanie współpracy nastąpiło 16 XII 1998 r. i zakończyło się opuszczeniem przez pracowników UNSCOM Iraku¹¹⁷.

Rok 2001 był trzecim z rzędu, w czasie którego społeczność międzynarodowa nie była w stanie zweryfikować podejrzeń dotyczących posiadania i rozwijania przez Irak programów broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia. Według opublikowanego 10 I 2001 r. raportu Pentagonu nt. proliferacji broni masowego rażenia, Irak już w 2000 r. poczynił duże postępy na drodze do odzyskania swoich zdolności w zakresie broni masowego rażenia¹¹⁸.

Zdecydowanym orędownikiem idei wywiązania się przez Bagdad z zobowiązań zawartych w rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ były Stany Zjednoczone. Prezydent G.W. Bush w kontekście wydarzeń z 11 IX 2001 r. w niezwykle stanowczy

¹¹⁵ *Report on the Technical Evaluation Meeting on Chemical Warfare Agent VX*, 12 February 1998.

¹¹⁶ Fifth report under Resolution 1051, [w:] <http://www.un.org/Depts/uncom/sres98-332.htm> (27 czerwca 2008 r.).

¹¹⁷ R. Malik, *Osiem lat kryzysu*, „Rzeczpospolita”, 17 grudnia 1998 r.

¹¹⁸ *Proliferation: Threat and Response*, Office of the Secretary of Defense, January 2001, s. 38–42, Chemical and Biological Arms Control Dispatch, nr 139.

sposób stwierdził, że wojna z terroryzmem wymierzona jest też przeciwko tym, którzy produkują broń masowego rażenia.

Na fakt, że mimo oficjalnych zaprzeczeń, Irak nadal posiadał broń chemiczną i biologiczną, wskazywały także dane zawarte w raportach Komisji ONZ ds. Kontroli i Nadzoru (UNMOVIC), która badała realizację przez Bagdad rezolucji ONZ w sprawie zniszczenia przez ten kraj posiadanych zapasów broni masowego rażenia. UNMOVIC ustalił, że Irak mógł nadal dysponować, m. in. raketami Scud B oraz co najmniej 700 głowicami z gazami bojowymi i bronią bakteriologiczną, w tym laseczką węgliką. Kierujący rozmowami na temat zniesienia międzynarodowych sankcji nałożonych na Irak, szef dyplomacji irackiej Muhammad Said as-Sahaf zaprzeczył zarzutom ukrywania przez Bagdad arsenału zakazanej przez ONZ broni. Jednocześnie wykluczył możliwość powrotu na teren Iraku inspektorów ONZ, którzy na miejscu mieliby sprawdzić zasadność wysuwanych przeciwko Irakowi zarzutów¹¹⁹. Stąd też wśród stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ pojawiły się sprzeczności co do charakteru i zakresu dalszych sankcji wobec Iraku¹²⁰.

Atak Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników na Irak 19 III 2003 r. miał jednoznacznie dowieść, że reżim Saddama Husajna nie dość, że zataił istotne informacje przed społecznością międzynarodową na temat programów broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia, to jeszcze w dalszym ciągu dążył do ich rozwijania. Ponad pięć lat, które upłynęły od tego czasu, nie przyniosło potwierdzenia słów ówczesnego amerykańskiego sekretarza stanu Colina Powella z 5 II 2003 r., które miały przekonać Narody Zjednoczone, że Saddam Husajn ma broń masowego rażenia¹²¹.

Brak wiarygodnych dowodów w sprawie kwestii irackiej broni masowego rażenia spowodował znaczne „zamieszanie”

¹¹⁹ Dziennik Internetowy PAP, 3 II 2001 r.

¹²⁰ A. Wagner, *UN Security Council Not Likely To Agree on Iraqi Sanctions*, „Arms Control Today”, July/August 2001, s. 22.

¹²¹ Szerzej na temat międzynarodowej debaty na temat broni masowego rażenia i okresu przed samą interwencją w Iraku: *Iraq Inspections Fail to Resolve Crisis as Hourglass Runs Towards War*, „Disarmament Diplomacy”, February/March 2003, s. 22–36.

na najwyższych szczytach władzy w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, państw które wysłały swoje wojsko do Iraku, głównie w oparciu o czynnik posiadania broni masowego rażenia przez Bagdad¹²². W efekcie, w połowie 2003 r. Senat Stanów Zjednoczonych zdecydował o przeprowadzeniu publicznych przesłuchań w tej sprawie. Podobnie sytuacja wyglądała w Wielkiej Brytanii, gdzie liczne wątpliwości w tej dziedzinie zgłosiła Komisja spraw zagranicznych brytyjskiego parlamentu¹²³.

Między innymi z tego też powodu, prezydent G.W. Bush powołał specjalną grupę ekspertów tzw. *Iraq Surveiy Group*, która pod kierunkiem generała K. Daytona z Agencji Wywiadu Wojskowego, miała opracować raport w tej sprawie. Sama grupa rozpoczęła swoją działalność w czerwcu 2003 r., a w jej pracach, którymi kierował specjalny doradca Centralnej Agencji Wywiadowczej - D. Kay - brali udział eksperci ze Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Australii. Raport został ogłoszony na początku października 2003 r. i informował, że broni masowego rażenia Iraku wciąż nie znaleziono. Z przedstawionych w raporcie ustaleń wynika, iż Irak miał tajną sieć laboratoriów, w tym przeszło 20 ukrytych w strukturach wywiadu irackiego. Laboratoria te pracowały także wtedy, gdy w Iraku działali inspektorzy ONZ poszukujący zakazanej broni.

Sam zespół, po sporządzeniu raportu, w dalszym ciągu podążał tropem różnych poszlak, które miały doprowadzić do odkrycia broni masowego rażenia, m.in. przeszukując 130 magazynów wojskowych załadowanych 650 tysiącami ton amunicji¹²⁴.

Pod koniec 2003 r. D. Kay stwierdził ponadto, że:

- Irak niemal do wybuchu wojny łamał rezolucje rozbrojeniowe ONZ i pracował nad bronią chemiczną oraz biologiczną;
- iracka armia mogła wznowić produkcję sarinu w ciągu dwóch lat i iperytu w ciągu dwóch miesięcy;

¹²² Por. *Gdzie jest broń Saddama?*, „Forum”, 16–22 czerwca 2003 r.

¹²³ E. Thomas, R. Wolffe, M. Isikoff, *Gdzie jest bomba Saddama?*, „Newweek”, 15 czerwca 2003 r.

¹²⁴ Por. *Główny poszukiwacz broni masowego rażenia w Iraku nie traci nadziei*, „Dziennik Internetowy PAP”, 6 października 2003 r.

- Irakijczycy tuż przed inwazją po raz pierwszy wyprodukowali duże ilości środka chemicznego niezbędnego do produkcji gazu VX.

Pomimo tych informacji wciąż nie udało się amerykańskim inspektorom znaleźć samych komponentów do produkcji broni masowego rażenia lub środków jej przenoszenia¹²⁵. Na początku lutego 2004 r., podczas przesłuchania przed komisją sił zbrojnych Senatu Stanów Zjednoczonych, ówczesny sekretarz obrony USA – D. Rumsfeld – broniąc wiarygodności informacji dostarczonych przez służby wywiadowcze¹²⁶, oświadczył, że eksperci nie zdołali znaleźć takiej broni. Szef Pentagonu podkreślił, że poszukiwania „nie dowiodły też niczego przeciwnego”, to jest nieistnienia broni masowego rażenia. Jego zdaniem istnieją następujące opcje, mogące wyjaśnić, dlaczego w Iraku nie znaleziono żadnej broni masowego rażenia:

- broni masowego rażenia nigdy nie było¹²⁷;
- broń masowego rażenia została przetransportowana do kraju trzeciego przed inwazją wojsk amerykańskich w marcu 2003 r.;
- broń masowego rażenia została rozproszona i ukryta na terytorium Iraku;
- broń masowego rażenia istniała, ale została zniszczona przez Irakijczyków przed wybuchem wojny¹²⁸.

Mając na względzie ponad 20-letnie doświadczenia z kwestią irackiej broni masowego rażenia, w tym zastosowanie broni chemicznej w konflikcie irańskim i przeciwko ludności cywilnej

¹²⁵ Interesującym raportem nt. przekazywanych informacji w zakresie broni masowego rażenia Iraku jest publikacja Carnegie Endowment for International Peace z 8 stycznia 2004 r., *WMD in Iraq: Evidence and Implication*.

¹²⁶ Niezależnie od tych przesłuchań, zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Wielkiej Brytanii powołano w 2004 roku niezależne komisje do spraw zbadania informacji wywiadowczych na temat irackiej broni masowego rażenia. Szerzej: *Blair zgadza się na śledztwo w sprawie irackiej broni*, „Dziennik Internetowy PAP”, 3 lutego 2004 r.

¹²⁷ W tym przypadku można mówić albo o pomyłce służb wywiadowczych i wprowadzeniu opinii publicznej w błąd albo o celowej dezinformacji prowadzonej przez służby podległe Saddamowi Husajnowi.

¹²⁸ Por. D. Rumsfeld, *Nie ma dowodów na nieistnienie broni masowej zagłady w Iraku*, „Dziennik Internetowy PAP”, 4 lutego 2004 r.

w irackim Kurdystanie, wydaje się, że na przestrzeni ostatnich dwóch lat przed rozpoczęciem II wojny w Zatoce, Saddam Husajn dysponował bardzo małą ilością środków chemicznych i biologicznych, które to zostały przez niego zniszczone bezpośrednio przed atakiem w marcu 2003 r. Niezależnie od tego, należy domniemywać, że iraccy naukowcy posiadali wystarczającą wiedzę, aby w stosunkowo krótkim czasie, przy zachowaniu odpowiednich wymogów laboratoryjnych i finansowych, dokonać szybkiej rozbudowy lub odtworzenia podstawowego arsenału zakazanej broni masowego rażenia¹²⁹.

¹²⁹ Dyskusja wokół irackiej broni masowego rażenia trwa i prawdopodobnie będzie jeszcze długo przyciągała uwagę opinii publicznej. Por. różne wypowiedzi na ten temat: *Iraq's Elusive WMD*, „Disarmament Diplomacy”, May/June 2004, s. 46–47.

3. Działania na rzecz ograniczenia i zakazu stosowania broni chemicznej

3.1. Deklaracja brukselska z 1874 r.

Bojowe środki trujące w swojej podstawowej postaci, jako broń powodująca śmierć ofiar wskutek zatrucia, uduszenia lub zakażenia, od dawna budziły zastrzeżenia i sprzeciwy. Zakaz stosowania broni chemicznej ma swoje źródło w normach zwyczajowych prawa międzynarodowego. Zakaz posługiwania się trucizną oraz bronią zatrutą uformował się jako jedna z najwcześniejszych zasad *ius in bello*. Już przepisy prawa wojennego, zawarte w indyjskim kodeksie Manu z XII wieku p.n.e., zakazywały używania zatrutych strzał w walce¹³⁰.

W okresie średniowiecza eksponowana była zasada rycerskości walki, która wyrażała się tym, że zawężono krąg osób, przeciwko którym mogłaby być prowadzona walka zbrojna. Łączy się to z zakazem używania trucizn i zatruwania źródeł wody. Takie bowiem działanie godziłoby w bezbronną ludność. To samo zagadnienie w odniesieniu do wojsk nieprzyjacielskich wiąże się z jeszcze jedną zasadą międzynarodowego prawa wojennego polegającą na łagodzeniu rozmiarów nadmiernych cierpień¹³¹.

Prawdopodobnie pierwszą próbą traktatowego określenia zakazu użycia trucizn, rozumianych jako bojowe środki trujące, był układ międzynarodowy, zawarty pomiędzy Francją i Pru-

¹³⁰ A. Saulewicz (red.), *Problemy międzynarodowego prawa wojennego*, Warszawa 1966, s. 19.

¹³¹ T. Leśko, *Wojskowo-prawne aspekty zakazu użycia broni chemicznej i biologicznej*, [w:] *Studia nad zakazem broni BC*, Warszawa 1970, s. 122–123.

sami w 1675 r. w Strasburgu. Artykuł 57 niniejszego układu stawiał poza prawem użycie zatrutych pocisków¹³².

Współczesne zasady dotyczące zakazu stosowania bojowych środków trujących zaczęły się kształtować w formie umów międzynarodowych w drugiej połowie XIX wieku. W Ameryce Północnej twórcą pierwowzoru nowożytnej kodyfikacji prawa wojny lądowej, prof. F. Lieber stwierdził w artykule 70 „Instrukcji dla dowództwa armii Stanów Zjednoczonych w polu” z 1863 r., że: „(...) w warunkach wojennych kategorycznie zostało zabronione używanie trucizny w jakikolwiek bądź sposób”¹³³. W Europie na konferencji w Brukseli zwołanej z inicjatywy Rosji w 1874 r. przyjęto „Międzynarodową Deklarację dotyczącą Praw i Zwyczajów na Wojnie”. Głosi ona, że prawa wojny nie przyznają wojującym nieograniczonej swobody w zakresie doboru środków bojowych i wzywa do wypełniania praw i obyczajów wojny mających na celu zmniejszenie cierpień i złagodzenie jej następstw. Na propozycję rosyjską zakaz „używania trucizny i broni zatrutych” (art.13, pkt. a) został włączony do tekstu nieratyfikowanej – za sprawą Wielkiej Brytanii – Deklaracji brukselskiej¹³⁴.

Mimo, że Deklaracja brukselska nie uzyskała mocy obowiązującej, to miała wielki wpływ moralny i dała podwaliny pod I i II Konferencję Pokojową w Hadze w 1899 i 1907 roku.

3.2. Konwencje haskie 1899 i 1907 r.

Międzynarodowa Konferencja w sprawie Pokojowego Rozstrzygnięcia Sporów Międzynarodowych, powszechnie zwana Międzynarodową Konferencją Pokojową lub Haską Konferencją Pokojową, została zwołana z inicjatywy cara Mikołaja II w Ha-

¹³² J.H. Rothschild, *Broń jutra chemiczna i biologiczna*, Warszawa 1970, s. 252; L. Streda, *Chemical Disarmament and the Czech Republic*, „Perspectives” Winter 1998/99, nr 11, s. 71.

¹³³ A. Górbiel, *Bojowe środki chemiczne jako zagadnienie iuris in bello*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1971, nr 21, s. 56.

¹³⁴ Tekst: *The Laws of Armed Conflicts*, Zbiór dokumentów, D. Schnidler, J. Toman (red.), Dordrecht 1988, s. 25.

dze (18 V–29 VII 1899 r.). Plonem konferencji z 1899 r. były trzy konwencje, trzy deklaracje oraz kilka życzeń odnoszących się do zagadnień wojny. Szczególnie doniosłe znaczenie ma uchwalona 29 VII 1899 r. „Deklaracja o zakazie używania pocisków napełnionych gazami duszącymi lub trującymi”¹³⁵. Weszła ona w życie 4 IX 1899 r. i stała się wiążąca dla sygnatariuszy. W myśl przyjętej Deklaracji, strony zobowiązują się powstrzymać od użycia pocisków, których jedynym zadaniem jest rozprzestrzenienie gazów duszących lub trujących. Niniejsza Deklaracja była wiążąca na wypadek wojny pomiędzy państwami, które tę Deklarację podpisały, a nie obowiązywała w wypadku gdy w wojnie uczestniczyło państwo, które nie było sygnatariuszem niniejszej Deklaracji.

Jedynie Stany Zjednoczone nie podpisały powyższej Deklaracji, a wszystkie inne państwa walczące w pierwszej wojnie światowej ratyfikowały ten zakaz przed rozpoczęciem użycia bojowych środków trujących.

Znaczenie powyższej Deklaracji osłabił fakt, że zakaz dotyczył jedynie takiej sytuacji, w której państwo-sygnatariusz używa tylko (1) pocisków i (2) pocisków, których jedynym zadaniem jest rozprzestrzenianie gazów duszących i trujących. Na tym tle rząd angielski, który w wojnie burskiej użył luizytu (środek powodujący czasowe powstawanie trujących dymów), uznał go za materiał wybuchowy, nienaruszający zakazu zawartego w Deklaracji¹³⁶. Również Niemcy naruszenie w czasie I wojny światowej Deklaracji haskiej z 1899 r. tłumaczyli zastosowaniem butli z gazem, które trudno byłoby uznać za pociski¹³⁷.

Konferencja haska powtórzyła również formułę prawną z Deklaracji brukselskiej, zabraniającą stosowania jako środka walki, „trucizn i broni zatrutych” w rozdziale I Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej (zwanej Regulaminem haskim).

¹³⁵ Tekst polski: *Broń CB*, op. cit., s. 433–434.

¹³⁶ D. Gierycz, *Zakres norm prawnych zakazujących użycia broni BC*, [w:] *Studia nad zakazem broni BC*, Warszawa 1970, s. 105.

¹³⁷ R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 213.

W dniach od 15 VI do 18 X 1907 r. obradowała w Hadze II Konferencja Pokojowa z udziałem 44 państw. Podpisano na niej trzynaście konwencji, jedną deklarację, jedną uchwałę i pięć życzeń¹³⁸.

Podstawowym dokumentem w dziedzinie zakazu użycia broni powodującej nadmierne cierpienia, do której zalicza się broń chemiczną, jest IV Konwencja Haska¹³⁹. Stawiając za cel konwencji złagodzenie okrucieństw wojny i nie chcąc dopuścić do traktowania w przyszłości postanowień konwencji jako wyczerpującego wyliczenia zasad postępowania stron walczących, twórcy konwencji wprowadzili do niej tzw. klauzulę Martensa. Głosi ona, że „zanim bardziej wyczerpujący kodeks praw wojny będzie mógł być ułożony, Wysokie Układające się Strony uważają skonstatować, że w wypadkach nieobjętych przepisami obowiązującymi, przyjętymi przez nie, ludność i strony wojujące pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów wpływających ze zwyczajów ustanowionych między narodami cywilizowanymi oraz z zasad humanitaryzmu i wymogów sumienia publicznego”. Załączony do IV Konwencji haskiej Regulamin wojny lądowej w artykule 22 mówi, że „strony wojujące nie mają nieograniczonego prawa wyboru środków szkodzenia nieprzyjacielowi”, a artykuł 23 w ustępach a) i c): „Oprócz zakazów ustanowionych przez specjalne konwencje zabrania używania trucizny lub broni zatrutej oraz używania pocisków i środków mogących zadać zbyteczne cierpienia”.

W ten sposób artykuł 23 rozszerzył postanowienia Deklaracji brukselskiej z 1874 r. i Deklaracji haskiej z 1899 r. w dziedzinie zakazu stosowania broni chemicznej.

Konwencja haska podkreśliła jeszcze raz, że prowadzenie wojny za pomocą trucizny jest niezgodne z elementarnymi zasadami współżycia narodów i z tego względu broń chemiczna powinna być raz na zawsze zakazana jako środek walki.

Zakazy te zostały złamane przez Niemcy w toku I wojny światowej, co przyczyniło się do umieszczenia w wykazie prze-

¹³⁸ W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 1996, s. 173.

¹³⁹ Tekst polski: M. Flemming, *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1991, s. 21.

stępstw wojennych przez Komisję Piętnastu: używania gazów trujących i zatruwania studzien¹⁴⁰. Katalog tych przestępstw wojennych opracowany na konferencję pokojową w 1919 r. uwzględniony został w traktatach pokojowych z Niemcami, Austrią, Węgrami i Bułgarią. Traktat Wersalski, podpisany 28 VI 1919 r. przez państwa zwycięskiej koalicji i rząd Niemiec, zawiera następujące postanowienie w artykule 171: „Ponieważ posługiwanie się gazami duszącymi, trującymi lub podobnymi, jak też wszelkimi płynami, materiałami lub podobnymi sposobami jest zakazane, przeto wytwarzanie ich w Niemczech i przywóz do Niemiec są surowo zabronione. To samo dotyczy materiału specjalnie przeznaczonego do wytwarzania, przechowywania lub używania rzeczonych produktów i sposobów”¹⁴¹.

Traktaty pokojowe zawarte z Austrią w Saint-Germain-en-Laye 10 IX 1919 r. (art. 135), z Węgrami w Trianon 4 VI 1920 r. (art. 119) i z Bułgarią w Neuilly-sur-Seine 27 XI 1919 r. (art. 82) zawierały postanowienia dotyczące podobnego zakazu¹⁴².

Znaczenie wyżej wymienionych traktatów polega na umieszczeniu w nich sformułowania, które jednoznacznie wskazuje na fakt istnienia zakazu posługiwania się gazami duszącymi, trującymi lub podobnymi. Polityczna rola traktatów jeszcze bardziej wzrosła wraz z podpisaniem ich przez wszystkie ówczesne mocarstwa świata poza Rosją Radziecką.

3.3. Protokół Genewski z 17 VI 1925 r.

Zastosowanie broni chemicznej w czasie I wojny światowej i jej negatywne konsekwencje skłoniły państwa do podjęcia działań mających na celu wyeliminowanie tej broni. Problemem bojowych środków trujących zajęła się od samego początku swojej działalności Liga Narodów. Na dziesiątej sesji Rady Ligi

¹⁴⁰ T. Leško, *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990, s. 271–272.

¹⁴¹ Tekst: DzU 1920, nr 35, poz. 200.

¹⁴² *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, Z. Cybichowski (red.), Warszawa (brak roku wydania), t. II, s. 1040–1042.

w październiku 1920 r. delegat rządu francuskiego, powołując się głównie na art. 22 i 23 regulaminu haskiego praw i zwyczajów wojny lądowej oraz na art. 171 Traktatu Wersalskiego, podkreślał, że zakaz broni chemicznej „wszedł już do prawa międzynarodowego” i domagał się, żeby Liga Narodów przystąpiła do ustanowienia odpowiednich sankcji wymierzonych przeciwko państwom naruszającym ten zakaz oraz opracowała skuteczne środki zapobiegania produkcji gazów bojowych. Rok później delegat Francji zażądał zawarcia odrębnej umowy międzynarodowej poświęconej zakazowi broni chemicznej¹⁴³.

W dniach od 12 XI 1921 r. do 6 II 1922 r., z inicjatywy rządu Stanów Zjednoczonych miała miejsce w Waszyngtonie Konferencja w Sprawie Ograniczenia Zbrojeń Morskich. Rezultatem tej konferencji było podpisanie 6 II 1922 r. traktatu w sprawie używania podczas wojny łodzi podwodnych i gazów duszących¹⁴⁴. Dla zakazu broni chemicznej ważne znaczenie posiada art. 5 tego traktatu, w którym potwierdzono zakaz używania podczas wojny gazów duszących, trujących lub podobnych, jak również wszelkich podobnych płynów, produktów lub sposobów. Państwa, które podpisały ten traktat miały być związane niniejszym zakazem we wzajemnych stosunkach i wezwać wszystkie inne państwa do przyłączenia się do niniejszego układu. Traktat ten został ratyfikowany przez Stany Zjednoczone, Włochy, Wielką Brytanią i Japonię, lecz nie wszedł w życie ponieważ nie został ratyfikowany przez Francję. Jego podpisanie wypada odnotować jednak jako jeszcze jeden niezbity dowód traktowania przez państwa zakazu stosowania broni chemicznej jako faktu dokonanego¹⁴⁵.

Na kontynencie amerykańskim rok później odbyła się kolejna konferencja o ograniczeniu zbrojeń, tym razem już o zasięgu regionalnym, która zakończyła się podpisaniem w Waszyngtonie 7 II 1923 r. Konwencji o Ograniczeniu Zbrojeń. Artykuł piąty tej konwencji zawierał te same zakazy w dziedzinie użycia broni chemicznej, co traktat podpisany przez 5 mocarstw w 1922 r.¹⁴⁶

¹⁴³ A. Górbiel, op. cit., s. 59.

¹⁴⁴ Tekst: *Broń CB*, op. cit., s. 437.

¹⁴⁵ J.H. Rothschild, op. cit., s. 256.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 257.

W odpowiedzi na podpisanie Traktatu Waszyngtońskiego trzecia sesja Zgromadzenia Ligi Narodów zaleciła państwom członkowskim przystąpienie do niego, a piąta sesja uchwaliła rezolucję stwierdzającą, że „wojna chemiczna jest zagrożeniem cywilizacji”.

We wrześniu 1922 r. Tymczasowa Komisja Mieszana powołała specjalny podkomitet w celu zbadania rozwoju i efektów działania broni chemicznej i przygotowania na ten temat raportu. Raport przedłożono w Trzecim Komitecie 20 VII 1924 r. Składał się on z dwóch części, które dotyczyły broni chemicznej i bakteriologicznej. W części dotyczącej broni chemicznej sklasyfikowano bojowe środki chemiczne, podano skutki ich oddziaływania i omówiono sposoby ochrony przeciwchemicznej. V Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów przyjęło 27 IX 1924 r. rezolucję postulującą opublikowanie raportu Tymczasowej Komisji Mieszanej¹⁴⁷.

Problem broni chemicznej wyłonił się ponownie w związku z, rozpoczętą 4 V 1925 r. w Genewie, Konferencją na rzecz Kontroli Międzynarodowego Handlu Bronią, Amunicją i Wyposażeniem Wojskowym. Przedstawiciel Stanów Zjednoczonych wnioskuje, żeby zająć się problemem zakazu handlu gazami trującymi. Wywołało to sprzeciw państw, które uważały, że wszelkie ograniczenia w tym zakresie mogą godzić w państwa posiadające słabo rozwinięty przemysł chemiczny.

Przedstawiciel Stanów Zjednoczonych zaproponował skoncentrować się na zapewnieniu większej efektywności samemu zakazowi używania gazów bojowych i przygotowaniu protokołu opartego na artykule 5 traktatu waszyngtońskiego z 1922 r. Dokument ten powinien być natychmiast podpisany przez wszystkich obecnych delegatów, a następnie udostępniony do podpisu innym państwom niereprezentowanym na konferencji. Miało to zapobiec konieczności zwołania następnej konferencji międzynarodowej (propozycja Włoch i Wielkiej Brytanii) i umożliwić podjęcie działalności związanej z przedmiotem to-

¹⁴⁷ T. Leško, *Węzłowe zagadnienia polityczne zakazów dotyczących broni CB*, [w:] *Broń CB*, op. cit., s. 259–262.

czącej się konferencji¹⁴⁸. Propozycja ta została ostatecznie przyjęta i 17 VI 1925 r. przedstawiciele wszystkich trzydziestu uczestniczących w niej państw złożyli podpisy pod protokołem dotyczącym zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych, zwanym powszechnie Protokołem Genewskim z 1925 r.¹⁴⁹.

Arenga Protokołu Genewskiego była dosłownym powtórzeniem tekstu art. 5 traktatu waszyngtońskiego z 1922 r., w myśl protokołu „użycie na wojnie gazów duszących, trujących i podobnych oraz wszelkich cieczy, materiałów lub sposobów analogicznych (...) było zakazane w układach, do których należy większość państw świata”. Część dyspozytywna głosiła, że strony „zakaz ten (...) włączony do prawa międzynarodowego uznają, rozciągnięcie jego na stosowanie środków wojny bakteriologicznej przyjmują”.

Protokół wszedł w życie 28 II 1928 r. Jego stronami są 132 państwa¹⁵⁰, co oznacza, że do czasu podpisania konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów, był on pod względem podmiotowym najpowszechniejszym traktatem międzynarodowym w dziedzinie zakazu broni chemicznej. Jego źródłem jest zarówno prawo zwyczajowe, jak i inne, wcześniej zawarte umowy międzynarodowe. Jednocześnie był on do czasu wejścia w życie konwencji z 1993 r. najważniejszym instrumentem prawnym służącym zakazowi broni chemicznej. Do słabości Protokołu Genewskiego można zaliczyć:

- kwestię powszechności jego obowiązywania (nie wszystkie państwa były sygnatariuszami protokołu, np. Stany Zjednoczone ratyfikowały protokół dopiero w 1975 r.);
- pewna grupa państw przystąpiła do protokołu składając zastrzeżenia. Państwa uznały się za związane postanowieniami protokołu tylko wobec państw, które są jego stronami, pod warunkiem poszanowania przez nie jego postanowień. Tym samym państwa, które zgłosiły zastrzeżenia (m. in. Francja, Wiel-

¹⁴⁸ A. Górbiel, op. cit., s. 61.

¹⁴⁹ Tekst: DzU 1929 r., nr 28, poz. 278.

¹⁵⁰ SIPRI Yearbook 2007, s. 668.

ka Brytania, Związek Radziecki), zobowiązały się jedynie wobec swoich sygnatariuszy, że pierwsze nie użyją broni chemicznej, co niewątpliwie ogranicza zakres podmiotowy protokołu, ale jednocześnie stanowi sankcje za jego pogwałcenie¹⁵¹;

- wątpliwości dotyczące przedmiotowego zakresu obowiązywania protokołu, których przyczyną jest brak sformułowania w nim definicji broni chemicznej i biologicznej. Najwięcej kontrowersji wywołała zawężająca interpretacja protokołu polegająca na wyłączeniu z jego postanowień gazów drażniących, łzawiących i herbicydów oraz innych środków niepowodujących bezpośrednio groźnych dla zdrowia i życia następstw. Stanowisko to prezentowały: Wielka Brytania, która stosowała gaz CS w Północnej Irlandii i Stany Zjednoczone, które stosowały liczne środki chemiczne w Wietnamie;

- Protokół Genewski nie zakazuje produkcji, magazynowania, handlu bronią chemiczną i w ten sposób osłabia działanie ustanowionego zakazu użycia tej broni;

- Protokół Genewski nie ustanawia żadnego mechanizmu kontroli wypełniania jego postanowień i badania zarzutów o jego naruszenie¹⁵².

Wyeliminowanie ostatnich dwóch słabości Protokołu Genewskiego było w dalszym ciągu przedmiotem obrad Komisji Przygotowawczej Konferencji Rozbrojeniowej. Komisja Przygotowawcza Konferencji Rozbrojeniowej, a także sama konferencja rozbrojeniowa omawiały od 18 V 1926 r. do 30 V 1933 r. problem broni chemicznej jako części zagadnień rozbrojeniowych. W toku prac konferencji rozbrojeniowej wyłoniły się dwie podstawowe kwestie, których nie udało się rozwiązać. Pierwsza dotyczyła wprowadzenia zakazu wytwarzania broni chemicznej w czasie wojny i pokoju. Druga kwestia dotyczyła sprawy kontroli naruszenia zakazów stosowania i wytwarzania broni chemicznej oraz wprowadzenia ewentualnych sankcji wobec państw naruszających powyższe zakazy. Stanowisko to

¹⁵¹ Z. Ludwiczak, *Zakaz użycia broni chemicznej i biologicznej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1969, nr 11, s. 18.

¹⁵² J. Goldblat wymienia jako słabość protokołu także fakt, iż jego postanowienia nie mają zastosowania do konfliktów o charakterze wewnętrznym. Por. J. Goldblat, op. cit., s. 136.

znalazło wyraz w czasie debaty w Lidze Narodów w 1936 r., gdy rozpatrywano skargę Abisynii na użycie przez Włochy gazów bojowych. Nie udało się jednak uchwalić ewentualnych sankcji przeciwko Włochom, a w uchwale z 20 IV 1936 r. postępowanie Włochów zostało przez Ligę Narodów tylko napiętnowane¹⁵³. Warto dodać, że w projekcie konwencji opracowanym przez konferencję rozbrojeniową Ligi Narodów z dnia 22 IX 1933 r., całą część czwartą projektu konwencji poświęcono wojnie chemicznej. W poszczególnych działach części czwartej projektu konwencji sformułowano postanowienia dotyczące zakazu wojny chemicznej, zakazu przygotowań do wojny chemicznej, kontroli nad przestrzeganiem zakazu przygotowań do wojny chemicznej i ustalenia faktu użycia broni chemicznej¹⁵⁴.

W zakresie działań na rzecz ustanowienia zakazu broni chemicznej w okresie międzywojennym na uwagę zasługują także wysiłki Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Już 22 XI 1920 r. Międzynarodowa Konferencja Czerwonego Krzyża wystosowała list do Zgromadzenia Ogólnego Ligi Narodów z prośbą o podjęcie wszystkich możliwych środków w celu ustanowienia „całkowitego zakazu użycia duszących gazów, barbarzyńskiej i okrutnej broni, która zadaje okropne cierpienia jej ofiarom”. W 1921 r. X Międzynarodowa Konferencja Czerwonego Krzyża obradująca w Genewie opracowała rezolucję nr XII, w której wezwała rządy do podpisania umowy dotyczącej całkowitego zakazu używania broni chemicznej we wszelkich postaciach i sposobach¹⁵⁵. Problem broni chemicznej był także przedmiotem dwóch rezolucji na XIII Międzynarodowej Konferencji Czerwonego Krzyża w Hadze w 1928 r. Rezolucja nr V podkreślała, że Czerwony Krzyż potępia wojnę z użyciem środków chemicznych oraz zwraca się do rządów o przystąpienie do Protokołu Genewskiego. Rezolucja nr VI postulowała powołanie Komisji Ekspertów w celu zbadania całokształtu problematyki wojny chemicznej. Zwołana dwa lata później do

¹⁵³ *League of Nations. Official Journal*, April 1936, 91st session of the Council, Xth Meeting.

¹⁵⁴ Tekst: *Broń CB*, op. cit., s. 440–444. Por. także J. Goldblat, op. cit., s. 26.

¹⁵⁵ J. Mirimanoff-Chilikine, *The Red Cross and biological and chemical weapons*, „International Review of the Red Cross”, June 1970, Geneva, s. 2–3.

Brukseli XIV Konferencja, w rezolucji nr V, podkreśliła wagę ochrony ludności cywilnej przed groźbą wojny chemicznej i niepotrzebnymi cierpieniami. Ostatnia Międzynarodowa Konferencja Czerwonego Krzyża przed II wojną światową w 1934 r. w Tokio, w rezolucji nr XXXVI, zwróciła szczególną rolę na problem upowszechnienia Protokołu Genewskiego¹⁵⁶. Działalność Międzynarodowego Czerwonego Krzyża miała bez wątpienia wpływ na proces ratyfikacji przez państwa Protokołu Genewskiego i przyczyniła się do utrwalenia zakazu użycia broni chemicznej w prawie międzynarodowym.

3.4. Negocjacje na forum konferencji rozbrojeniowej ONZ w Genewie

Wprawdzie bezpośrednio po II wojnie światowej zagadnienie broni chemicznej nie stanowiło przedmiotu szczególnego zainteresowania, gdyż świat był jeszcze pod wrażeniem wynalazku broni atomowej, ale postanowienia dotyczące broni chemicznej znalazły się w umowach dotyczących zakończenia tej wojny. W traktatach pokojowych z 1947 r. z państwami, które brały udział w wojnie po stronie Niemiec tj. Włochami, Rumunią, Bułgarią, Węgrami i Finlandią oraz w separatystycznym traktacie pokojowym USA z Japonią z dnia 8 IX 1951 r. zabronione zostały produkcja i posiadanie przez te kraje broni chemicznej i biologicznej.

Podobne ograniczenia zastosowano w stosunku do Niemiec i Austrii. Do zawarcia Układów Paryskich z 1954 r. obowiązywała Niemiecką Republikę Federalną ustawa Sojuszniczej Rady Kontroli nr 43, zakazująca produkcji, magazynowania i handlu bronią ABC w Niemczech. Na mocy Deklaracji Kanclerza Niemieckiej Republiki Federalnej złożonej w Londynie 3 X 1954 r. w związku z przyjęciem tego państwa do Unii Zachodnioeuropejskiej, Niemiecka Republika Federalna zobowiązała się do „nieprodukowania na swoim terytorium żadnej broni atomowej, broni chemicznej ani broni biologicznej, wyszczególnionej

¹⁵⁶ Ibidem, s. 14.

w paragrafach I, II i III załączonego wykazu"¹⁵⁷. Niemiecka Republika Federalna zgodziła się również na kontrolę ze strony Agencji Kontroli Zbrojeń UZE w celu przestrzegania powyższego zobowiązania.

Również traktat państwowy w sprawie odbudowy niezależnej i demokratycznej Austrii z 15 V 1955 r. zawiera w art. 13, podobny do przedstawionego wyżej, zakaz co do broni chemicznej¹⁵⁸.

Ostatnim dokumentem, który należy przedstawić w kontekście naszych rozważań jest Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 VIII 1945 r.¹⁵⁹. W karcie Trybunału Norymberskiego jest zawarta definicja zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości. Z art. 6 karty wynika, że użycie broni chemicznej jest zbrodnią wojenną, gdyż stanowi pogwałcenie praw zwyczajów wojennych oraz jest zbrodnią przeciw ludzkości, ponieważ jest środkiem powodującym niepotrzebne cierpienia. Wyrok Trybunału Norymberskiego został zatwierdzony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ jednomyślną uchwałą z dnia 11 XII 1946 r. i w ten sposób stał się jeszcze jedną częścią obowiązującego prawa traktatowego dotyczącego zakazu stosowania broni chemicznej.

W negocjacjach rozbrojeniowych prowadzonych na forum ONZ problem zakazu broni chemicznej nie stanowił przedmiotu odrębnych rokowań aż do lat 60. XX wieku. Priorytetem była bowiem walka o ograniczenie i zakaz broni atomowej. Zakaz broni chemicznej mieścił się oczywiście w ogólnych zasadach rozbrojenia wytyczonych rezolucją Zgromadzenia Ogólnego

¹⁵⁷ Tekst: *Zbiór statutów i regulaminów organizacji międzynarodowych*, t. III, S. Hubert (red.), Warszawa 1973, s. 126. W 1990 r. w obliczu zjednoczenia Niemiec oba rządy państw niemieckich potwierdziły swoje zobowiązania w tym zakresie, a zjednoczone Niemcy stały się państwem-stroną Konwencji o zakazie broni chemicznej w 1993 r. Por. J. Goldblat, op. cit., s. 31.

¹⁵⁸ Tekst: DzU 1957 r., nr 19, poz. 94. Wprawdzie w listopadzie 1990 r. w oficjalnym komunikacie przekazanym do państw-stron traktatu, Austria zadeklarowała, że klauzule wojskowe traktatu stały się już przestarzałe, ale nie dotyczy to zapisów poświęconych broni masowego rażenia. Por. J. Goldblat, op. cit., s. 30.

¹⁵⁹ Tekst: M. Flemming, *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1991, s. 251.

ONZ z 14 XII 1946 r. Postulowała ona zadanie opracowania powszechnej konwencji międzynarodowej zakazującej broni atomowej i innej broni masowej zagłady oraz wprowadzającej ograniczenie innych zbrojeń. Likwidacja broni chemicznej była także ważnym elementem radzieckich inicjatyw powszechnego rozbrojenia z lat 1959–1962, przewidujących w drugim etapie, przebiegającym pod kontrolą międzynarodową, likwidację broni chemicznej. Samodzielnie sprawa zakazu broni chemicznej została przedstawiona tylko raz w kolejnych wystąpieniach w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w 1952 r. (18, 20 i 25 VI). Przedstawiciel ZSRR, J. Malik, wezwał wszystkie państwa do przystąpienia i ratyfikowania Protokołu Genewskiego. Państwa zachodnie sprzeciwiły się uchwaleniu proponowanej rezolucji argumentując to faktem, że respektują postanowienia protokołu¹⁶⁰.

Sprawa zakazu broni chemicznej stała się jednym z najważniejszych zagadnień rokowań rozbrojeniowych dopiero w 1966 r., w kontekście stosowania tej broni przez wojska amerykańskie w Wietnamie. Wtedy też uwidoczniły się pierwsze rozbieżności pomiędzy państwami socjalistycznymi i kapitalistycznymi w podejściu do kwestii zakazu broni chemicznej.

7 XI 1966 r. delegacja węgierska przedłożyła w I Komitecie Zgromadzenia Ogólnego ONZ projekt rezolucji wzywającej do ścisłego przestrzegania zasad i norm ustanowionych przez Protokół Genewski, potępiającej każdą akcję użycia broni chemicznej i uznającej użycie takiej broni za zbrodnię międzynarodową. Na podstawie tego projektu 5 XII 1966 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło rezolucję nr 2162 B (XXI)¹⁶¹, w której wezwało wszystkie państwa do ścisłego przestrzegania zasad i celów protokołu, potępiło wszelką sprzeczną z nim działalność, a także wezwało państwa, które jeszcze nie były stronami protokołu o jak najszybsze przystąpienie do niego. Zgodnie z zawartym w rezolucji stwierdzeniem, że dążenie do zakazu broni chemicznej jest jednym z zadań Komitetu Rozbrojeniowego, rokowania nad tym zagadnieniem zostały przeniesione do Genewy.

¹⁶⁰ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1952, nr 6.

¹⁶¹ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1966, nr 12.

Agenda rokowań genewskich w tym czasie obejmowała szereg innych problemów dotyczących rozbrojenia, co spowodowało, że sprawa broni chemicznej do roku 1968 nie była poruszana na tym forum¹⁶².

W zaistniałej sytuacji, 30 VII 1968 r. Polska wystąpiła z inicjatywą opracowania szczegółowego raportu o skutkach ewentualnego użycia broni chemicznej i bakteriologicznej. Propozycja Polski miała na celu przełamać zastój w negocjacjach na temat broni chemicznej i bakteriologicznej, który miał miejsce w Komitecie Rozbrojeniowym oraz uświadomić międzynarodowej opinii publicznej niebezpieczeństwo związane z użyciem tych broni masowej zagłady. Polska inicjatywa znalazła swoje odzwierciedlenie w końcowym raporcie Komitetu Rozbrojeniowego z września 1968 r., w którym zalecono ONZ przygotowanie przez ekspertów studium na temat wojny i broni chemicznej oraz biologicznej¹⁶³.

Również Zgromadzenie Ogólne ONZ ustosunkowało się do polskiej propozycji przychylnie, co znalazło swój wyraz w przyjęciu jeszcze na sesji w 1968 r. rezolucji nr 2454 A (XXIII) z 20 XII 1968 r.¹⁶⁴, w której państwa członkowskie zwróciły się z prośbą do sekretarza generalnego ONZ o przygotowanie przez ekspertów raportu poświęconego broni chemicznej i biologicznej. Do wykonania rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ powołano czternastoosobową grupę ekspertów, w skład której wszedł m. in. doc. dr płk Z. Żółtowski.

Opracowany z inicjatywy Polski raport sekretarza generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o skutkach ich ewentualnego użycia został ogłoszony

¹⁶² Pierwszoplanowym zagadnieniem było podpisanie układu o denuklearyzacji Ameryki Łacińskiej i układu NPT.

¹⁶³ *Conference of the Eighteen – Nation Committee on Disarmament. Provisional Verbatim Records ENDC/PV 385, Conference of the Committee on Disarmament ECD/325.*

¹⁶⁴ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1968, nr 12.

przez sekretarza generalnego ONZ 1 VII 1969 r.¹⁶⁵ Raport zawiera dokładne informacje w następujących kwestiach:

- podstawowe właściwości broni chemicznej;
- skutki ewentualnego użycia broni chemicznej dla personelu wojskowego i cywilnego;
- czynniki środowiskowego oddziaływania na zastosowanie broni chemicznej;
- prawdopodobne konsekwencje użycia broni chemicznej dla zdrowia człowieka i środowiska;
- następstwa rozwoju, posiadania i ewentualnego użycia broni chemicznej i systemów ich przenoszenia dla gospodarki i bezpieczeństwa.

Zasadnicze tezy raportu są następujące:

1. Broń chemiczna należy do broni masowej zagłady;
2. Ewentualne użycie broni chemicznej w wojnie na szeroką skalę może spowodować katastrofalne skutki dla ludzkości – ucierpi przy tym zarówno państwo, które użyje pierwsze tej broni, jak i państwo zaatakowane, bez względu na to, jakie zastosuje środki obronne i jaka będzie jego zdolność ofensywna;
3. Użycie broni chemicznej może nieuchronnie prowadzić do eskalacji środków walki, aż do zastosowania broni atomowej;
4. Pełne skutki działania broni chemicznej są trudne do przewidzenia, ludność cywilna będzie jednak bardziej narażona na działanie tej broni niż siły zbrojne;
5. Niebezpieczeństwo rozprzestrzenienia tej broni odnosi się zarówno do krajów rozwijających się, jak i rozwiniętych – produkcja tej broni znajduje się w ramach potencjalnych możliwości technologicznych każdego państwa.

Raport postuluje pilne rozważenie i rozwiązanie dwóch następujących problemów:

1. Zapewnienie ścisłego i powszechnego przestrzegania istniejącego już zakazu użycia broni chemicznej, ustanowionego w Protokole Genewskim z 1925 r.;

¹⁶⁵ *Raport Sekretarza Generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o skutkach ich ewentualnego użycia*, Warszawa 1969.

2. Pełną eliminację tej kategorii broni z arsenałów wojskowych, w drodze ustanowienia prawnomiędzynarodowego zakazu prowadzenia badań nad rozwojem broni chemicznej, zakazu produkcji i jej magazynowania¹⁶⁶.

Nie sposób nie zgodzić się ze stanowiskiem Polski, która powitała raport sekretarza generalnego ONZ z głębokim zadowoleniem, podkreślając, że raport ten, nie tylko uświadomi opinii publicznej niebezpieczeństwo związane z bronią chemiczną ale przyczyni się też do rozwiązania problemów z nią związanych¹⁶⁷.

Już w trzy tygodnie po ogłoszeniu raportu, Polska złożyła w Komitecie Rozbrojeniowym w Genewie 22 VII 1969 r. dokument roboczy, w którym podkreśliła znaczenie raportu oraz zaproponowała, aby Komitet Rozbrojeniowy zalecił Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ dalsze rozważenie problemu broni chemicznej w oparciu o zalecenia sekretarza generalnego ONZ¹⁶⁸. Sądząc, że najwłaściwszym rozwiązaniem problemu broni chemicznej i bakteriologicznej jest zawarcie nowego prawnomiędzynarodowego porozumienia o zakazie przeprowadzania badań, produkcji i gromadzenia zapasów tej broni i o jej zniszczeniu, państwa socjalistyczne przygotowały i przedstawiły projekt takiej konwencji na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ 19 IX 1969 r.¹⁶⁹

Projekt konwencji ośmiu państw socjalistycznych opierał się na założeniu, że głównym zadaniem wszystkich państw w dziedzinie broni chemicznej i bakteriologicznej jest zapewnienie ścisłego i powszechnego przestrzegania istniejącego zakazu ich użycia zawartego w Protokole Genewskim. W części dyspozycyjnej projekt przewidywał: zobowiązanie się państw do wstrzymania się od opracowywania, produkowania, gromadzenia lub zdobywania w jakikolwiek inny sposób broni chemicznej i bakteriologicznej, zniszczenia zapasów posiadanej

¹⁶⁶ T. Bernauer, *The Projected Chemical Weapons Convention: A Guide to the Negotiations in the Conference on Disarmament*, UN, New York 1990, s. 16.

¹⁶⁷ UN. Doc. ENDC/421.

¹⁶⁸ UN. Doc. ENDC/256.

¹⁶⁹ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1969, nr 9.

bronii tego rodzaju w określonym terminie, jak również do powstrzymania się od popierania dążeń i pomagania w zdobywaniu i gromadzeniu broni chemicznej i bakteriologicznej. Wszystkie te zobowiązania byłyby przestrzegane przy pomocy odpowiednich wewnętrznych aktów ustawodawczych i administracyjnych w każdym państwie-sygnatariuszu. Trudności przy realizacji postanowień proponowanej konwencji byłyby przedmiotem konsultacji i współpracy państw.

Nie był to jednak jedyny projekt konwencji dotyczący broni chemicznej i bakteriologicznej przedstawiony w czasie obrad Komitetu Rozbrojeniowego w 1969 r. 18 VIII 1970 r. na sesji Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego Wielka Brytania zgłosiła projekt konwencji o zakazie biologicznych metod prowadzenia wojny oraz produkcji i posiadania biologicznych środków wojny¹⁷⁰. Brytyjski projekt dotyczył tylko broni biologicznej, co było podtrzymaniem tezy o rozdzielnym traktowaniu broni chemicznej i biologicznej. Rozwiązanie problemu zakazu broni chemicznej miało nastąpić dopiero po ustanowieniu zakazu broni biologicznej, wtedy gdy zostanie już ustanowiony system kontroli zabezpieczający respektowanie przyjętych zobowiązań. Projekt brytyjski został poparty przez Stany Zjednoczone, które prezentowały identyczne stanowisko, co Wielka Brytania. Stany Zjednoczone chociaż nie były stroną Protokołu Genewskiego, to w deklaracji prezydenta Nixona z 25 XI 1969 r.¹⁷¹ jednoznacznie potwierdziły „rezygnację z możliwości użycia jako pierwsze śmiertelności broni chemicznej” (wyłączyły z tego wykazu broni chemicznej gazy łzawiące, defolianty i herbicydy) oraz wyrzekły się broni biologicznej z wyjątkiem toksyn. Protesty państw socjalistycznych i niezaangażowanych przyczyniły się do ogłoszenia 14 lutego 1970 r. oświadczenia rządu Stanów Zjednoczonych o całkowitym wyrzeczeniu się użycia, produkcji i posiadania toksyn. Na początku lutego tegoż roku nastąpiła zmiana interpretacji Protokołu Genewskiego przez Wielką Brytanię, która przyjęła za Stanami Zjednoczonymi, że użycie gazów łzawiących nie jest zakazane przez Protokół Ge-

¹⁷⁰ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1970, nr 8.

¹⁷¹ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1969, nr 11.

newski. Jej przyczyn należy szukać w poparciu Wielkiej Brytanii dla polityki Stanów Zjednoczonych w Wietnamie. Stanowisko Wielkiej Brytanii spotkało się z ostrą krytyką ze strony wielu państw, głównie socjalistycznych i przyczyniło się do powstania impasu w sprawie zakazu broni CB¹⁷².

16 grudnia 1969 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję nr 2603 A (XXIV)¹⁷³, w której zaleca Komitetowi Rozbrojeniowemu pilne rozważenie możliwości osiągnięcia porozumienia w sprawie zakazu broni CB w oparciu o oba powyższe projekty.

Wychodząc naprzeciw stanowisku państw zachodnich Polska, Węgry i Mongolia 14 IV 1970 r. złożyły w Komitecie Rozbrojeniowym dokument roboczy zawierający propozycję wprowadzenia do projektu konwencji zapisy o systemie zabezpieczeń przed ewentualnymi naruszeniami postanowień konwencji¹⁷⁴. W założeniu tej propozycji skargi o naruszenie postanowień konwencji miałyby być przekazywane do Rady Bezpieczeństwa ONZ, która byłaby uprawniona do podjęcia niezbędnych kroków celem zbadania wniesionej skargi. Zaproponowany system kontroli nad wykonaniem postanowień konwencji został następnie włączony do zrewidowanego tekstu projektu konwencji i przekazany Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ na jego dwudziestej piątej sesji.

Sprawa pełnego zakazu i wyeliminowania broni chemicznej i biologicznej na dwudziestej piątej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ znalazła odzwierciedlenie w rezolucji 2662 A (XXV) z 7 XII 1970 r.¹⁷⁵, w której Zgromadzenie Ogólne ONZ wzywa wszystkie państwa do ścisłego przestrzegania Protokołu Genewskiego i zaleca Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego kontynuowanie wysiłków w celu doprowadzenia do pełnego zakazu broni CB.

¹⁷² *The Problem of Chemical and Biological Warfare*, part II SIPRI, Stockholm 1970, s. 233.

¹⁷³ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1969, nr 12.

¹⁷⁴ UN. Doc. CCD/285.

¹⁷⁵ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1970, nr 12.

Dyskusja na Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego w pierwszych miesiącach 1971 r. wykazała, że zasadnicza rozbieżność w podejściu do rozwiązania problemu broni CB dotyczy zakresu konwencji. Kierując się dążeniem do osiągnięcia w negocjacjach częściowego postępu, 30 III 1971 r. kraje socjalistyczne przedłożyły Komitetowi Rozbrojeniowemu nowy projekt konwencji, w którym zgodziły się na zakaz w pierwszej kolejności tylko broni bakteriologicznej i toksyn¹⁷⁶. W nowym projekcie zamieszczono także specjalne postanowienia dotyczące broni chemicznej. Przewidują one zobowiązanie państw do prowadzenia rokowań w dobrej wierze w sprawie skutecznych środków zakazu rozwoju, produkcji i magazynowania broni chemicznej oraz środków zniszczenia tej broni, a także rozważenie wykonania tego zobowiązania na specjalnej konferencji w sprawie przeglądu wykonania całej konwencji. W preambule projektu państwa socjalistyczne wyrażają przekonanie, że postęp w sprawie broni bakteriologicznej ułatwi postęp w kierunku osiągnięcia porozumienia o zakazie broni chemicznej. Na podstawie tego projektu 10 IV 1972 r. podpisano konwencję o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu¹⁷⁷.

Konwencja ta nakłada na strony zakaz rozwoju, produkcji, magazynowania lub nabywania w jakikolwiek sposób, mikrobiologicznych i innych biologicznych środków bojowych lub toksyn, bez względu na ich pochodzenie, czy sposób produkcji, w ilościach, które nie mają żadnego usprawiedliwienia profilaktyką lub innymi celami pokojowymi - oraz amunicji, urządzeń lub środków przenoszenia przeznaczonych do ich użycia dla celów wojennych lub w konfliktach zbrojnych¹⁷⁸.

¹⁷⁶ UN. Doc. CCD/325.

¹⁷⁷ Tekst: M. Flemming, op. cit.

¹⁷⁸ Problematyce broni bakteriologicznej (biologicznej) poświęcona jest stosunkowo bogata literatura. Na uwagę zasługują m.in. następujące publikacje: T. Mangold, J. Goldberg, *Plague Wars. A True Story of Biological Warfare*, London 2000 oraz J. Miller, S. Engelberg, W. Broad, *Germ. The Ultimate Weapon*, New York, London, Toronto, Sydney, Singapore 2001. Postanowienia konwencji o zakazie broni bakteriologicznej (biologicznej) szczegółowo przedstawia J. Goldblat. Por. J. Goldblat, op. cit., s. 137-144.

Dla zakazu broni chemicznej ważne było nałożenie na strony konwencji obowiązku prowadzenia w dobrej wierze negocjacji na rzecz analogicznego, jak najszybszego porozumienia odnoszącego się do zakazu broni chemicznej¹⁷⁹. Mimo to negocjacje w tej sprawie miały potrwać jeszcze wiele lat, a na drodze do osiągnięcia porozumienia wciąż napotymano wiele trudności.

Z dużej ilości propozycji dotyczących zakazu broni chemicznej z lat 70. XX wieku na uwagę zasługują trzy wystosowane przez grupę państw socjalistycznych, Japonię i Wielką Brytanię. Projekt konwencji o zakazie badań, produkcji i magazynowania broni chemicznej oraz o jej zniszczeniu został przedłożony przez państwa socjalistyczne na Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego w Genewie w dniu 28 III 1972 r.¹⁸⁰ Poszczególne artykuły projektu konwencji były prawie dosłownym powtórzeniem postanowień zawartych w konwencji o zakazie broni biologicznej. Nie zawierał on jednak żadnych postanowień dotyczących środków międzynarodowej kontroli poza zaproponowanym już wcześniej przez państwa socjalistyczne mechanizmem skarg do Rady Bezpieczeństwa ONZ i konsultacjami pomiędzy państwami. Z tego też względu był on nie do przyjęcia przez większość państw kapitalistycznych.

Japonia swój projekt konwencji o zakazie badań, produkcji i magazynowania broni chemicznej oraz o jej zniszczeniu zaprezentowała na Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego w Genewie 30 IV 1974 r.¹⁸¹ Była to propozycja bardziej przypominająca porozumienie niż pełny tekst konwencji. Ustanawiała ona zakaz broni chemicznej oparty na zakazie identycznych grup środków chemicznych, które mogą być użyte jako bojowe środki chemiczne. Japonia uważała, że nie jest możliwe od razu do osiągnięcia porozumienie dotyczące całkowitego zakazu broni chemicznej wraz z pełnym systemem kontroli jego postanowień. W aneksie do projektu zostały zaprezentowane dwie opcje do wyboru przez państwa. Według opcji A traktat miał

¹⁷⁹ D. Gierycz, *Międzynarodowe ograniczenia w stosowaniu środków walki zbrojnej*, Studia i Rozprawy, Tom II, Warszawa 1980, s. 208–209.

¹⁸⁰ Tekst: *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1972, nr 3.

¹⁸¹ UN. Doc. CCD/420 oraz J. Goldblat, *Chemical Disarmament: New Weapons for Old*, Stockholm 1975, s. 10–18.

mieć zastosowanie tylko do ustalonych środków chemicznych. Opcja B pozwalała wyłączyć z listy tylko te środki chemiczne, które mogłyby być zastosowane w celach pokojowych. Strony miałyby wolny wybór decydowania, który z wariantów przyjmują. Początkowo częściowy zakaz broni chemicznej stałby się z czasem coraz bardziej kompleksowy. Przestrzeganiem postanowień traktatu zajęłaby się międzynarodowa agencja kontroli, która mogłaby przeprowadzać inspekcje na miejscu i posiadałaby inne środki mogące zmusić państwo łamiące postanowienia traktatu do jego respektowania.

Ostatni z trzech projektów konwencji został przedstawiony przez Wielką Brytanię w 1976 r.¹⁸² Przewidywał on zakaz badań, produkcji, nabywania lub użycia broni chemicznej oraz jej zniszczenie lub jej przetworzenie. Powyższy zakaz miał być wprowadzony zgodnie z programem uzgodnionym przez „Komitet Doradczy”. Zakłady produkcyjne miały zostać zamknięte i rozebrane. Do słabości brytyjskiego projektu należały: brak jasno sformułowanej definicji broni chemicznej i brak szczegółowego przedstawienia środków kontroli.

Żaden z przedstawionych powyżej projektów konwencji nie uzyskał wystarczającego poparcia na Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego, aby doprowadzić do podpisania konwencji. Wśród trudności na drodze osiągnięcia porozumienia w latach 70. XX wieku wymienia się następujące przesłanki:

- stosowanie broni chemicznej we współczesnych konfliktach zbrojnych;
- istotną rolę broni chemicznej w uzbrojeniu współczesnych państw i istniejącym układzie sił;
- różnorodność bojowych środków chemicznych i ich często podwójne zastosowanie (cywilne i wojskowe);
- brak możliwości zapewnienia uniwersalności konwencji o zakazie broni chemicznej;
- brak wiarygodnego (nienaruszającego suwerennych praw państwa) systemu kontroli, który powinien łączyć środki narodowe i międzynarodowe;
- trudności w ustaleniu zakresu konwencji.

¹⁸² UN. Doc. CCD/520.

Sprawą, co do której panowała jednomyślność wśród państw było podkreślanie przy różnych okazjach znaczenia kwestii eliminacji broni chemicznej dla przyszłości rozbrojenia, czego przykładem może być stwierdzenie zawarte w Dokumencie Końcowym sesji specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ w 1978 r. „całkowity i skuteczny zakaz badań, produkcji i magazynowania wszystkich rodzajów broni chemicznej i zniszczenie tej broni jest jednym z najpilniejszych kroków rozbrojeniowych. Zawarcie odpowiedniej konwencji (...) jest jednym z najaktualniejszych zadań rokowań wielostronnych”¹⁸³.

Bardzo ważnym wydarzeniem z punktu widzenia negocjacji nad zakazem broni chemicznej było rozpoczęcie na fali odprężenia (szczyt Breżniew-Nixon z 1974 r.) dwustronnych rozmów radziecko-amerykańskich poświęconych początkowo kwestii zawarcia konwencji o eliminacji najbardziej groźnych środków chemicznych, a następnie eliminacji wszelkiej broni chemicznej. Wyniki tych rozmów zostały zaprezentowane w dwóch raportach przedstawionych na Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego w 1979 i 1980 r.¹⁸⁴ Najważniejszym osiągnięciem było uzgodnienie wspólnego stanowiska przez oba mocarstwa w następujących sprawach:

- szerokiego zakresu zakazu broni chemicznej w przyszłej konwencji;
- przyjęcia kryterium skutku jako podstawy definiowania zakazanych bojowych środków chemicznych;
- zadeklarowania posiadanych zasobów środków chemicznych i urządzeń służących do ich produkcji i ich zniszczenie;
- ustanowienia dla potrzeb kontroli międzynarodowego „Komitetu Doradczego”.

Obie strony podkreśliły wagę i potrzebę ustanowienia systemu środków budowy zaufania, które powinny być wprowadzone jeszcze przed wejściem konwencji w życie. Wśród środków budowy zaufania wymieniano m. in.: oficjalne deklaracje państw w kwestii broni chemicznej, wymianę wizyt ekspertów

¹⁸³ *Dokument Końcowy X Specjalnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ poświęconej rozbrojeniu* [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 10, s. 171.

¹⁸⁴ UN. Doc. CD/48, UN. Doc. CD/112. Por. także J. Goldblat, op. cit., s. 147–148.

technicznych w wybranych zakładach i ośrodkach, międzynarodową współpracę w dziedzinie ochrony przed toksycznymi chemikaliami¹⁸⁵.

Wspólne stanowisko radziecko-amerykańskie spotkało się z dużym zainteresowaniem Komitetu Rozbrojeniowego. Wywarło także wpływ na raport opracowany w 1980 r. przez grupę ad hoc Komitetu Rozbrojeniowego¹⁸⁶, w którym podjęto próbę określenia, jakie zagadnienia mają być objęte negocjacjami w sprawie zawarcia konwencji o zakazie badań, produkcji i magazynowania broni chemicznej oraz o jej zniszczeniu. Do grupy podstawowych zagadnień zaliczono zakres przedmiotowy konwencji i środki jej kontroli.

W sprawie zakresu konwencji przyjęto, że zakaz powinien obejmować wszelkie materiały, urządzenia i działania zmierzające do wykorzystania toksycznych właściwości bojowych środków chemicznych w celach wojskowych. Nie było to jednak stanowisko wszystkich państw uczestniczących w pracach grupy ad hoc Komitetu Rozbrojeniowego nad raportem. Podkreślono konieczność opracowania szeregu definicji i kryteriów, takich jak definicja bojowych środków trujących oraz lista dopuszczalnych środków chemicznych.

W wielu kwestiach pojawiły się liczne rozbieżności dotyczące m.in. terminu i sposobu niszczenia bądź przekształcania dla celów pokojowych środków i urządzeń służących do produkcji bojowych środków chemicznych.

W sprawie środków kontroli także nie osiągnięto zbliżenia poglądów, poza wcześniejszymi uzgodnieniami. Podkreślono szczególne trudności, jakie stwarza kontrola środków o podwójnym zastosowaniu oraz zapewnienie ochrony suwerennych praw państw przed negatywnymi skutkami zbyt daleko posuniętej kontroli. Nie udało się także ustalić zasad dotyczących krajowych i międzynarodowych środków kontroli, co do których istnienia panuje jednomyślność wśród państw. Główna różnica polegała na akcentowaniu przez państwa kapitalistycz-

¹⁸⁵ *Letter dated 7 August 1979 addressed to the Chairman of the Committee on Disarmament from the Representatives of the USSR and the United States to the Committee on Disarmament [w:] UN. Doc.CD/48.*

¹⁸⁶ UN. Doc. CD/139.

ne roli środków międzynarodowej kontroli (inspekcji na miejscu) a promowaniu przez państwa socjalistyczne środków narodowej kontroli jako podstawy przestrzegania postanowień przyszłej konwencji.

Główną zasługą raportu był fakt umieszczenia w nim katalogu zagadnień, które muszą być podjęte w przyszłej konwencji. Były to zarówno zagadnienia uzgodnione jak i te, co do których stanowiska państw były rozbieżne.

W kwestii środków kontroli prawdziwy postęp nastąpił w 1982 r., kiedy to Związek Radziecki (podczas II Specjalnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ poświęconej rozbrojeniu) przedstawił dokument dotyczący podstawowych postanowień przyszłej konwencji¹⁸⁷. Związek Radziecki zgadzał się w nim na systematyczne inspekcje na miejscu, których zadaniem byłaby kontrola nad zniszczeniem zapasów broni chemicznej oraz na kontrolę produkcji uśmiercających środków chemicznych w jednym tego typu zakładzie. Porozumienie w drugim punkcie zostało osiągnięte podczas rokowań dwustronnych pomiędzy ZSRR i USA. W dokumencie przedstawionym przez ZSRR nie było jednak żadnej wzmianki o międzynarodowej kontroli zakładów nieprodukujących broni chemicznej ani o ustanowieniu inspekcji na żądanie.

W kwietniu 1984 r. Stany Zjednoczone przedstawiły swój projekt konwencji dotyczący całkowitego zakazu broni chemicznej¹⁸⁸. W projekcie konwencji uwagę zwrócił nowy sposób ujęcia kontroli nazwany „open invitation”. Termin ten dotyczył możliwości przeprowadzania inspekcji na żądanie w zakładach państwowych każdej strony (art. X). Strony nie mogłyby odmówić przeprowadzenia takiej inspekcji. Żądanie mogłoby być zgłoszone zawsze, przez każdą stronę i miałoby być notyfikowane przeciwnej stronie 48 godzin wcześniej. W kwietniu 1986 r.¹⁸⁹ postanowienie dotyczące inspekcji na żądanie zakładów państwowych zostało rozszerzone na wszystkie zakłady zaopatrujące i obsługujące rząd strony podlegającej inspekcji. Związek Radziecki domagał się uściślenia sformułowania dotyczącego za-

¹⁸⁷ UN. Doc. CD/294.

¹⁸⁸ UN. Doc. CD/500. Por. także J. Goldblat, op. cit., s. 148.

¹⁸⁹ UN. Doc. CD/685.

kładów mogących podlegać inspekcjom w propozycji Stanów Zjednoczonych i zaproponował udostępnić pod inspekcje również wszystkie cywilne instalacje, a nie tylko te, które są powiązane z państwem. Z kolei tego typu inspekcji zabraniała czwarta poprawka do konstytucji Stanów Zjednoczonych. Artykuł XI projektu konwencji Stanów Zjednoczonych ustanawiał inspekcje ad hoc z prawem odmowy przeprowadzenia inspekcji przez państwo, które miało jej podlegać. Takie inspekcje mogły mieć dostęp do wszystkich zakładów, aczkolwiek zakłady prywatne mogły odmówić przeszukania bez podania ważnej przyczyny. Propozycja inspekcji na żądanie przedstawiona w projekcie konwencji przez rząd Stanów Zjednoczonych wywarła znaczny wpływ na późniejsze negocjacje. Wiele z postanowień projektu zostało później włączonych do tzw. „rolling text”, przygotowanego w 1984 r.

Druga tura rozmów dwustronnych pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a ZSRR rozpoczęła się w 1986 r. i skoncentrowała się na środkach przenoszenia broni chemicznej, proliferacji broni chemicznej i problemie weryfikacji całkowitego zakazu broni chemicznej. Wznowienie rozmów przez dwóch największych posiadaczy broni chemicznej przyczyniło się do ożywienia negocjacji wielostronnych na forum Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie. Propozycja weryfikacji poszczególnych środków chemicznych przedstawiona przez Wielką Brytanię pokazała, że jest możliwe osiągnięcie konsensusu w tej sprawie¹⁹⁰. Podstawą rozwiązania problemu miała być wymiana informacji między poszczególnymi państwami dotycząca konkretnych środków chemicznych i miejsc ich produkcji. Pełna zgodność wśród państw dotyczyła też zaprzestania wszelkiej produkcji środków chemicznych po wejściu w życie konwencji, ujawnienia w ciągu 30 dni miejsc jej produkcji i zniszczenia jej w ciągu 10 lat. Ważne znaczenie dla osiągnięcia konsensusu w sprawie składania deklaracji dotyczących zapasów broni chemicznej miało wystąpienie sekretarza generalnego ZSRR – Michaiła Gorbaczowa z 15 I 1986 r., w którym zapowiedział przygotowanie takiej deklaracji przez ZSRR w ciągu 30 dni od

¹⁹⁰ UN. Doc. CD/715.

wejścia w życie konwencji¹⁹¹. Zmiana stanowiska ZSRR spowodowała w 1987 r. zgodność w następujących sprawach:

- postanowienia dotyczące kontroli składanych deklaracji;
- zniszczenie broni chemicznej i urządzeń służących do jej produkcji;
- zakres konwencji (art. I).

Znaczny postęp odnotowano również w zakresie ustanowienia środków kontroli nad niszczoną bronią chemiczną, wśród których główną rolę miały odegrać inspekcje na miejscu przeprowadzane przez inspektorów z międzynarodowej organizacji kontroli, ustanowionej w ramach konwencji. Problemem pozostał natomiast sam proces niszczenia broni chemicznej (w jaki sposób zniszczyć broń chemiczną, aby nie naruszyć równowagi pomiędzy poszczególnymi państwami i zagwarantować jednocześnie bezpieczeństwo wszystkich stron konwencji). Jednocześnie rozpoczęły się trudne negocjacje poświęcone „aspektom przemysłowym” broni chemicznej np. kontroli cywilnych zakładów przemysłowych nieprodukujących broni chemicznej, ale produkujących substancje, które mogą być wykorzystane do jej produkcji.

W roku 1988 w czasie ósmej rundy dwustronnych rozmów, Stany Zjednoczone i ZSRR uzgodniły wspólne stanowisko wobec likwidacji urządzeń służących do produkcji broni chemicznej, którą następnie przekazały Konferencji Rozbrojeniowej¹⁹². Nowymi elementami w propozycji były:

- definicja urządzeń służących do produkcji broni chemicznej;
- umowa o zniszczeniu tych urządzeń zamiast ich konwersji na cele pokojowe.

Wspólna propozycja amerykańsko-radziecka została zaakceptowana przez państwa członkowskie Konferencji Rozbrojeniowej i włączona do tekstu konwencji.

Nowym impulsem dla prac nad zakazem broni chemicznej stała się konferencja, która odbyła się w dniach 7-11 I 1989 r. w Paryżu i zgromadziła przedstawicieli 149 państw-sygnatariuszy Protokołu Genewskiego. Deklaracja Końcowa Konfe-

¹⁹¹ T. Bernauer, op. cit., s. 25.

¹⁹² UN. Doc. CD/831.

rencji przede wszystkim wzmocniła zakaz dotyczący użycia broni chemicznej i biologicznej, umacniając tym samym zachwianą (po konflikcie iracko-irańskim) wiarygodność tego Protokołu. Potwierdziła poparcie społeczności międzynarodowej dla podpisania i wejścia w życie konwencji o zakazie broni chemicznej oraz całego procesu „rozbrojenia chemicznego”¹⁹³.

Intensyfikacja negocjacji przejawiała się m.in. w ustanowieniu pięciu zamiast dotychczasowych trzech grup roboczych komitetu ad hoc ds. broni chemicznej. Republika Federalna Niemiec i Wielka Brytania zgłosiły dodatkowe propozycje środków kontroli dotyczące ustanowienia systematycznych inspekcji i inspekcji na żądanie. Z kolei propozycja francuska dotyczyła rozwiązania problemu ochrony informacji przemysłowych w kontekście działalności organów międzynarodowej kontroli¹⁹⁴.

Postęp dotyczył też krajowych środków realizacji postanowień przyszłej konwencji i powstania zakresu obowiązków konferencji państw-stron, ustanowionej w ramach konwencji. W propozycji francuskiej pojawił się też ogólny zarys komisji przygotowawczej do zapewnienia realizacji postanowień konwencji.

Również w kwestiach technicznych zanotowano pewien postęp w stosunku do lat wcześniejszych. Udało się ustalić treść załącznika dotyczącego związków chemicznych, który dzielił związki chemiczne na trzy grupy zwane wykazami oraz załącznika dotyczącego ochrony informacji. Szczególnie przewyciężenie problemów związanych z ochroną informacji przemysłowych nie było łatwe. Wątpliwości rozwiązała dopiero zorganizowana we wrześniu 1989 r. przez rząd Australii konferencja w Canberze pod hasłem „rządy-przemysł przeciw broni chemicznej”¹⁹⁵.

Trzecim, ważnym wydarzeniem 1989 r. dla negocjacji nad zakazem broni chemicznej było podpisanie 23 IX porozumienia pomiędzy USA i ZSRR o wymianie informacji i wzajemnej inspek-

¹⁹³ P. Morel, *The Paris Conference on the Prohibition of Chemical Weapons*, „Disarmament” 1989, nr 2, s. 141; J. Goldblat, op. cit., s. 148–149.

¹⁹⁴ UN. Doc. CD/901.

¹⁹⁵ SIPRI Yearbook 1990: *World Armaments and Disarmament*, Oxford 1990, s. 535–538 i s. 544.

cji składów broni chemicznej¹⁹⁶. Dwa dni później – 25 IX 1989 r. prezydent Bush ogłosił, że USA zniszczą 80% swoich zapasów broni chemicznej zanim dojdzie do podpisania układu, ale 2% zapasów pozostawią jeszcze przez osiem lat po jego wejściu w życie. Natomiast likwidacja pozostałych zapasów tej broni będzie mogła być przeprowadzona dopiero w ciągu dwóch lat. Wszystko jednak będzie zależało od tego, czy z postanowień układu wywiążą się inne państwa posiadające broń chemiczną. Ogłoszenie tych warunków było niemal powtórzeniem francuskiej propozycji z 1987 r., dotyczącej pozostawiania sobie przez poszczególne państwa własnych „zapasów bezpieczeństwa” i spotkało się z dezaprobatą wielu państw uczestniczących w negocjacjach¹⁹⁷.

1 VI 1990 r., podczas waszyngtońskiego spotkania na szczycie, USA i ZSRR podpisały porozumienie przewidujące, iż w ósmym roku po wejściu w życie układu o zakazie stosowania broni chemicznej, nie będą posiadać więcej niż po 2% (tzn. po 5000 ton) bojowych substancji chemicznych¹⁹⁸. W porozumieniu tym przewiduje się dalej, że przyszli sygnatariusze układu mogliby się spotkać po ośmiu latach na specjalnej konferencji, aby ocenić jego wykonanie i podjąć ewentualną decyzję o zniszczeniu pozostałych 2% BST. Również ten tryb warunkowy stał się przedmiotem ostrej krytyki ze strony państw neutralnych i niezaangażowanych. W przypadku ratyfikacji tego układu jedynie Rosjanie mogliby być zadowoleni, gdyż uzyskaliby w zamian gwarancję rezygnacji z produkcji przez Stany Zjednoczone binarnej broni chemicznej.

Pod koniec 1990 r. dyskusja o rozbrojeniu chemicznym zesłała na drugi plan z powodu kryzysu w Zatoce Perskiej i z tej przyczyny Konferencja Rozbrojeniowa nie odnotowała postępu.

¹⁹⁶ *Memorandum of Understanding Between the Government of the Union of Soviet Socialist Republics and the Government of the United States of America Regarding a Bilateral Verification Experiment and Data Exchange Related to Prohibition of Chemical Weapons*, [w:] <http://www.sipri.se/cbw/docs/cw-agreements.html>.

¹⁹⁷ T. Bernauer, op. cit., s. 30–32.

¹⁹⁸ *Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Destruction and Non-Production of Chemical Weapons and on Measures to Facilitate the Multilateral Convention on Banning Chemical Weapons*, [w:] <http://www.sipri.se/cbw/docs/cw-agreements.html>. Por. także: J. Goldblat, op. cit., s. 144–147.

13 V 1991 r., po zwycięstwie nad Irakiem, prezydent G.W. Bush ogłosił, że stanowisko amerykańskie w negocjacjach rozbrojeniowych zmieniło się w sposób zasadniczy. Stany Zjednoczone m.in. zrezygnowały, i to bezwarunkowo, z użycia broni chemicznej, nawet w przypadku użycia tej broni przez potencjalnego przeciwnika. Wszystkie jej zapasy miały zostać zniszczone w nieprzekraczalnym terminie dziesięciu lat, jak przewidywano w konwencji. Prezydent G. W. Bush zaapelował do członków Konferencji Rozbrojeniowej, aby konwencję podpisać już w maju 1992 r. Inicjatywa ta została przyjęta jako wielki krok naprzód w negocjacjach, ale odniesiono się do niej też z pewnym sceptycyzmem (za sześć miesięcy miały się odbyć w USA wybory prezydenckie). Data podpisania konwencji wydała się Konferencji Rozbrojeniowej nierealna i spowodowało to przyjęcie innego terminu – końca 1992 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ w rezolucji nr 46/35C z 6 XII 1991 r. poparło tę propozycję.

Na początku 1992 r. oceniano, że negocjacje mogłyby się zakończyć w tym samym roku, ale pewne zapisy musiałyby być szybko zmienione, gdyż nie są do zrealizowania z przyczyn technicznych. Na przykład zniszczenie całej istniejącej amunicji i bojowych środków trujących w krótkim czasie nie jest możliwe z powodu zbyt wysokich kosztów. 12 III 1992 r. kompromisową, ale jednocześnie całościową propozycję tekstu przedstawiła Australia, w dwa miesiące później tj. 18 V tego samego roku niemiecki ambasador Adolph Ritter von Wagner (przewodniczący komitetu ad hoc ds. broni chemicznej) opracował ostateczny tekst projektu konwencji. Po pewnych poprawkach, mających miejsce 22 VI i 7 VIII, podczas ostatniej rundy negocjacji, projekt konwencji został przyjęty i przedstawiony przez Konferencję Rozbrojeniową Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ 3 IX 1992 r.¹⁹⁹ 30 XI 1992 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło projekt konwencji przez aklamację (rezolucja A/47/39), a 13 I 1993 r. w Paryżu odbyła się uroczystość podpisania konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów.

¹⁹⁹ SIPRI Yearbook 1990: *World Armaments and Disarmament*, Oxford 1993, s. 718.

Dla pełnego obrazu negocjacji nad zakazem broni chemicznej istotne jest też przedstawienie inicjatyw regionalnych na rzecz kontroli i eliminacji broni chemicznej. Istotny postęp w tym kontekście uczyniono w Ameryce Łacińskiej, gdzie podpisano dwie konwencje:

- Mendoza Accord (Wspólna Deklaracja dotycząca całkowitego zakazu broni chemicznej i biologicznej) podpisana przez Argentynę, Brazylię i Chile 5 IX 1991 r.²⁰⁰;

- Deklaracja z Cartageny dotycząca rezygnacji z posiadania broni masowego rażenia, podpisana przez Boliwię, Ekwador, Kolumbię, Peru i Wenezuelę 4 XII 1991 r.²⁰¹

Na kontynencie azjatyckim na uwagę zasługuje Wspólna Deklaracja dotycząca całkowitego zakazu broni chemicznej, podpisana 19 VIII 1992 r. w New Delhi przez Indie i Pakistan. Oba państwa zobowiązały się w niej do nieprzewodzenia badań, produkcji lub innego rodzaju prób zdobycia broni chemicznej, jak również do jej nie użycia²⁰².

Wśród licznych inicjatyw podjętych na Bliskim Wschodzie na podkreślenie zasługuje inicjatywa prezydenta Egiptu, H. Mubara z kwietnia 1990 r., która mówiła o stworzeniu z Bliskiego Wschodu strefy (regionu) wolnego od broni masowego rażenia ze skuteczną kontrolą międzynarodową (celem tej propozycji była rezygnacja przez Izrael z broni atomowej, w zamian rezygnacja przez kraje arabskie z broni chemicznej).

Również w naszej części Europy delegacje CSRS, NRD i RFN przedstawiły w 1989 r. projekt ustanowienia strefy wolnej od broni chemicznej w Europie Środkowej, ale podobnie jak inicjatywa bliskowschodnia nie doczekał się on realizacji²⁰³.

²⁰⁰ Tekst: „Disarmament” 1992, nr 1, s. 132–133.

²⁰¹ Tekst: „Disarmament” 1992, nr 2, s. 198–200.

²⁰² *Joint Declaration on the Complete Prohibition of Chemical Weapons*, [w:] <http://www.fas.org/nuke/guide/india/doctrine/chem.htm> (27 czerwca 2008 r.).

²⁰³ L. Streda, *Chemical Disarmament and the Czech Republic*, [w:] „Perspectives”, Winter 1998/99, nr 11, s. 74.

4. Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów

4.1. Postanowienia konwencji

Konwencję o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów, dalej zwanej w skrócie konwencją, podpisano na konferencji w Paryżu 13 I 1993 r. Zgodnie z artykułem XXI konwencja wchodzi w życie po upływie 180 dni od dnia złożenia u depozytariusza, którym jest sekretarz generalny ONZ, 65. dokumentu ratyfikacyjnego, lecz nie wcześniej niż w 2 lata po jej otwarciu do podpisania. Początkowo przewidywano, że konwencja wejdzie w życie już w styczniu 1995 r. Proces ratyfikacji był jednak powolny i zakończył się jej wejściem w życie dopiero 29 IV 1997 r., tj. 180 dni po złożeniu sześćdziesiątego piątego dokumentu ratyfikacyjnego przez Węgry. Do 13 I 2009 r. konwencję podpisało 189 państw, a dokumenty ratyfikacyjne złożyły 184 państwa (Polska ratyfikowała konwencję 23 VIII 1995 r.)²⁰⁴.

Konwencja o zakazie broni chemicznej należy bez wątpienia do najbardziej obszernych porozumień rozbrojeniowych²⁰⁵. Składa się z preambuły, dwudziestu czterech artykułów oraz trzech załączników:

- załącznika dotyczącego związków chemicznych;
- załącznika dotyczącego weryfikacji;
- załącznika dotyczącego ochrony poufności informacji.

Preambuła stanowi, że państwa-strony są zdecydowane działać na rzecz zakazu i likwidacji wszystkich rodzajów broni masowego rażenia. Przypomina o tym Protokół Genewski z 1925 r.

²⁰⁴ *Status of the Participation in the CWC*, [w:] <http://www.opcw.org/factsandfigures/index.html#participation> (27 czerwca 2008 r.).

²⁰⁵ Dokument ten w polskiej wersji językowej liczy 266 stron.

oraz konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, które są wielostronnymi porozumieniami związanymi z konwencją, uznaje zakaz użycia herbicydów jako środka prowadzenia wojny i wyraża pragnienie państw-stron wzmocnienia ich rozwoju ekonomicznego i technologicznego.

Istota postanowień konwencji zawarta jest w artykule I, który zobowiązuje każde państwo-stronę do:

- nieprowadzenia badań, produkowania, nabywania, gromadzenia, przechowywania lub przekazywania pośrednio lub bezpośrednio komukolwiek broni chemicznej;
- nieużywania broni chemicznej;
- niepodjmowania jakichkolwiek wojskowych przygotowań do użycia broni chemicznej;
- niepomagania, zachęcania lub skłaniania kogokolwiek w dowolny sposób do podejmowania jakiegokolwiek działalności zabronionej na mocy konwencji.

Konwencja dotyczy także związków chemicznych, które mogą być odkryte w przyszłości i produkowane jako bojowe środki trujące.

Każde państwo-strona zobowiązuje się:

- zniszczyć broń chemiczną będącą jego własnością lub w jego posiadaniu²⁰⁶;
- zniszczyć wszelką broń chemiczną, którą porzuciło na terenie innego państwa²⁰⁷;
- zniszczyć wszelkie obiekty służące do produkcji broni chemicznej²⁰⁸;
- nie używać chemicznych środków policyjnych jako środków prowadzenia wojny.

²⁰⁶ 11 VII 2007 r. pierwszym państwem-stroną, która zniszczyła całą broń chemiczną będącą w jej posiadaniu została Albania.

²⁰⁷ Kwestia ta dotyczy zniszczenia broni chemicznej pozostawionej przez Japonię na terytorium Chińskiej Republiki Ludowej.

²⁰⁸ 12 państw-stron zadeklarowało łącznie 65 obiektów służących do produkcji broni chemicznej, z których do 5 XI 2007 r. 42 obiekty zostały zniszczone, a 19 poddano konwersji do celów pokojowych.

Artykuł II konwencji definiuje pojęcia broni chemicznej, toksycznych związków chemicznych i ich prekursorów.

Broń chemiczna oznacza:

- toksyczne związki chemiczne i ich prekursory z wyłączeniem przypadków niezabronionych na mocy konwencji pod warunkiem, że ich rodzaje i ilości są odpowiednie do takich celów;
- amunicję i urządzenia specjalnie zaprojektowane do zadawania śmierci lub innej szkody poprzez toksyczne właściwości związków chemicznych, wyzwanych w rezultacie zastosowania takiej amunicji i urządzeń;
- wszelki sprzęt specjalnie zaprojektowany do użycia w bezpośrednim związku z zastosowaniem amunicji i urządzeń do broni chemicznej.

Toksyczny związek chemiczny oznacza dowolny związek, który przez swoje działanie na procesy życiowe może spowodować śmierć, czasowe obezwładnienie lub trwałą szkodę ludziom lub zwierzętom. Obejmuje on wszelkie związki, bez względu na zastosowanie ich w obiektach, w amunicji lub gdzie indziej. Prekursor oznacza każdy reagent zastosowany w dowolnym etapie produkcji toksycznego związku chemicznego, niezależnie od stosowanego procesu produkcyjnego.

W myśl postanowień artykułu III konwencji, każde państwo-strona zobowiązane jest do przedstawienia deklaracji w terminie do 30 dni od wejścia, dla niego, w życie konwencji. W odniesieniu do broni chemicznej, każde państwo-strona:

- zadeklaruje, czy jest właścicielem lub posiadaczem jakiegokolwiek broni chemicznej albo czy w dowolnym miejscu podlegającym jego jurysdykcji znajduje się jakakolwiek broń chemiczna;
- wskaże dokładną lokalizację, ilość i szczegółowy wykaz posiadanej broni chemicznej;
- powiadomi o broni chemicznej na swoim terytorium, której właścicielem lub posiadaczem jest inne państwo;
- zadeklaruje, czy przekazywało lub otrzymywało po 1 I 1946 r. jakąkolwiek broń chemiczną;
- przedstawi ogólny plan zniszczenia broni chemicznej, której jest właścicielem lub posiadaczem.

W odniesieniu do starej broni chemicznej i porzuconej broni chemicznej;

- powiadomi, czy posiada na swoim terytorium starą lub porzuconą broń chemiczną;

- powiadomi, czy porzuciło broń chemiczną na terytorium innych państw.

W odniesieniu do obiektów do produkcji broni chemicznej:

- oświadczy, czy jest lub było właścicielem lub posiadaczem jakichkolwiek obiektów do produkcji broni chemicznej albo czy takie obiekty są lub były rozmieszczone w dowolnym miejscu podlegającym jego jurysdykcji lub kontroli w okresie od 1 I 1946 r.;

- wymieni każdy obiekt do produkcji broni chemicznej, którego było lub jest właścicielem lub posiadaczem albo który jest lub był rozmieszczony w dowolnym miejscu podlegającym jego jurysdykcji lub kontroli w okresie od 1 I 1946 r.;

- powiadomi o każdym obiekcie do produkcji broni chemicznej, który znajduje się lub znajdował się na jego terytorium, a którego właścicielem lub posiadaczem jest lub było inne państwo;

- zadeklaruje, czy przekazywało lub otrzymywało bezpośrednio lub pośrednio jakikolwiek sprzęt do produkcji broni chemicznej po 1 I 1946 r.;

- przedstawi ogólny plan zniszczenia każdego obiektu do produkcji broni chemicznej, którego jest właścicielem lub posiadaczem albo który jest rozmieszczony w dowolnym miejscu podlegającym jego jurysdykcji;

- przedstawi środki, jakie powinny zostać podjęte w celu zamknięcia każdego obiektu do produkcji broni chemicznej, którego jest właścicielem lub posiadaczem;

- przedstawi ogólny plan każdej czasowej konwersji obiektów do produkcji broni chemicznej na niszczenie broni chemicznej;

- wskaże dokładną lokalizację, charakter i ogólny zakres działalności każdego obiektu lub budowli, zaprojektowanych i zbudowanych głównie do prowadzenia badań nad bronią chemiczną (m. in. laboratoria, poligony i obiekty doświadczalne).

W przypadku posiadania chemicznych środków policyjnych wskaże nazwę chemiczną związku toksycznego, którym dysponuje z przeznaczeniem do uśmierzania rozruchów.

Po złożeniu deklaracji w Sekretariacie Technicznym Organizacji, państwa-strony powinny zapewnić dostęp do każdego obiektu niszczenia broni chemicznej i każdego obszaru jej składowania (art. IV, paragraf 5), a następnie przystąpić do niszczenia broni chemicznej nie później niż dwa lata po wejściu w życie konwencji w danym państwie i zakończyć jej niszczenie w ciągu 10 lat od wejścia konwencji w życie tj. do 2007 r. (art. IV, paragraf 6). Ma się ono odbywać według szczegółowych planów sporządzonych przez zainteresowane państwo, z jednoczesnym zagwarantowaniem bezpieczeństwa ludzi i ochrony środowiska (art. IV, paragrafy 7 i 9). Wszystkie koszty związane ze zniszczeniem broni chemicznej pokrywa zobowiązane do tego państwo-strona konwencji (art. IV, paragraf 16). Zniszczeniu nie podlega broń chemiczna zakopana przed 1 I 1977 r. lub która została zatopiona w morzu przed 1 I 1985 r. (art. IV, paragraf 17).

Konwencja ustala również porządek niszczenia, procedury kontroli obiektów do produkcji broni chemicznej oraz ich konwersji (art. V).

Artykuł VI konwencji określa prawo każdego państwa-strony do rozwijania, wytwarzania, nabywania w inny sposób, przechowywania i używania toksycznych związków chemicznych i ich prekursorów do celów niezabronionych przez konwencję:

- przemysłowych, rolniczych, badawczych, medycznych, farmaceutycznych lub innych celów pokojowych;
- celów ochronnych, które bezpośrednio dotyczą ochrony przed toksycznymi związkami chemicznymi i bronią chemiczną;
- celów wojskowych niezwiązanych z użyciem broni chemicznej i toksycznych właściwości związków chemicznych jako środka prowadzenia wojny;
- egzekwowanie prawa, włączając cele utrzymania porządku wewnętrznego.

W celu zagwarantowania stosowania postanowień konwencji powołano (zgodnie z artykułem VIII konwencji) Organizację

ds. Zakazu Broni Chemicznej, która ma swoją siedzibę w Hadze. Koszty działalności Organizacji pokrywają państwa-strony. Organami Organizacji są: Konferencja państw-stron, Rada Wykonawcza oraz Sekretariat Techniczny²⁰⁹.

Konferencja państw-stron jest głównym organem Organizacji, a w jej skład wchodzi wszyscy członkowie. Konferencja obraduje na corocznych sesjach zwyczajnych i na sesjach specjalnych, zwoływanych w miarę potrzeb. Zadaniem konferencji jest rozpatrywanie wszystkich spraw i problemów związanych z zakresem konwencji. Może przedstawiać zalecenia i wyowiadać się w sprawach zgłoszonych przez państwa-strony lub Radę Wykonawczą. Konferencja nadzoruje stosowanie konwencji oraz podejmuje działania związane z realizacją przyjętych celów. W trakcie szóstego i jedenastego roku od wejścia w życie konwencji konferencja państw-stron dokona przeglądu funkcjonowania konwencji. Decyzje w sprawach merytorycznych będą podejmowane przez konferencję na zasadach konsensusu albo większością 2/3 głosów.

Rada Wykonawcza stanowi organ wykonawczy Organizacji i odpowiada przed konferencją. Rada Wykonawcza składa się z 41 członków, wybieranych zgodnie z zasadą rotacji na okres dwóch lat. Wybór członków odbywa się z uwzględnieniem zasady równomiernego podziału regionalnego, znaczenia przemysłu chemicznego, bezpieczeństwa i znaczenia politycznego. W związku z tym w skład Rady wchodzi:

- dziewięć państw z Afryki, w tym trzy z najbardziej znaczącym przemysłem chemicznym;
- dziewięć państw z Azji, w tym cztery z najbardziej znaczącym przemysłem chemicznym;
- pięć państw z Europy Wschodniej, w tym jedno z najbardziej znaczącym przemysłem chemicznym;
- siedem państw z Ameryki Łacińskiej i Karaibów, w tym trzy z najbardziej znaczącym przemysłem chemicznym;
- dziesięć państw z Europy Zachodniej, w tym pięć z najbardziej znaczącym przemysłem chemicznym;

²⁰⁹ *OPCW Organs*, [w:] <http://www.opcw.org/> (27 czerwca 2008 r.).

- na ostatnie, dodatkowe 41 miejsce będą wybierani kolejno przedstawiciele Azji, Ameryki Łacińskiej i Karaibów²¹⁰.

Rada Wykonawcza będzie się zbierać na sesjach zwyczajnych, a między sesjami tak często, jak to będzie konieczne. Decyzje merytoryczne będą podejmowane większością 2/3 głosów. Rada Wykonawcza nadzoruje działalność Sekretariatu Technicznego oraz współpracuje z organem krajowym każdego państwa-strony. Ułatwia konsultacje i współpracę między sygnatariuszami na ich wniosek. Do obowiązków Rady Wykonawczej należy między innymi rozpatrywanie i zatwierdzanie projektu budżetu, wszelkiego rodzaju sprawozdań, przygotowywanie sesji konferencji, zawieranie różnego rodzaju umów w imieniu Organizacji. Rada Wykonawcza zatwierdza też umowy lub uzgodnienia dotyczące działalności kontrolnej. W razie jakichkolwiek wątpliwości lub wypadków nieprzestrzegania konwencji może zażądać od danego państwa-strony podjęcia środków w celu poprawy sytuacji, informować o tej sprawie wszystkie państwa-strony oraz przedstawiać ją do rozpatrzenia konferencji. Sprawy szczególnie ważne i pilne Rada Wykonawcza może przedstawiać bezpośrednio Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ lub Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

Sekretariat Techniczny jest biurem Organizacji spełniającym funkcje administracyjne, koordynujące i kontrolne w zakresie postanowień konwencji oraz funkcje przekazane mu przez konferencję i Radę Wykonawczą. Sekretariat Techniczny przygotowuje i przedstawia Radzie Wykonawczej projekt budżetu, sprawozdania Organizacji w sprawie realizacji konwencji oraz inne sprawozdania na żądanie konferencji lub Rady Wykonawczej. Wspiera pod względem administracyjnym i technicznym konferencję, Radę Wykonawczą i organy pomocnicze, utrzymuje korespondencję z państwami-stronami konwencji, administruje funduszem pochodzącym ze składek. Ważnym obowiązkiem Sekretariatu Technicznego jest udzielanie pomocy państwom-stronom w wypadkach, gdy staną się ofiarą agresji z użyciem broni chemicznej.

²¹⁰ Dokładne informacje o państwach, które są aktualnie członkami Rady Wykonawczej można znaleźć na stronie internetowej: <http://www.opcw.org/> (27 czerwca 2008 r.).

W skład Sekretariatu Technicznego wchodzi: dyrektor generalny (obecnie pełni tę funkcję Rogelio Pfirter), który stoi na jego czele i kieruje administracją, inspektorzy oraz personel naukowy, techniczny i inny, stosownie do potrzeb. Dyrektorowi generalnemu podlega też Rada Naukowo-Doradcza składająca się z niezależnych ekspertów. Zadaniem Rady jest udzielanie specjalistycznego doradztwa w dziedzinach nauki i techniki, mających odniesienie do konwencji.

Wart odnotowania jest fakt, że do czasu powołania Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej, tj. do dnia 29 IV 1997 r. działała Komisja Przygotowawcza, która zajmowała się wszystkimi sprawami związanymi z wejściem w życie konwencji, w tym opracowaniem szczegółowych zasad implementacji tego porozumienia²¹¹.

Konwencja stanowi również, iż państwo-strona może używać w celu ochrony przed bronią chemiczną następującą pomoc: środki do jej wykrywania i systemy alarmowania, sprzęt ochronny, sprzęt do odkażania i odtruwania (art. X, paragraf 1). Pomoc taka może zostać udzielona państwu-stronie tylko na jego wniosek w trzech wypadkach:

- jeżeli została użyta przeciwko niemu broń chemiczna;
- zostały użyte przeciwko niemu policyjne środki chemiczne;
- jest ono zagrożone przez zabronione działania lub działalność innego państwa (art. X, paragraf 8).

Zgodnie z artykułem XI konwencja ma stymulować rozwój ekonomiczny i technologiczny poprzez wymianę związków chemicznych, sprzętu i informacji naukowej oraz technicznej związanej z rozwojem i zastosowaniem chemii.

Okres obowiązywania konwencji jest nieokreślony, a jej ewentualne wypowiedzenie przez państwo-stronę nie uchyla obowiązku kontynuowania wykonywania zobowiązań przyjętych zgodnie z wszelkimi stosownymi normami prawa międzynarodowego, w szczególności Protokołu Genewskiego z 1925 r.

²¹¹ Szerzej: S. Batsanov, *Practical Aspects Concerning the Implementation of the Convention Prohibiting Chemical Weapons*, „Disarmament” 1993, nr 3, s. 123–140.

4.2. Załączniki do konwencji

Do tekstu konwencji dołączone są trzy załączniki, które stanowią jej integralną część. Precyzują one sposób i formy realizacji poszczególnych postanowień, a ich status jest równoważny konwencji i nie podlega zastrzeżeniom. Według artykułu XVII, każde powołanie się na konwencję obejmuje również załączniki.

Załącznik dotyczący związków chemicznych

Zgodnie z artykułem II konwencja identyfikuje i kategoryzuje trzy grupy związków chemicznych, które są bronią chemiczną lub mogą służyć do jej produkcji (tzw. prekursorzy)²¹².

Wykaz 1 obejmuje substancje szczególnie niebezpieczne ze względu na swoje właściwości i stwarzające wysokie ryzyko dla celów konwencji. Są to związki produkowane prawie w 100% do celów militarnych. Wykaz obejmuje substancje fosforoorganiczne np. sarin, soman, tabun, VX; siarkochloroorganiczne np. iperyt siarkowy; chlororarsenoorganiczne np. luizyt i azochloroorganiczne np. iperyty azotowe. Do tego wykazu należą też dwie toksyny (rycyna i saksitoksyna) i prekursorzy gazów nerwowych.

Wykaz 2 obejmuje te związki chemiczne, które ze względu na stosunkowo dużą toksyczność mogą być bezpośrednio użyte jako broń chemiczna. Wykaz zawiera trzy toksyczne związki chemiczne (amiton, PFIB i BZ) oraz prekursorzy służące do otrzymywania bojowych środków trujących np. niektóre związki fosforoorganiczne, trichlorek arsenu, alkohol pinakolinowy czy tiodiglikol.

Wykaz 3 obejmuje związki chemiczne tzw. podwójnego zastosowania, które są wykorzystywane do produkcji broni chemicznej (silne właściwości trujące) i posiadają szerokie zastosowanie przemysłowe (produkcja w dużych ilościach). Należą do nich: fosgen, chlorocyjan, cyjanowodór i chloropikryna, sie-

²¹² Z. Witkiewicz, K. Paturej, *Główne postanowienia „Konwencji o zakazie broni chemicznej” dotyczące przemysłu chemicznego*, „Przemysł Chemiczny” 1994, nr 7, s. 254–256.

dem prekursorów gazów nerwowych, trzy prekursory siarki oraz trzy prekursory azotu.

Umieszczenie związku chemicznego w którymkolwiek z wymienionych wykazów nie oznacza, że nie można go produkować i używać. Dozwolone jest badanie, wytwarzanie, nabywanie, przechowywanie i używanie toksycznych związków chemicznych i ich prekursorów w celach nie zabronionych przez konwencję. Mogą to być np. cele medyczne. Nie zakazuje się też stosowania bojowych środków trujących do badania skuteczności działania środków ochrony przed skażeniami oraz do opracowywania sposobów i aparatury do wykrywania tych środków trujących.

Związki chemiczne należące do grupy pierwszej można produkować, nabywać, przechowywać i zużywać tylko do celów badawczych, medycznych, farmaceutycznych lub ochronnych, a ich ilość w państwie-stronie konwencji (w dowolnym czasie) nie może być większa niż 1 tona. Pod pojęciem zużycia do celów ochronnych rozumie się zużycie związków chemicznych do badania skuteczności działania środków ochrony przed skażeniami chemicznymi. Związki chemiczne należące do grupy pierwszej można przekazywać do innego państwa-strony konwencji, jeżeli będą stosowane do podanych celów i w ilości nieprzekraczającej podanej wartości.

Związki chemiczne należące do grupy pierwszej można produkować w zakładzie o małej zdolności produkcyjnej, w jednym lub w dwóch laboratoriach, a także w instytucie naukowo-badawczym. W żadnym z tych laboratoriów produkcja nie może przekroczyć 10 kg w ciągu roku.

Synteza związków chemicznych, należących do grupy pierwszej, które są przeznaczone do diagnozowania chorób i leczenia ludzi, może być prowadzona dodatkowo w laboratoriach w ilości mniejszej niż 100 g na rok. Te laboratoria nie będą podlegały obowiązkowi składania deklaracji i nie będą w nich przeprowadzane inspekcje.

Produkcja związków chemicznych należących do grupy drugiej i trzeciej jest dozwolona, ale będzie się odbywać pod międzynarodową kontrolą, której celem będzie określenie wiel-

kości produkcji i przeznaczenia wytworzonych substancji chemicznych.

Związki chemiczne należące do grupy drugiej będą mogły być przekazywane tylko do państw-stron konwencji i tylko z tych państw sprowadzane. Postanowienie to zacznie obowiązywać 3 lata po wejściu w życie konwencji. W tym trzyletnim okresie przekazywanie związków chemicznych należących do grupy drugiej i trzeciej do państw nie będących stronami konwencji będzie możliwe po upewnieniu się, że związki te nie staną użyte w celach sprzecznych z konwencją.

Załącznik dotyczący weryfikacji

W celu przestrzegania postanowień konwencji ustanowiony został rozbudowany system kontroli, w którego skład wchodzi następujące elementy:

- składane przez państwa-strony konwencji deklaracje;
- przeprowadzane przez Sekretariat Techniczny Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej inspekcje w państwach-stronach konwencji.

Składane deklaracje przez każde państwo-stronę dotyczą posiadania (lub nieposiadania) broni chemicznej, jej ewentualnej produkcji i zakładów, w których produkcja ma lub miała miejsce. Deklaracje dotyczą okresu od 1 I 1946 r.

Państwa, które zadeklarują posiadanie broni chemicznej, będą zobowiązane do przedstawienia planu jej zniszczenia i do rozpoczęcia jej niszczenia w ciągu 12 miesięcy. Państwa, które zadeklarują posiadanie zakładów do produkcji broni chemicznej, będą zobowiązane do ich zamknięcia i zniszczenia.

W pierwszej deklaracji, złożonej w ciągu 30 dni od wejścia w życie konwencji (tzw. deklaracje wstępne) państwa-strony zostały zobowiązane do umieszczenia informacji o zakładach i laboratoriach, w których były wytwarzane bojowe środki trujące lub są wytwarzane inne substancje chemiczne, których dotyczy konwencja. Deklaracje powinny zawierać nazwę obiektu, informacje o jego właścicielu, lokalizacji i produkowanych w nim związkach chemicznych. Następnie składane będą deklaracje roczne, zawierające informacje o produkcji, eksporcie, imporcie

i zużywaniu substancji chemicznych. Deklaracje będą zawierały sprawozdania za ubiegły rok i plany na rok następny.

Deklaracje dotyczące związków chemicznych należących do wykazu pierwszego będą obejmowały ich produkcję, przechowywanie, zużycie lub przekazywanie w ilości większej niż 100 g. W przypadku produkowania związków chemicznych należących do wykazu drugiego obowiązkowi składania deklaracji podlega każdy zakład, w którym w ciągu jednego roku wyprodukowano, przerobiono lub użyto 1 kg BZ, 100 kg amitonu lub PFIB oraz 1000 kg prekursorów. Z kolei w przypadku związków chemicznych należących do grupy trzeciej wstępne i roczne deklaracje będą wymagane od zakładów, które produkowały powyższe związki w poprzednim roku lub mają zamiar produkować je w roku następnym, w ilości przekraczającej 30 ton.

Każde państwo-strona konwencji będzie również składać deklaracje o zakładach, które produkują organiczne związki chemiczne nieumieszczone w wykazach w ilości większej niż 200 ton poszczególnych związków organicznych lub 30 ton substancji zawierających fosfor, siarkę lub fluor (PSF-chemicals).

W celu potwierdzenia wiarygodności deklaracji i do kontroli przestrzegania postanowień konwencji będą przeprowadzane inspekcje przez zespoły inspektorów delegowane przez Sekretariat Techniczny Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej. Konwencja przewiduje 12 rodzajów inspekcji, prowadzonych w różnych miejscach i w różny sposób zależnie od ich celu, jak i rodzaju inspekcjonowanego obiektu czy też charakteru jego działalności²¹³.

Niewątpliwie najważniejszy jest podział inspekcji z punktu widzenia sposobu ich prowadzenia, który przewiduje następujące rodzaje inspekcji²¹⁴:

- inspekcje wstępne;
- inspekcje systematyczne;

²¹³ Szczegółowe zasady i sposoby prowadzenia poszczególnych rodzajów inspekcji są opisane w pracy zbiorowej pod redakcją J. Legockiego „Konwencja o Zakazie Broni Chemicznej a polski przemysł chemiczny”, Warszawa 1996.

²¹⁴ Z. Witkiewicz, K. Paturej, *Procedury inspekcji w ramach „Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej”*, „Przemysł Chemiczny” 1994, nr 10, s. 378–380.

- inspekcje na żądanie;
- dochodzenia w przypadku podejrzenia zastosowania broni chemicznej.

Zadaniem inspekcji wstępnej jest sprawdzenie zgodności danych rzeczywistych z deklarowanymi przez państwo-stronę konwencji i dotyczy każdego zadeklarowanego obiektu. Podstawowymi zadaniami inspekcji wstępnej są:

- potwierdzenie deklaracji państwa-strony;
- opracowanie założeń do późniejszych inspekcji systematycznych i ich uzgodnienie z inspekcjonowanym państwem-stroną, wynegocjowane porozumienie dotyczące każdego obiektu zatwierdza Rada Wykonawcza Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej;
- zebranie danych do oceny zagrożenia – dla ustalenia częstotliwości późniejszych inspekcji systematycznych;
- określenie potrzeby i zakresu automatycznego monitoringu obiektu.

Inspekcje wstępne będą przeprowadzane nie później niż 3 lata od wejścia w życie konwencji. W stosunku do obiektów zgłoszonych w trakcie obowiązywania konwencji poddanie ich inspekcji powinno nastąpić w ciągu jednego roku od ich zadeklarowania.

Inspekcje systematyczne prowadzone są przez cały okres działalności kontrolowanego obiektu, a ich częstotliwość uzależniona jest od typu, wielkości, przeznaczenia i związków chemicznych, które są produkowane przez obiekt. Systematyczna weryfikacja na drodze inspekcji i monitorowania na miejscu będzie prowadzona wobec zakładów produkujących broń chemiczną, zakładów niszczenia tej broni, rejonów składowania broni chemicznej, zakładów przemysłu chemicznego produkujących substancje chemiczne ujęte w wykazach konwencji.

Inspekcje systematyczne powinny być prowadzone według załącznika dotyczącego weryfikacji zgodnie z następującymi zasadami:

- każda inspekcja powinna być zgłaszana państwu-stronie przez dyrektora generalnego Sekretariatu Technicznego Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej. Zgłoszenie powinno zawierać

dane dotyczące inspekcji, punktu wejścia do poddawanego inspekcji kraju, datę rozpoczęcia i czas trwania inspekcji, miejsce które ma być inspekcjonowane oraz nazwiska inspektorów. Zgłoszenie powinno być potwierdzone przez inspekcjonowane państwo-stronę w ciągu godziny od zawiadomienia;

- po przybyciu na miejsce inspekcji odbywa się odprawa przedinspekcyjna, w czasie której przedstawiciele obiektu zobowiązani są do przekazania zespołowi inspektorów niezbędnych danych o obiekcie;

- inspekcje powinny być prowadzone w taki sposób, aby wprowadzać możliwie najmniejsze zakłócenia w pracy obiektu;

- inspektorzy powinni przestrzegać zasad bezpieczeństwa właściwych dla danego zakładu;

- inspektorzy będą mieli prawo do utrzymywania stałej łączności z Sekretariatem Technicznym za pomocą własnego sprzętu lub miejscowych środków łączności;

- zespół inspekcyjny będzie miał prawo do swobodnego wyboru miejsca inspekcji i przedmiotów poddawanych inspekcji, wywiadów z personelem obiektu, kontroli dokumentacji i zapisów, które uznają za istotne dla osiągnięcia celów inspekcji, zlecenia wykonania zdjęć i żądania wyjaśnienia wszelkich powstałych podczas inspekcji niejasności;

- inspekcje mogą być przedłużane w porozumieniu z przedstawicielem inspekcjonowanego państwa-strony;

- po zakończeniu inspekcji pisemnie formułowane są wstępne wnioski zespołu inspekcyjnego, które powinny być kontrasygnowane przez przedstawiciela inspekcjonowanego państwa-strony;

- w ciągu dziesięciu dni po wyjeździe zespołu inspekcyjnego przygotowywane jest końcowe sprawozdanie z inspekcji, które zostanie przekazane inspekcjonowanemu państwu-stronie.

Zgodnie z artykułem IX konwencji inspekcje na żądanie (także w przypadku podejrzenia użycia broni chemicznej) są prowadzone w przypadkach, gdy wszelkie inne formy wyjaśnienia wątpliwości co do przestrzegania postanowień konwencji są niewystarczające. Wniosek o przeprowadzenie inspekcji na żądanie może być złożony tylko przez państwo-stronę konwencji i dotyczyć terytorium innego państwa-strony albo miejsca znaj-

dującego się pod jego jurysdykcją lub kontrolą. W odróżnieniu od inspekcji wstępnych i systematycznych, cel inspekcji na żądanie ogranicza się wyłącznie do wyjaśnienia i rozwiązania kwestii dotyczących ewentualnego nieprzestrzegania postanowień konwencji.

Wniosek sporządzony przez żądające inspekcji państwo-stronę powinien być złożony w takim czasie, aby dyrektor generalny OPCW mógł zawiadomić inspekcjonowane państwo-stronę na co najmniej 12 godzin przed planowanym przybyciem zespołu inspekcyjnego. Inspekcjonowane państwo-strona jest zobowiązane potwierdzić odbiór zawiadomienia w ciągu godziny od jego otrzymania.

Po rozpoczęciu inspekcji transport ekipy inspekcyjnej od punktu wejścia do punktu wejścia do inspekcjonowanego obiektu nie może trwać dłużej niż 36 godzin wraz z rozpoczęciem negocjowania alternatywnej i ostatecznej linii ograniczającej inspekcję. Negocjacje nie mogą trwać dłużej niż 72 godziny i w razie ich niepowodzenia linia alternatywna zostanie jako ostateczna. Przed inspekcją odbywa się spotkanie obu stron (spotkanie przedinspekcyjne), gdzie przedstawiciele obiektu udzielają niezbędnych informacji ekipie inspektorów w zakresie bezpieczeństwa i logistyki.

Podczas inspekcji zespół inspekcyjny prowadzi działania na linii ograniczającej. Inspekcje prowadzi się stosując zasadę ograniczonego dostępu do instalacji, a jej czas trwania nie może przekroczyć 84 godzin. Po jej zakończeniu zespół inspektorów natychmiast opuszcza terytorium inspekcjonowanego państwa-strony.

Sporządzone po inspekcji sprawozdanie wstępne będzie przekazane dyrektorowi generalnemu Sekretariatu Technicznego nie później niż 72 godziny po powrocie zespołu inspekcyjnego, projekt końcowego sprawozdania w ciągu 20 dni, a końcowe sprawozdanie w ciągu 30 dni po zakończeniu inspekcji.

Załącznik dotyczący ochrony poufności informacji

Zgodnie z artykułem VIII konwencji, Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej została zobowiązana do podjęcia wszelkich środków ostrożności dla ochrony poufności informacji o cywilnej i wojskowej działalności oraz obiektach, o których została poinformowana w wyniku realizacji postanowień konwencji.

W celu rozwiania wątpliwości przedstawiciele przemysłu chemicznego dotyczących naruszenia tajemnic technologicznych i handlowych zakładów poddawanych kontroli do konwencji dołączono osobny załącznik dotyczący ochrony poufności informacji²¹⁵.

Składa się on z czterech części, które zawierają:

- zasady dotyczące postępowania z informacjami poufnymi (obowiązek ochrony informacji poufnej i odpowiedzialność dyrektora generalnego w tym zakresie);
- środki dla ich ochrony na poziomie wewnętrznym (państwa-strony) i międzynarodowym (Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej);
- środki chroniące poufność w trakcie działalności kontrolnej;
- procedury postępowania w przypadku naruszenia lub podejrzenia naruszenia poufności informacji (przewiduje ustanowienie sankcji dyscyplinarnych i karnych w stosunku do osób spośród personelu organizacji, które dopuszczają się ujawnienia informacji).

Autorzy konwencji zdając sobie sprawę z realnie istniejącej możliwości naruszenia tajemnic technologicznych i handlowych przez państwo-stronę lub Organizację ds. Zakazu Broni Chemicznej, powołali Komisję do rozstrzygania sporów dotyczących poufności. Stanowi ona pomocniczy organ konferencji i jej zadaniem jest rozstrzyganie ewentualnych kwestii spornych pomiędzy Organizacją a państwami-stronami.

Nad wieloma istotnymi i szczegółowymi informacjami, które nie zostały zawarte w załączniku dotyczącym poufności pracuje

²¹⁵ J. Mazur, *Problemy zapewnienia poufności informacji związane z Konwencją o Zakazie Broni Chemicznej*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Technicznej” 1996, nr 9, s. 89–92.

specjalny zespół ekspertów ds. poufności. Jego prace są przedstawiane w okresowych raportach, które po zatwierdzeniu przez Konferencję państw-stron uzyskują rangę oficjalnych dokumentów Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej.

4.3. Zobowiązania wynikające z konwencji

Na podstawie analizy tekstu konwencji oraz w świetle dotychczas przedstawionych informacji na temat zasadniczych postanowień konwencji, można wskazać następujące główne zobowiązania dla każdego państwa-strony konwencji²¹⁶:

I. Zobowiązania podstawowe wynikające z artykułu I konwencji:

- nie prowadzić badań, produkować, nabywać lub gromadzić broni chemicznej, przechowywać, przekazywać pośrednio lub bezpośrednio broni chemicznej komukolwiek;
- nie używać broni chemicznej;
- nie podejmować jakichkolwiek przygotowań do użycia broni chemicznej;
- nie używać chemicznych środków policyjnych jako środka prowadzenia wojny.

II. Zobowiązania w odniesieniu do złożenia w terminie 30 dni od daty ratyfikacji deklaracji w zakresie:

1) broni chemicznej:

- czy dysponuje lub jest posiadaczem broni chemicznej albo czy w dowolnym miejscu podlegającym jego jurysdykcji lub kontroli znajduje się jakakolwiek broń chemiczna;
- czy przekazywało lub otrzymywało broń chemiczną po 1 I 1946 r.

2) starej i porzuconej broni chemicznej:

- czy posiada starą broń chemiczną na swoim terytorium;
- czy posiada porzuconą broń chemiczną na swoim terytorium;

²¹⁶ Podobne zobowiązania zawiera dokument opracowany przez K. Patureja „Zobowiązania Polski z tytułu przystąpienia do Konwencji o zakazie broni chemicznej” z 30 grudnia 1995 r. Materiał udostępniony przez MSZ.

- czy porzuciło broń chemiczną na terytorium innego państwa-strony.

3) zakładów do produkcji broni chemicznej:

- czy posiada zakłady do produkcji broni chemicznej na swoim terytorium lub znajdujące się w dowolnym miejscu pod jego jurysdykcją lub kontrolą;

- czy przekazywało lub otrzymywało urządzenia do produkcji broni chemicznej po 1 I 1946 r.

4) innych obiektów:

- wskazać lokalizację, charakter i ogólny zakres działalności każdego obiektu lub budowli będących jego własnością lub w jego posiadaniu, znajdującego się w dowolnym miejscu pod jego jurysdykcją lub kontrolą, i który był zaprojektowany, zbudowany lub używany począwszy od 1 I 1946 r. głównie do prowadzenia badań nad bronią chemiczną.

5) chemicznych środków policyjnych:

- wskazać nazwę chemiczną i podać strukturę chemiczną chemicznych środków policyjnych oraz numer rejestracyjny w CAS.

III. Działalność nie zabroniona przez konwencję:

- przyjąć niezbędne środki dla zagwarantowania, że prowadzenie badań, produkcja itd. toksycznych związków chemicznych i ich prekursorów, odbywa się tylko w celach nie zabronionych przez konwencję.

IV. Kontrola przemysłu (Załącznik Weryfikacyjny: części od VI do IX)

V. Ogólne zasady przeprowadzania inspekcji (Załącznik Weryfikacyjny, część II).

VI. Krajowe środki realizacji konwencji:

1) zastosować środki konieczne do wypełniania zobowiązań wynikających z konwencji, w szczególności:

- zakazać osobom fizycznym i prawnym podejmowania wszelkiej działalności zabronionej przez konwencję, a w szczególności wprowadzi przepisy karne w tym zakresie;

2) udzieli pomocy prawnej innym państwom-stronom w sprawach wymienionych powyżej;

3) desygnuje lub ustanowi krajowy organ, który będzie służył jako krajowe centrum dla zapewnienia skutecznej łączności z Organizacją i innymi państwami-stronami konwencji;

4) traktować będzie jako poufne informacje i dane otrzymywane poufnie z Organizacji, a takie informacje będą używane tylko w ramach praw i zobowiązań wynikających z konwencji.

VII. Organizacja:

1) uczestniczyć w pracach organów Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej;

2) pokrywać koszty działalności Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej.

VIII. Konsultacja, współpraca i ustalanie faktów:

1) przedstawić państwu żądającemu inspekcji na żądanie, nie później niż 10 dni od dnia otrzymania żądania w sprawie wyjaśnienia dowolnej sprawy, informacji wystarczającej do usunięcia tych wątpliwości lub zaniepokojenia.

IX. Inspekcja na żądanie (Załącznik Weryfikacyjny, część X)

X. Pomoc i ochrona przed bronią chemiczną:

1) zapewnić pomoc za pośrednictwem Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej przez podjęcie jednego lub więcej z niżej wymienionych działań:

- wnieść składkę do dobrowolnego funduszu pomocy;
- podpisać porozumienia z Organizacją w sprawie udzielania pomocy;
- zadeklarować, nie później niż 180 dni po wejściu konwencji w życie dla państwa, rodzaj pomocy jakiej państwo może udzielić.

2) dostarczać corocznie do Sekretariatu Technicznego informacje na temat narodowych programów w odniesieniu do celów ochronnych.

XI. Rozwój ekonomiczny i technologiczny:

1) nie utrzymywać w kontaktach z innymi państwami ograniczeń niezgodnych z zobowiązaniami wynikającymi z konwencji, które mogłyby ograniczać lub hamować współpracę gospodarczą lub naukową oraz postęp technologiczny w dziedzinie pokojowego wykorzystania chemii;

2) nie wykorzystywać konwencji lub innych porozumień dla celów niezgodnych z konwencją;

3) dokonać przeglądu istniejących regulacji narodowych dla zapewnienia ich zgodności z przedmiotem i celami konwencji.

XII. Poufność (Załącznik dotyczący ochrony poufności informacji).

Na podstawie przedstawionych zobowiązań ciążących na państwach-stronach konwencji, za główny cel i zarazem zobowiązanie państw-stron należy uznać wyeliminowanie broni chemicznej z arsenałów wojskowych. Realizacja tego celu napotyka jednak na znaczne trudności natury ekonomicznej i technicznej.

Proces zniszczenia broni chemicznej wymaga najwyższych, specjalnie do tego celu opracowanych technologii i odpowiednio wysokich nakładów finansowych. Istnieje również zagrożenie dla zdrowia ludzkiego i środowiska naturalnego w razie ewentualnego wypadku podczas niszczenia broni chemicznej²¹⁷. W celu wypracowania najmniej szkodliwych metod niszczenia, poszczególne państwa zobowiązały się do bezpośredniej współpracy w tym zakresie. Sekretariat Techniczny Organizacji udostępnia zainteresowanym państwom wszelkie znane technologie i może przyznać na ten cel pomoc finansową.

Według postanowień konwencji, broń chemiczną do niszczenia podzielono na trzy kategorie:

1) broń chemiczna na bazie związków z wykazu 1, jej części i składniki;

2) broń chemiczna na bazie pozostałych związków, jej części i składniki;

3) nienapełniona amunicja i urządzenia oraz sprzęt, zaprojektowane specjalnie do bezpośredniego użycia w związku ze stosowaniem broni chemicznej.

Harmonogram niszczenia broni chemicznej jest następujący:

- niszczenie broni chemicznej 1. kategorii rozpocznie się nie później niż w ciągu dwóch lat od wejścia w życie konwencji a zakończy nie później niż dziesięć lat od wejścia w życie konwencji;

²¹⁷ G.S. Leonov, V. V. Sheluchenko, *Principal Technological and Environmental Aspects of the Destruction of Chemical Weapons*, „Disarmament” 1992, nr 2, s. 94–100.

- niszczenie broni chemicznej 2. kategorii rozpocznie się nie później niż rok od wejścia w życie konwencji i zakończy najpóźniej w ciągu pięciu lat;

- niszczenie broni chemicznej 3. kategorii będzie przebiegać identycznie jak niszczenie broni chemicznej kategorii drugiej.

Problem zniszczenia broni chemicznej dotyczy przede wszystkim jej dwóch głównych posiadaczy tj. Stanów Zjednoczonych (30 tysięcy ton) i Rosji (40 tysięcy ton). Oba państwa podpisały i ratyfikowały konwencję o zakazie broni chemicznej, aczkolwiek nastąpiło to nie bez przeszkód, dopiero w 1997 r. (Stany Zjednoczone uczyniły to 25 IV 1997 r., a Rosja - 5 XI 1997 r.).

Stany Zjednoczone dokonują niszczenia broni chemicznej metodą spalania połączeń organicznych, która zakłada pełną degradację bojowych środków trujących i niszczenie amunicji chemicznej, przy czym efektem zastosowania takiej technologii jest jej stosunkowo mała szkodliwość dla środowiska²¹⁸.

W Stanach Zjednoczonych kompleks przemysłowy tego typu został wybudowany w 1990 r. na atolu Johnston, na południowym Pacyfiku. Drugim, podobnym obiektem przeznaczonym do niszczenia bojowych środków trujących jest zakład w Tooele, który rozpoczął działalność w 1996 r. Oprócz wymienionych powyżej zakładów, w USA znajduje się jeszcze 7 miejsc dostosowanych do niszczenia broni chemicznej.

Rosja z zasobami 40 tysięcy ton broni chemicznej jest największym jej posiadaczem. Problem zniszczenia przez Rosję jej zapasów broni chemicznej był jedną z przeszkód na drodze do ratyfikacji przez to państwo konwencji. Stanowisko Rosji w okresie przed przystąpieniem do konwencji charakteryzowało się znacznym powiązaniem kwestii ratyfikacji konwencji z uzyskaniem konkretnych ustępstw w sprawach finansowych. Chodziło m.in. o uzyskanie pomocy w niszczeniu broni chemicznej, możliwości konwersji zakładów do produkcji broni chemicznej na cele cywilne, a także zwiększenia odpowiedzialności finansowej Organizacji za kontrolę niszczenia broni chemicznej. Według K. Patureja, ówczesnego przedstawiciela RP w Organizacji

²¹⁸ Z. Makles, *Problemy likwidacji broni chemicznej*, „Wojskowy Przegląd Techniczny” 1991, nr 6, s. 7–9.

ds. Zakazu Broni Chemicznej, zasadniczym celem Rosji było zminimalizowanie kosztów swojego udziału w zakazie broni chemicznej kosztem innych państw-uczestników²¹⁹.

W wypadku Rosji zniszczenie broni chemicznej wymaga jeszcze większych nakładów finansowych niż ma to miejsce w Stanach Zjednoczonych. Jedyne rosyjski zakład niszczący broń chemiczną w Czapajewsku funkcjonował bardzo krótko i w 1988 r. wskutek protestów miejscowej ludności został zamknięty. Kolejnym problemem natury wewnętrznej był brak odpowiedniego aktu wewnętrznego dotyczącego programu niszczenia broni chemicznej. Dopiero 2 V 1997 r. rosyjski prezydent B. Jelcyn podpisał akt dotyczący całkowitego zniszczenia broni chemicznej.

Zgodnie z rosyjskim planem niszczenia broni chemicznej, powinna być ona niszczona w siedmiu zakładach, w których obecnie znajdują się jej zapasy. Jednakże przystosowanie tych zakładów do niszczenia broni chemicznej wymaga zarówno znacznych środków finansowych (szacuje się, że na zniszczenie broni chemicznej potrzeba około 5–6 bilionów dolarów), jak i wydłużenia samego procesu niszczenia, który według konwencji powinien się zakończyć przed 1 I 2007 r.

Zdając sobie sprawę z faktu niemożności wywiązania się przez Rosję ze swoich zobowiązań, państwa zachodnie zaofiarowały pomoc finansową w celu ułatwienia niszczenia jej broni chemicznej. Do głównych jej dawców należą następujące państwa: Niemcy, Holandia, Szwecja i Stany Zjednoczone. To ostatnie państwo przeznaczyło m.in. 600 milionów dolarów na zbudowanie prototypowej instalacji niszczenia broni chemicznej w Shchuchye²²⁰.

²¹⁹ *Sprawozdanie z działalności Komisji Przygotowawczej Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej (KP OPCW) za 1995 rok.* Materiał udostępniony przez MSZ.

²²⁰ Wszystkie informacje dotyczące zniszczenia rosyjskiej broni chemicznej zostały zaczerpnięte ze strony internetowej SIPRI: <http://www.sipri.org/contents/expcon/cwdestruction.html> (27 czerwca 2008 r.).

4.4. Znaczenie konwencji o zakazie broni chemicznej

Sekretarz generalny ONZ, Kofi Annan otwierając 6 V 1997 r. w Hadze trzytygodniową konferencję przedstawiciele ponad 160 państw, które podpisały konwencję o zakazie broni chemicznej – stwierdził, że stanowi ona „ważny krok dla umocnienia pokoju”²²¹.

Niewątpliwie znaczenie konwencji o zakazie broni chemicznej polega na eliminowaniu z arsenałów państw całej kategorii broni²²². Jest to rzecz bezprecedensowa w historii dotychczasowych porozumień rozbrojeniowych. Konwencja zabraniając rozwijania badań, posiadania, nabywania, przekazywania i używania broni chemicznej, objęła zakazem wszystkie etapy jej konstruowania oraz jej nieprolifrację, stając się tym samym pierwszym porozumieniem o charakterze rozbrojeniowym sensu stricto, eliminującym całą kategorię broni.

Według byłego dyrektora Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem A.D. Rotfelda konwencja jest wyrazem politycznej woli państw uczestniczących i stanowi trwałą zdobycz społeczności międzynarodowej²²³. Szczególnie dotyczyło to postanowienia konwencji o zniszczeniu broni chemicznej najpóźniej do 2012 r., które jest poparte stworzeniem wyjątkowo precyzyjnego systemu weryfikacyjnego. Co więcej mechanizm kontroli przestrzegania zobowiązań ustanowiony na mocy niniejszej konwencji miał być wzorem dla przyszłych porozumień rozbrojeniowych dotyczących broni masowego rażenia, w tym umocnienia konwencji o zakazie broni bakteriologicznej.

Pomimo wymienionych powyżej zalet i szerokiej aprobaty od początku wejścia w życie konwencji tj. od 29 IV 1997 r. pojawiały się obawy czy uzyska ona wysoki stopień uniwersalności oraz czy państwa, które ją podpiszą i ratyfikują będą dążyć

²²¹ M. Wągrowska, *Apel o podpisy*, „Rzeczpospolita” z 7 V 1997 r.

²²² Należy mieć na uwadze, że konwencja o zakazie broni chemicznej zakazuje, w przeciwieństwie do traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, jakiegokolwiek posiadania broni chemicznej przez którekolwiek z państw.

²²³ A. Wilk, *Naprawa statku w czasie rejsu*, „Rzeczpospolita” z 21–22 XI 1998 r.

do efektywnej realizacji jej postanowień. Po ponad jedenastu latach obowiązywania konwencji należy podkreślić uniwersalny jej charakter w porównaniu z wieloma innymi porozumieniami w sferze rozbrojenia. Ratyfikowanie konwencji zarówno przez USA, jak i nie bez oporów przez Rosję stworzyło dobre perspektywy dla uniwersalizacji konwencji²²⁴.

Do głównych problemów przed jakimi stoi Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej, nadzorująca implementację konwencji o zakazie broni chemicznej, należy zaliczyć kwestie sporne dotyczące kontroli przemysłu i niektórych aspektów działalności kontrolnej oraz wysokie koszty zniszczenia zapasów broni chemicznej znajdującej się w Rosji²²⁵.

Mimo istnienia różnic stanowisk pomiędzy poszczególnymi państwami, dotyczących szeregu kwestii politycznych, związanych z interpretacją postanowień konwencji i funkcjonowaniem Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej – jej działalność należy ocenić bardzo pozytywnie. Z kolei efektywna realizacja postanowień konwencji ma duże znaczenie dla bezpieczeństwa Polski i bezpieczeństwa międzynarodowego, ponieważ:

- zapewni likwidację broni chemicznej i potencjału do jej wytwarzania, w tym również znajdującej się w posiadaniu naszego sąsiada – Rosji;
- zminimalizuje możliwość jej zastosowania;
- zmniejszy niebezpieczeństwo jej nielegalnego transferu przez terytorium państw;
- zapewni wymianę informacji na temat stanu realizacji konwencji przez inne państwa, w tym na temat zagrożeń związanych z naruszeniem zakazu broni chemicznej.

²²⁴ Na dzień 19 VI 2008 r. konwencji nie podpisało „tylko” 7 państw, w większości z Bliskiego Wschodu.

²²⁵ *Notatka na temat funkcjonowania Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej (OPCW). Działalność Polski w OPCW.* Materiał udostępniony przez MSZ.

5. Działalność Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej

5.1. Uniwersalizacja konwencji o zakazie broni chemicznej

Najważniejszym zadaniem Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej stało się od samego początku dążenie do jak największej uniwersalizacji postanowień konwencji²²⁶. Znalazło to swoje odzwierciedlenie m.in. w przyjęciu w trakcie I konferencji przeglądowej konwencji w 2003 r. Planu działania na rzecz uniwersalizacji konwencji²²⁷. Jego efektem był wzrost liczby państw-stron konwencji z 40, które w 2003 r. były poza reżimem konwencji o zakazie broni chemicznej do 9 I 2009 r.²²⁸

Ta niewielka grupa państw jest przedmiotem szczególnej uwagi Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej, której przedstawiciele, nie wyłączając dyrektora generalnego, starają się wywierać wszelki możliwy wpływ (prezentacje, kontakty osobiste, konsultacje, etc.) do zachęcenia tych państw do przystąpienia do konwencji. Najbardziej niepokojący jest jednak brak wśród państw-stron konwencji takich państw jak Egipt, Izrael (choć podpisał konwencję), Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna oraz Syria.

²²⁶ Por. *Statement of the High-Level Meeting on the Tenth Anniversary of the Entry into Force of the Chemical Weapons Convention*, New York, United Nations, 27 September 2007; Statement by H.E. Mrs. Anna Fotyga Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland at the High-Level Meeting on the Tenth Anniversary of the Entry into Force of the Chemical Weapons Convention, www.msz.gov.pl (27 czerwca 2008 r.).

²²⁷ Por. *Action Plan for the Universality of the Chemical Weapons Convention*, 24 October 2003. EC-M-23/DEC.3.

²²⁸ Istotne w tym miejscu jest wskazanie, że Plan działania na rzecz uniwersalizacji konwencji zakładał osiągnięcie członkostwa wszystkich państw przed 10 rocznicą wejścia konwencji w życie, tj. do 29 IV 2007 r. Spośród 9 wspomnianych powyżej państw 4 podpisały konwencję (Bahama, Dominikana, Izrael i Myanmar), a 5 jeszcze jej nie podpisało (Angola, Egipt, KRLD, Somalia i Syria). Stan na 13 I 2009 r.

W tym też kontekście działania OPCW koncentrują się przede wszystkim na przybliżaniu państwom pozostającym poza reżimem standardów implementacji konwencji i mechanizmów weryfikacyjnych. Korzyści natury politycznej i ekonomicznej, a także wzmocnienie poziomu bezpieczeństwa ma stanowić dla tych państw, poza możliwością współpracy z innymi państwami-stronami konwencji, znaczący czynnik w podjęciu pozytywnej decyzji o przystąpieniu do konwencji.

5.2. Proces niszczenia broni chemicznej

Głównym zagadnieniem w zakresie problematyki rozbrojenia chemicznego dla całej społeczności międzynarodowej, a w szczególności dla państw-stron konwencji pozostaje bez wątpienia kwestia zniszczenia istniejących arsenałów broni chemicznej. Jej posiadanie zadeklarowało łącznie 6 państw-stron konwencji (Albania, Indie, Libia, Rosja, Stany Zjednoczone oraz Państwo-Strona²²⁹). W sumie zniszczeniu powinno zostać poddane 71,4 tys. ton metrów sześciennych bojowych środków trujących w terminie 10 lat od wejścia konwencji w życie, tj. do 29 IV 2007 r. Konwencja, jak to już zostało wskazane uprzednio, nie przewiduje możliwości przedłużenia tego terminu poza 29 IV 2012 r.

Tymczasem postęp w niszczeniu broni chemicznej nadal pozostawia wiele do życzenia. Zgodnie z informacją przedstawioną przez dyrektora generalnego OPCW, ambasadora Rogelio Pfirtera w dniu 7 IV 2008 r., w trakcie II konferencji przeglądowej państw-stron konwencji, zniszczono 26,538 tys. ton metrów sześciennych broni chemicznej należącej do pierwszej kategorii²³⁰; 52% broni chemicznej należącej do drugiej kategorii

²²⁹ Tym mianem określa się w oficjalnych dokumentach OPCW Republikę Korei.

²³⁰ Stanowi to około 38% całości istniejących zapasów szacowanych na około 70 tysięcy ton metrów sześciennych broni chemicznej. Por. *Report of the Second Special Session of the Conference of the States Parties to Review the Operation of the Chemical Weapons Convention (Second Review Conference)*, 7–18 April 2008, RC-2/4.

uznano za zniszczone, a także całkowicie zniszczono całą broń chemiczną należącą do trzeciej kategorii²³¹. Z państw-stron, które zadeklarowały posiadanie broni chemicznej udało się to do tej pory jedynie Albanii, która z dniem 11 VII 2007 r. stała się pierwszym państwem-stroną konwencji, która całkowicie zniszczyła posiadany arsenał broni chemicznej. Wsparcie finansowe w procesie jej niszczenia zostało udzielone przez Stany Zjednoczone²³², Grecję, Włochy i Szwajcarię.

W pozostałych państwach, proces napotyka na różnego rodzaju trudności. W przypadku Stanów Zjednoczonych²³³ udało się zniszczyć broń chemiczną należącą do kategorii trzeciej, a także około 48% całości zadeklarowanych zasobów. Istnieje nadzieja, że proces ten ulegnie przyspieszeniu po uruchomieniu nowych zakładów niszczenia broni chemicznej w Pueblo (Colorado) i Blue Grass (Kentucky). Bojowe środki trujące w obu miejscach stanowią około 10% wszystkich zapasów amerykańskiej broni chemicznej. Ze względu na obowiązujące w Stanach Zjednoczonych uregulowania prawne nie jest możliwe ich przeniesienie do innych miejsc niszczenia tego typu środków na terytorium Stanów Zjednoczonych.

Z kolei państwo, które posiada największe zapasy broni chemicznej, Rosja zniszczyła broń chemiczną należącą do kategorii drugiej i trzeciej, a także 23% zapasów broni chemicznej kategorii pierwszej. Nie ulega jednak wątpliwości, iż proces niszczenia rosyjskiej broni chemicznej nie zakończy się przed 2012 r.²³⁴ Z tego też względu istotne stanie się podjęcie dodat-

²³¹ *Opening Statement by the Director-General to the Second Special Session of the Conference of the States Parties to Review the Operation of the Chemical Weapons Convention*, 7 April 2008, RC-2/DG.2.

²³² M. Nguyen, *Albania to Receive Nunn-Lugar Assistance*, „Arms Control Today”, December 2004, s. 41–42.

²³³ Szerzej na temat uwarunkowań i trudności w procesie niszczenia broni chemicznej przez Stany Zjednoczone: M.E. Blackwood, Jr., *Beyond the Chemical Weapons Stockpile: The Challenge of Non-Stockpile Materiel*, „Arms Control Today”, June/July 1998, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

²³⁴ Na temat procesu niszczenia broni chemicznej przez Rosję istnieje bogata literatura. Szerzej: H.P. Smith, Jr., *Funding CW Demilitarization in Russia: Time to Share the Burden*, „Arms Control Today”, November/December 1998, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.); M. Nguyen, *Russia Speeds*

kowych działań, które z jednej strony będą miały pomóc Rosji wywiązać się z nałożonych zobowiązań (przyspieszenie procesu niszczenia broni chemicznej poprzez zwiększenie liczby zakładów do jej niszczenia oraz wzrost nakładów finansowych na tego typu działalność), z drugiej dokonać jej usankcjonowania w nowych terminach eliminacji broni chemicznej (konieczność podjęcia odpowiednich decyzji przez państwa-strony konwencji). Istotne znaczenie będzie miała tutaj wola polityczna oraz dostępność środków finansowych²³⁵.

Wśród pozostałych państw, najbardziej zaawansowany jest proces niszczenia w Państwie-Stronie, który sięga 94,25% całości posiadanych zasobów. Zniszczono już całą broń chemiczną kategorii trzeciej. W przypadku Indii wskaźnik powyższy wynosi 86,03% i również uwzględnia zniszczenie całości posiadanych arsenałów broni chemicznej kategorii drugiej i trzeciej. Ostatnie z sześciu państw-stron konwencji – Libia – rozpoczęło najpóźniej proces wywiązywania się z nałożonych zobowiązań²³⁶. Trypolis zniszczył już całą broń chemiczną kategorii trzeciej i 39% broni chemicznej kategorii drugiej.

Odrębnym problemem jest kwestia zniszczenia starej broni chemicznej i porzuconej broni chemicznej. W przypadku starej broni chemicznej sześć państw przedstawiło deklaracje, w których stwierdziło, iż na ich terytoriach znajduje się stara broń chemiczna. Należą do nich Belgia, Francja, Japonia, Niemcy, Wielka Brytania i Włochy. Z kolei trzy państwa (Chińska Republika Ludowa, Panama i Włochy) zadeklarowały posiadanie porzuconej broni chemicznej.

Ponadto, postanowienia konwencji dotyczą także Japonii i Chińskiej Republiki Ludowej. Oba państwa w przedłużonym

Chemical Weapon Disposal, „Arms Control Today”, January/February 2005, s. 43–44; J.B. Tucker, *Russia's New Plan For Chemical Weapons Destruction*, „Arms Control Today”, July/August 2001, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

²³⁵ Por. A. Smithson, op. cit.

²³⁶ Libia przystąpiła do konwencji dopiero 6 I 2004 r. Inspektorzy OPCW pojawili się w zakładach produkujących broń chemiczną 5 II 2004 r. Por. A. Smithson, *Recharging the Chemical Weapons Convention*, „Arms Control Today”, March 2004, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

terminie do 2012 r. mają zniszczyć broń chemiczną, która została pozostawiona przez Japonię na terytorium Chińskiej Republiki Ludowej²³⁷.

Ważnym elementem składowym procesu niszczenia broni chemicznej przez państwa-strony konwencji jest również niszczenie zakładów do jej produkcji. Według danych z 30 IX 2007 r., z ogólnej liczby 65 zakładów zadeklarowanych przez 12 państw-stron konwencji, 42 – zostały zniszczone, a 19 uzyskało zgodę na konwersję dla celów pokojowych. Oznacza to, że łącznie 94% zakładów do produkcji broni chemicznej uległo zniszczeniu bądź poddane zostało konwersji dla celów pokojowych.

5.3. Wzmocnienie systemu weryfikacji

System weryfikacji konwencji stanowi jeden z filarów nieprolifracji broni chemicznej. Opiera się on, jak już zostało to wspomniane, na inspekcji zakładów przemysłu chemicznego, które są rozpatrywane w świetle produkcji poszczególnych związków chemicznych. Na przestrzeni dotychczasowej działalności Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej zostało przeprowadzonych ponad 3000 inspekcji w ponad 1080 miejscach, związanych z bronią chemiczną lub przemysłem chemicznym, w ponad 80 państwach-stronach²³⁸. Najczęściej inspekcji podlegały zakłady produkujące związki chemiczne należące do wykazu pierwszego – średnio sześciokrotnie, wykazu drugiego – średnio trzykrotnie, wykazu trzeciego – jeden raz.

Ostatnio podkreśla się jednak, że należy dokonać lepszego ukierunkowania przeprowadzania inspekcji, w szczególności zwiększenia ilości inspekcji w państwach rozwijających się, w których jest umiejscawiana coraz większa liczba produkcji

²³⁷ Dokładną informację na ten temat zawiera materiał przedstawiony przez stronę japońską podczas II konferencji przeglądowej państw-stron konwencji. Por. *Japan's efforts toward early destruction of ACW in China*, 16 April 2008, RC-2/NAT.20.

²³⁸ Na uwagę zasługuje podkreślenie, iż w żadnym dotychczas przypadku nie podniesiono niezastosowania się do postanowień konwencji o zakazie broni chemicznej.

przemysłu chemicznego. Zmiany te nastąpiły po 1 I 2008 r. Wskazane wydaje się ponadto, zwiększenie ilości przekazywanych danych przez poszczególne zakłady, jak również uaktualnienie listy zakładów przemysłowych podlegających inspekcjom²³⁹.

Kolejnym zagadnieniem podnoszonym przez ekspertów jest problem stosowania konwencji w stosunku do nowych środków chemicznych, które zostały wynalezione już po podpisaniu i wejściu konwencji w życie. Wydaje się jednak, że rację należy przyznać tym z ekspertów, którzy wskazują, iż zakaz broni chemicznej ma charakter bezwzględnie obowiązujący, a co za tym idzie, dotyczy również nowych rodzajów broni chemicznej, które mogłyby zostać wynalezione w przyszłości²⁴⁰.

Kwestią wciąż nierozwiązaną są inspekcje na żądanie. Dotychczas nie miały one miejsca, choć część państw, w tym m.in. Stany Zjednoczone, oskarżają niektóre z państw-stron konwencji o rozwijanie programów broni chemicznej. Zdolność Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej do szybkiego przeprowadzenia tego typu inspekcji została natomiast sprawdzona w trakcie ćwiczeń, które miały miejsce m.in. na terytorium Holandii w maju i wrześniu 2007 r. Dotychczasowy brak skorzystania z tego mechanizmu może rodzić pewne problemy, gdyż albo wskazuje na całkowitą zgodność działalności państw z konwencją, albo rodzi obawy przed ewentualnym wykorzystaniem tego narzędzia, u których podstaw leży przeświadczenie o jego niezbyt dużej skuteczności²⁴¹. Z drugiej strony, Wa-

²³⁹ Kwestia ta jest przedmiotem ciągłej dyskusji związanej z możliwością realizacji dwóch celów przyświecających autorom konwencji: stworzenia silnego systemu weryfikacji postanowień konwencji i ochrony informacji stanowiących tajemnicę handlową. Por. J.B. Tucker, *The Chemical Weapons Convention: Has it Enhanced U.S. Security?*, „Arms Control Today”, April 2001, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

²⁴⁰ Por. J.D. Holum, *The Future of the Chemical Weapons Convention*, „Arms Control Today”, January/February 1997. <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

²⁴¹ Niektórzy autorzy, tak jak np. J.B. Tucker, wskazują, że Stany Zjednoczone oskarżając Iran o posiadanie i produkcję broni chemicznej obawiały się ujawnić źródło pochodzenia informacji wywiadowczych, bądź też spodziewały się wystąpienia Iranu do OPCW o przeprowadzenie inspekcji na żądanie na terytorium Stanów Zjednoczonych.

szyngeon sam wprowadził w latach 1997–1998 dodatkowe uregulowania w swoim ustawodawstwie, które upoważniają prezydenta USA do odmowy przeprowadzenia przez OPCW inspekcji na żądanie na terytorium Stanów Zjednoczonych, gdyby mogła zagrozić ich narodowym interesom bezpieczeństwa. Drugie wyłączenie zabrania wywiezienia z terytorium Stanów Zjednoczonych pobranej uprzednio próbki materiału dowodowego, co w znacznym stopniu utrudnić może potwierdzenie przez inspektorów OPCW stosowania się przez Waszyngton do postanowień konwencji²⁴².

5.4. Zapobieganie rozprzestrzenieniu broni chemicznej

Rosnące zagrożenie rozprzestrzenianiem broni masowego rażenia, w tym również broni chemicznej, stało się jednym z najistotniejszych wyzwań dla społeczności międzynarodowej w XX wieku. Problem ten narasta wraz z możliwością dostępu do broni chemicznej i jej ewentualnego użycia w działaniach terrorystycznych. Z tego też względu Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej musi w ramach swojej działalności uwzględniać tego typu zagrożenie, choć jej pomysłodawcy nie do końca przewidywali, iż będzie musiała ona stawić czoła zagrożeniom ze strony aktorów pozapaństwowych²⁴³.

Z tego też względu Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej przeprowadza coraz większą liczbę kursów i warsztatów w państwach-stronach konwencji, których celem jest pomoc w budowaniu i rozwijaniu zdolności w zakresie zapobiegania

²⁴² Por. A. Smithson, op. cit.

²⁴³ Istnieje jednak pełna zgodność, że postanowienia konwencji nakładające obowiązek wprowadzenia przez państwa-strony odpowiedniego ustawodawstwa wewnętrznego w zakresie przestrzegania jej postanowień, wzmacniają również możliwość wejścia w posiadanie broni chemicznej przez ugrupowania terrorystyczne. Por. J. B. Tucker, *The Chemical Weapons Convention: Has it Enhanced U.S. Security?*, „Arms Control Today”, April 2001, <http://www.armscontrol.org> (27 czerwca 2008 r.).

rozprzestrzenianiu broni chemicznej, a przede wszystkim efektywnej realizacji postanowień konwencji²⁴⁴.

W kontekście wskazanych powyżej wyzwań i zagrożeń dla środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, działalność OPCW w zakresie zapobiegania rozprzestrzenianiu broni chemicznej jest uzupełniana i wspierana przez tzw. Grupę Australijską, Inicjatywę Przeciwko Rozprzestrzenianiu Broni Masowego Rażenia oraz Komitet 1540. Na krótkie omówienie zasługuje szczególnie działalność Grupy Australijskiej.

Grupa Australijska (*Australian Group*) stanowi nieformalne ugrupowanie utworzone w 1985 r. w celu koordynacji polityki eksportowej w dziedzinach objętych postanowieniami konwencji o zakazie broni biologicznej i toksycznej oraz konwencji o zakazie broni chemicznej. W jego pracach uczestniczy obecnie 40 państw²⁴⁵ i Komisja Europejska. Bezpośrednim motywem powołania AG było przeciwdziałanie nabywaniu prekursorów chemicznych przez Irak, w związku z użyciem przez ten kraj broni chemicznej w wojnie z Iranem²⁴⁶.

Do głównych zadań AG należy ograniczenie groźby rozprzestrzeniania broni chemicznej i biologicznej poprzez skuteczną realizację postanowień obu Konwencji oraz zwiększanie przejrzystości polityki eksportowej państw AG w oparciu o wspólne listy kontrolne²⁴⁷. Lista kontrolna (tzw. „lista ostrzegawcza”) stanowi główny instrument AG obejmując 63 związki

²⁴⁴ Między innymi OPCW Programme to Strengthen Cooperation with Africa.

²⁴⁵ Członkami Grupy Australijskiej są: Argentyna, Australia, Austria, Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Cypr, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Irlandia, Islandia, Japonia, Kanada, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Malta, Niderlandy, Niemcy, Norwegia, Nowa Zelandia, Polska, Portugalia, Republika Korei, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Szwajcaria, Szwecja, Turcja, Ukraina, USA, Węgry, Wielka Brytania i Włochy.

²⁴⁶ Szerzej na temat rozwoju Grupy Australijskiej pisze R.J. Mathews, *The Development of the Australia Group Export Control Lists of Biological Pathogens, Toxins and Dual-Use Equipment*, „The CBW Conventions Bulletin”, nr 66 z grudnia 2004 r.

²⁴⁷ Są to: lista kontrolna obejmująca 63 związki chemiczne podwójnego zastosowania, lista sprzętu związanego z produkcją prekursorów broni chemicznej, listy organizmów biologicznych (*biological agents, plant pathogens, animal pathogens*) wraz z wykazem sprzętu.

chemiczne podwójnego zastosowania. Podstawową procedurą obiegu informacji w AG jest składanie notyfikacji o transferach i odmowach transferu pozycji ze wspólnych list kontrolnych w odniesieniu do państw niebędących członkami Grupy. Spotkania plenarne państw Grupy Australijskiej odbywają się raz do roku, zwyczajowo w siedzibie Ambasady Australii w Paryżu²⁴⁸.

Wydarzenia z 11 IX 2001 r. przyczyniły się do konsolidacji współpracy w ramach Grupy Australijskiej, dalszego ograniczenia dostępu do dóbr podwójnego zastosowania poprzez wymianę informacji, współpracy organów kontrolnych poszczególnych państw oraz kontroli obrotu materiałami chemicznymi i biologicznymi dla celów pokojowych. Skoncentrowano się na:

1. Przyjęciu formalnych wytycznych dla państw członkowskich w sprawie zapobiegania proliferacji broni biologicznej i chemicznej, komponentów do ich produkcji i odnośnych technologii poprzez wzmacnianie narodowych systemów licencjonowania i kontroli eksportu;

2. Stałej aktualizacji list kontrolnych AG, dostosowaniu ich do współczesnych wymogów technologicznych, związanych m.in. z dynamicznym postępem naukowym w dziedzinie biotechnologii i inżynierii genetycznej oraz ewentualnym obniżeniu progów kontrolnych pod kątem możliwości wykorzystania komponentów i związków przez ugrupowania terrorystyczne²⁴⁹;

3. Opracowaniu list związków chemicznych, materiałów biologicznych, komponentów oraz technologii podwójnego zastosowania, które nie podlegałyby kontroli, ale byłyby przedmiotem wymiany informacji pomiędzy państwami AG, z uwagi na ich potencjalne użycie w działaniach terrorystycznych²⁵⁰;

²⁴⁸ Oświadczenia dla prasy po sesjach plenarnych Grupy (od 1993 r.) publikowane są na stronie internetowej: www.australiagroup.net. (27 czerwca 2008 r.).

²⁴⁹ Celem zmian jest usprawnienie procesu wdrażania list kontrolnych Grupy Australijskiej poprzez zwiększenie precyzyjności i czytelności zapisów.

²⁵⁰ W tym kontekście szczególnie istotnym osiągnięciem było przyjęcie wytycznych w sprawie transferów wrażliwych produktów chemicznych i biologicznych, które obejmują m.in. procedurę kontroli „catch-all”. Szerzej: *Australia Group: new measures to fight the spread of Chemical and Biological Weapons*. Press Release: June 7, 2002.

4. Zwiększeniu zakresu wymiany informacji pomiędzy państwami oraz przyspieszeniu jej obiegu poprzez wykorzystanie nowoczesnych środków technicznych i kryptograficznych, stworzenie systemu informatycznego AG, rozbudowę strony internetowej poprzez jej przetłumaczenie na wszystkie języki oficjalne ONZ oraz uzupełnienie o praktyczne informacje na temat implementacji reżimu kontroli eksportu w ramach AG;

5. Propagowaniu celów Grupy Australijskiej wśród państw leżących w sferze zainteresowania jej członków oraz państw zainteresowanych współdziałaniem, w tym popularyzacji przyjętych przez państwa AG rozwiązań w zakresie kontroli eksportu. Działalność zewnętrzna AG realizowana jest w formie kontaktów dwustronnych (m.in. w marcu 2005 r. miały miejsce wizyty delegacji AG w Chinach i na Tajwanie), jak również w wymiarze regionalnym (w oparciu o Regionalne Plany Działań dla Azji i Pacyfiku, a także na Bałkanach).

Ważne w tym kontekście jest to, że państwa członkowskie AG dostrzegają wspólne zagrożenie terroryzmem biologicznym i chemicznym oraz konieczność wzmocnienia reżimu poprzez usprawnienie narodowych systemów kontroli eksportu i współpracę pomiędzy państwami. Przyjęte uzgodnienia dotyczące dalszych praktycznych działań potwierdzają chęć państw do zaktywizowania działań Grupy, nie tylko na polu zapobiegania proliferacji BMR, ale także w zakresie walki z terroryzmem.

Podsumowanie i wnioski de lege ferenda

W podsumowaniu przedstawionych rozważań należy stwierdzić, że cały proces zmierzający do wyeliminowania broni chemicznej w stosunkach międzynarodowych zakończył się podpisaniem pierwszego w historii ludzkości porozumienia eliminującego całą kategorię broni. Wprawdzie konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów nie obowiązuje jeszcze całej społeczności międzynarodowej, jednakże w praktyce stanowi ona najbardziej uniwersalne porozumienie o charakterze rozbrojeniowym *sensu stricto*, podpisane po 1990 r. w okresie kształtowania się nowego ładu międzynarodowego.

Efektywna realizacja postanowień konwencji przyczynia się z pewnością do zwiększenia zaufania i bezpieczeństwa międzynarodowego, zmniejsza także groźbę użycia jednej z najbardziej niehumanitarnych kategorii broni. Należy jednak pamiętać, że do czasu całkowitej likwidacji zapasów broni chemicznej w świecie groźba jej użycia będzie ciągle aktualna. Dotyczy to także – w większej mierze niż w przeszłości – różnego typu aktorów pozapaństwowych, głównie ugrupowań terrorystycznych, które mogą ją wykorzystać do realizacji swoich celów.

Dlatego też działania mające na celu ochronę przed jej użyciem powinny być kontynuowane mimo trudności, jakie stoją przed państwami w okresie wprowadzania postanowień konwencji o zakazie broni chemicznej w życie. Niezwykle istotne jest też, w świetle obecnie istniejących uwarunkowań środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, aby konwencja o zakazie broni chemicznej stanowiła użyteczny instrument, którego uzupełnieniem będą działania podejmowane przez Grupę Australijską, Inicjatywę Krakowską – PSI czy też Komitet 1540. Nie ulega obecnie wątpliwości, iż aktualnie nie widać perspektyw, aby poszczególne postanowienia konwencji, które stano-

wią efekt ponad dwudziestoletnich, żmudnych negocjacji zostały wykorzystane przez negocjatorów innych, co najmniej równie dobrych (jeśli nie lepszych), porozumień eliminujących pozostałą broń masowego rażenia, w szczególności broń biologiczną²⁵¹.

W świetle upływającego czasu, podpisanie konwencji o eliminacji broni chemicznej było właściwym krokiem, a wzmocnienie systemu weryfikacyjnego i efektywna realizacja postanowień porozumienia może spowodować, że w przyszłości określenie „broń chemiczna” spotkamy tylko w podręcznikach wojskowych.

Aby tak się stało, istotne jest dążenie do pełnego zrealizowania wytycznych zawartych we Wspólnym Stanowisku Rady Unii Europejskiej w sprawie II konferencji przeglądowej konwencji z 28 VI 2007 r. Stąd też ważne miejsce w działaniach OPCW w przyszłości powinno zająć:

- umacnianie OPCW jako modelu współpracy wielostronnej i przykładu skutecznego multilateralizmu;
- dalszy rozwój planu działania na rzecz uniwersalizacji konwencji poprzez współpracę z państwami spoza konwencji w celu przybliżenia im standardów implementacji konwencji i mechanizmów weryfikacyjnych;
- dalszy rozwój programu implementacji konwencji w formie planu działania;
- promocja szerokiego zaangażowania w implementację konwencji przedstawicieli przemysłu chemicznego, nauki, instytucji rządowych i pozarządowych;
- włączenie OPCW we współpracę międzynarodową na rzecz umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego, nieprolifracji broni masowego rażenia i przeciwdziałania terroryzmowi broni masowego rażenia.

²⁵¹ Obiecujące uzgodnienie w 1991 r. środków budowy zaufania przez państwa-strony konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, które powinny być stosowane w celu zwiększenia przejrzystości działań państw w zakresie spraw objętych konwencją, zakończyło się niepowodzeniem wraz z brakiem zgody wyrażonym przez Stany Zjednoczone na przyjęcie protokołu weryfikacyjnego do powyższej konwencji.

Bibliografia

Dokumenty i materiały

1. *Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Destruction and Non-Production of Chemical Weapons and on Measures to Facilitate the Multilateral Convention on Banning Chemical Weapons (Bilateral Destruction Agreement)*, [w:] <http://www.sipri.se/cbw/docs/cw-agreements.html>.
2. *Cartagena Declaration on the Renunciation of Weapons of Mass Destruction, Cartagena, 4 December 1991*, [w:] „Disarmament” 1992, nr 2.
3. *Chemical Weapons Convention Verification: Handbook on Scheduled Chemicals*, 1993.
4. *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction*, Hague 1993.
5. *Deklaracja o zakazie używania pocisków napełnionych gazami duszącymi lub trującymi* [w:] Żółtowski Z., Leśko T. (red.), *Broń CB: stopień zagrożenia, problemy zakazu*, Warszawa 1971.
6. *Dokument Końcowy X Specjalnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ poświęconej rozbrojeniu*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 10.
7. *Final Declaration of the Conference of States Parties to the 1925 Geneva protocol and other interested States on the Prohibition of Chemical Weapons, Paris, 7-11 January 1989*, [w:] „Disarmament” 1989, nr 2.
8. *Iraq and Arms Control. A SIPRI Archive*, [w:] <http://www.sipri.se>.
9. *Iraq – its Infrastructure of Concealment, Deception and Intimidation*, January 2003.
10. *Iraq’s Weapons of Mass Destruction. The Assessment of the British Government*.
11. *Japan’s Efforts Toward Early Destruction of ACW in China*, [w:] <http://www.opcw.org>.
12. *Joint Declaration on the Complete Prohibition of Chemical and Biological Weapons: Mendoza Accord, Mendoza, 5 September 1991*, [w:] „Disarmament” 1992, nr 1.
13. *Joint Declaration on the Complete Prohibition of Chemical Weapons, New Delhi, 19 August 1992*, [w:] <http://www.fas.org/nuke/guide/india/doctrine/chem.htm>.

14. *Karta Narodów Zjednoczonych oraz Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, Departament Informacji ONZ, 1971.
15. *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej*, podpisana 18 października 1907 r., [w:] M. Flemming, *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1991.
16. *Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu*, [w:] DzU 1976 r., nr 1, poz. 1.
17. *Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów*, [w:] *Studia i Materiały MON*, nr 20, Warszawa 1995.
18. *Memorandum of Understanding Between the Government of the Union of Soviet socialist Republics and the Government of the United States of America Regarding a Bilateral Verification Experiment and Data Exchange Related to Prohibition of Chemical Weapons (Memorandum of Understanding)*, [w:] <http://www.sipri.se/cbw/docs/cw-agreements.html>.
19. *Opening Statement by the Director-General to the Second Special Session of the Conference of the States Parties to Review the Operation of the Chemical Weapons Convention* [w:] <http://www.opcw.org>.
20. *Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych*, [w:] DzU 1929 r., nr 28, poz. 278.
21. *Raport Sekretarza Generalnego ONZ o broni chemicznej i bakteriologicznej (biologicznej) oraz o skutkach ich ewentualnego użycia*, Warszawa 1969.
22. *Report of the Second Special Session of the Conference of the States Parties to Review The Operation of the Chemical Weapons Convention (Second Review Conference)*, [w:] <https://www.opcw.org>.
23. *Report on the Technical Evaluation Meeting on Chemical Warfare Agent VX*, 12 February 1998.
24. *Sprawozdanie z działalności Komisji Przygotowawczej Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej (KP OPCW) za 1995 rok*, materiał udostępniony przez MSZ.
25. *Statement by H.E. Mrs. Anna Fotyga Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland at the High-Level Meeting on the Tenth Anniversary of the Entry into Force of the Chemical Weapons Convention*, United Nations, New York, 27 September 2007.
26. *Statement of the High-Level Meeting on the Tenth Anniversary of the Entry into Force of the Chemical Weapons Convention*, New York, United Nations, 27 September 2007.

27. *The Australia Group. Fighting the spread of chemical and biological weapons. Strengthening global security*, [w:] www.australiagroup.net.
28. *The Brussels Declaration*, [w:] Schnidler D. Toman J. (red.), *The Laws of Armed Conflicts*, Dordrecht 1988.
29. *The Chemical Weapons Convention and the Control of Scheduled Chemicals in Canada*, 1992.
30. *Układ w sprawie gospodarczej, społecznej i kulturalnej współpracy oraz kolektywnej obrony, podpisany w Brukseli 17 marca 1948 r. i zmieniony na mocy „Protokołu modyfikującego i uzupełniającego Układ Brukselski”*, [w:] Hubert S. (red.), *Zbiór statutów i regulaminów organizacji międzynarodowych*, t. III, Warszawa 1973.
31. *United Nations. Documents of Conference on Disarmament*.
32. *Z projektu konwencji opracowanego przez konferencję rozbrojeniową Ligi Narodów*, [w:] Żółtowski Z., Leško T. (red.), *Broń CB...*
33. *Z traktatu w sprawie używania podczas wojny łodzi podwodnych i gazów duszących* [w:] Żółtowski Z., Leško T. (red.), *Broń CB...*
34. *Zbiór Dokumentów*, Warszawa 1966–1972.
35. *Zobowiązania Polski z tytułu przystąpienia do Konwencji o zakazie broni chemicznej, 30 grudnia 1995 r.*, materiał udostępniony przez MSZ.
36. *20 Years of Australia Group Cooperation*, National Agency for Exports Control, Romania, April 2005.

Publikacje zwarte

1. Alves P.G., *The Interest of Nonpossessor Nations in the Draft Chemical Weapons Convention: A Brazilian Case Study*, New York 1990.
2. Bernauer T., *The Future Chemical Weapons Convention and its Organization: The Executive Council*, UN. New York 1989.
3. Bernauer T., *The Projected Chemical Weapons Convention: A Guide to the Negotiations in the Conference on Disarmament*, UN. New York 1990.
4. Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.
5. Bierzanek R., *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1972.
6. Biziewski J., *Irak–Iran 1980–1988*, Warszawa 1993.
7. Burck G.M., Flowerree Ch.C., *International Handbook on Chemical Weapons Proliferation*, New York 1991.
8. Cybichowski Z. (red.), *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, t. II, Warszawa.
9. Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 1996.

10. Dorn A.W., *Index to the Chemical Weapons Convention*, UN. New York 1993.
11. *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1976.
12. Fischer H., *Limitation, prohibition in the use of certain weapons*, San Remo 1989.
13. Gierycz D., *Międzynarodowe ograniczenia w stosowaniu środków walki zbrojnej*, Warszawa 1980.
14. Gniadecki K., *Zakaz stosowania broni chemicznej i bakteriologicznej w świetle prawa międzynarodowego*, Gdynia 1976.
15. Goldblat J., *Arms Control. The New Guide to Negotiations and Agreements*, London, Thousand Oaks, New Delhi 2002.
16. Goldblat J., *Chemical Disarmament: New Weapons for Old*, Stockholm 1975.
17. Goldblat J., *Chemical Weapons: Destruction and Convention*, London 1980.
18. Grgies A., *Sprawa kurdyjska w XX wieku*, Warszawa 1997.
19. Harigel G.G., *Chemical and Biological Weapons: Use in Warfare, Impact on Society and Environment*, Washington 2001.
20. Hart J., Kuhlau F., *Chemical and biological weapon developments and arms control*, [w:] SIPRI Yearbook 2007: Armaments, Disarmament and International Security.
21. *Health Aspects of Chemical and Biological Weapons*, WHO, Geneva 1970.
22. Isenberg D., *US Chemical 'Non-Lethal' Weapons in Iraq: A Violation of the Chemical Weapons Convention?*, British American Security Information Council 2003.
23. Kasperek T. (red.), *Broń chemiczna zatopiona w morzu bałtyckim*, Gdynia 1998.
24. Krauze M., Nowak J., *Broń chemiczna*, Warszawa 1985.
25. Krutzsch W., Trapp R., *A Commentary on the Chemical Weapons Convention*, Dordrecht 1994.
26. Kukułka J., *Kształtowanie nowego ładu międzynarodowego*, [w:] Bobrow D.B., Halizak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.
27. Kukułka J., *Politologiczne podejście do pokoju*, [w:] J. Kukułka (red.), *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991.
28. Legocki J. (red.), *Konwencja o zakazie broni chemicznej a polski przemysł chemiczny*, Warszawa 1996.
29. Leško T., *Międzynarodowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1990.

30. Livingston N.C., Douglass J.D., *Chemical Biological Weapons, poor man's atomic bomb*, Cambridge 1984.
31. Łukaszuk L., Skowroński A., *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa. Materiały i komentarze*, Warszawa 1999.
32. Marcinko M., *Konwencja o zakazie broni chemicznej jako instrument prawny w walce z terroryzmem międzynarodowym*, [w:] Gryz J., Kwećko R. (red.), *Współczesny wymiar terroryzmu. Przeciwdziałanie zjawisku*, Warszawa 2007.
33. Michałowska G. (red.), *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1996.
34. Miller J., Mylroie L., *Saddam Husajn: Wojna w Zatoce*, Warszawa 1991.
35. Multan W., *Problemy rozbrojenia europejskiego 1945-1975*, Warszawa 1979.
36. Osmańczyk E.J., *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986.
37. Parzymies S., *Rola ONZ w utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, [w:] Kukułka J., Popiuk-Rysińska I. (red.), *Wkład ONZ w rozwój współżycia narodów*, Warszawa 1997.
38. Perry Robinson J., Leitenberg M., *The rise of CB weapons*, Stockholm 1971.
39. Rothschild J.H., *Broń jutra chemiczna i biologiczna*, Warszawa 1970.
40. *Rozbrojenie: szkice i rozprawy*, Warszawa 1966.
41. Salinger P., Laurent E., *Konflikt w Zatoce Perskiej: tajne dokumenty*, Kraków 1991.
42. Saulewicz A. (red.), *Problemy międzynarodowego prawa wojennego*, Warszawa 1966.
43. Strulak T., *Działania na rzecz rozbrojenia i kontroli zbrojeń*, [w:] Symonides J. (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2006.
44. Strulak T., *Niebezpieczeństwo rozprzestrzeniania broni masowego rażenia*, [w:] Symonides J. (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2006.
45. *Studia nad zakazem broni BC*, Warszawa 1970.
46. Szyszka K., *Bojowe środki trujące*, Wrocław 1996.
47. Tabor M., *Znaczenie środków budowy zaufania w umacnianiu pokoju*, [w:] Kukułka J. (red.), *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991.
48. *The United Nations and Disarmament: A Short History*, United Nations New York, 1988.

49. Towpik A., *Bezpieczeństwo międzynarodowe a rozbrojenie*, Warszawa 1970.
50. Towpik A., *Problem rozbrojenia we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, [w:] A.D. Rotfeld (red.), *Od zaufania do rozbrojenia*, Warszawa 1986.
51. Trapp R., *Verification under the Chemical Weapons Convention*, Oxford 1993.
52. Vogel F.J., *The Chemical Weapons Convention: Strategic Implications for the United States*, US Army War College 1997.
53. Warszawski J., *Zagadnienie rozbrojenia w prawie międzynarodowym i w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1930.
54. Witkiewicz Z. (red.), *1000 słów o chemii i broni chemicznej*, Warszawa 1987.
55. Witkowski I., *Supertajne bronie Islamu*, Warszawa 1999.
56. Zanders J.P., *The Chemical Weapons Convention Viewed as a Deproliferation Regime*, Brussel 1996.
57. Zanders J.P., Eckstein, S., Hart, J., *The Chemical Weapons Convention, Fact Sheet*, Oxford 1997.
58. Zięba R., *Działania na rzecz ograniczania wyścigu zbrojeń i rozbrojenia*, [w:] Kukułka J. (red.), *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1991.
59. Żółtowski Z., Leśko, T. (red.), *Broń CB: stopień zagrożenia, problemy zakazu*, Warszawa 1971.

Artykuły i opracowania

1. Barak E., *Where Do we Go from Here? Implementation of the Chemical Weapons Convention in the Middle East in the Post-Saddam Era*, [w:] „Security Studies”, Autumn 2003, nr 1.
2. Batsanow S., *Approaching the 10th Anniversary of the Chemical Weapons Convention. A Plan for Future Progress*, [w:] „Nonproliferation Review”, July 2006, nr 2.
3. Batsanov S., *Practical Aspects Concerning The Implementation Of The Convention Prohibiting Chemical Weapons*, [w:] „Disarmament” 1993, nr 3.
4. Batsanov S., *Preparing for the Entry into Force of the Chemical Weapons Convention*, [w:] „NATO Review”, September 1996, nr 5.
5. Berdennikov M., *Chemical Weapons and Terrorism*, Symposium on Terrorism and Disarmament, UN, New York, 25 October 2001.

6. Biema van D., *Prophet of poison*, [w:] *Time* 1995, 3 April.
7. Cirincione J., *Iraq Biological and Chemical Weapons Fact Sheet*, [w:] *Carnegie Endowment for International Peace*, 4 April 2003.
8. Cirincione J., Mathews J.T., Perkovich G., Orton A., *WMD in Iraq. Evidence and Implications*, [w:] *Carnegie Endowment for International Peace*, January 2004.
9. Compagnion V., Vignard K (eds.), *Science, Technology and the CBW Regimes*, [w:] „Disarmament Forum” 2005, nr 1.
10. Compagnion V., Vignard K (eds.), *The CWC Review Conference*, [w:] „Disarmament Forum” 2002, nr 4.
11. Flemming M., *Konwencja o zakazie produkcji i stosowania broni chemicznych*, [w:] „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1994, nr 1.
12. Flowerree Ch.C., *The Chemical Weapons Convention: A Milestone in International Security*, [w:] „Arms Control Today”, October 1992, nr 8.
13. Gee J., *The Destruction, Removal or Rendering Harmless of Iraq's Chemical Warfare Capability*, [w:] „Disarmament” 1992, nr 2.
14. Gierycz D., *Aktualne problemy zakazu broni biologicznej i chemicznej*, [w:] „Państwo i Prawo” 1971, nr 6.
15. Gierycz D., *Eliminacja broni chemicznej*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 6.
16. Gioia A., *The Projected Convention on Chemical Weapons and its Application in Time of Armed Conflict*, [w:] „International Spectator”, July-September 1992, nr 3.
17. Gordon P.H., *Iraq: the transatlantic debate*, [w:] The European Union Institute for Security Studies, Occasional Papers, December 2002, nr 39.
18. Grabizna R., *Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSO im. Tadeusza Kościuszki” 1997, nr 4.
19. Górbiel A., *Bojowe środki chemiczne jako zagrożenie iuris in bello*, [w:] „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 21”, Katowice 1971.
20. Górka-Winter B., *Raport rządu brytyjskiego o irackiej broni masowej zagłady*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Biuletyn, Dokumenty Robocze, 2002, nr 94.
21. Harris E.D., *Threat Reduction and North Korea's CBW Programs*, [w:] „Nonproliferation Review”, Fall/Winter 2004.
22. Hart J., *Assistance for the destruction of chemical weapons in the Russian Federation: political and technical aspects*, Stockholm International Peace Research Institute, 2005.

23. Hart J., *Political and technical aspects of challenge inspections under Chemical Weapons Convention*, Stockholm International Peace Research Institute, 2004.
24. Kliukin I., *Russia and Chemical Weapons Convention*, [w:] „International Affairs” (Minneapolis) 2000, nr 2.
25. Kloske M., *Możliwości zastosowania broni masowego rażenia przez organizacje terrorystyczne*, [w:] „Myśl Wojskowa” 2006, nr 1.
26. Kościuk L., *Metodologiczne aspekty badań nad rozbrojeniem*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 11.
27. Kościuk L., *Rozbrojenie jako kategoria nauki stosunków międzynarodowych*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 3.
28. Krepon M., *Verifying the Chemical Weapons Convention*, [w:] „Arms Control Today”, October 1992, nr 8.
29. Ledogar S., *Steps in the Right Direction: US and Soviet Union Contribute to A Universal Chemical Weapons Convention*, [w:] „NATO Review”, August 1990, nr 4.
30. Leonov G.S., Sheluchenko V.V., *Principal Technological and Environmental Aspects of the Destruction of Chemical Weapons*, [w:] „Disarmament” 1992, nr 2.
31. Ludwiczak Z., *Sprawa zakazu broni chemicznej i bakteriologicznej*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1969, nr 11.
32. Makles Z., *Broń chemiczna w Polsce*, [w:] „Biuletyn Informacyjny WI-ChiR” 1998, nr 1/28.
33. Makles Z., *Problemy likwidacji broni chemicznej*, [w:] „Wojskowy Przegląd Techniczny” 1991, nr 6.
34. Malik R., *Osiem lat kryzysu*, [w:] „Rzeczpospolita”, 17 grudnia 1998 r.
35. Mandel R., *Chemical Warfare: Act of Intimidation or Desperation?*, [w:] „Armed Forces and Society”, Winter 1993, nr 2.
36. Mathews R.J., MacCormack T.L.H., *Entry into Force of the Chemical Weapons Convention: National Requirements and Prospective Timetable*, [w:] „Security Dialogue”, March 1995, nr 1.
37. Mathews R.J., MacCormack T.L.H., *Prevention is Better than Cure: Pre-empting Inspection-Related Disputes under the Chemical Weapons Convention*, [w:] „Contemporary Security Policy”, December 1995, nr 3.
38. Matousek J., *Assistance and Protection – One of the Main Pillars of the Chemical Weapons Convention: Czech Republic’s Access to the Article X of the Convention*, [w:] „Perspectives”, Summer 2002, nr 18.
39. Mazur J., *Działanie zespołu monitoringu chemicznego w Iraku*, [w:] „Biuletyn WAT” 1996, nr 9.

40. Mazur J., *Problemy zapewnienia poufności informacji związane z Konwencją o Zakazie Broni Chemicznej*, [w:] „Biuletyn WAT” 1996, nr 9.
41. Mierzejewski J., *Broń chemiczna od Ypres do metra tokijskiego*, [w:] „Skalpel”, maj-czerwiec 2007, nr 3.
42. Mierzejewski J., *Broń chemiczna*, [w:] „Skalpel”, lipiec-sierpień 2007, nr 4.
43. Mirimanoff-Chilikine J., *The Red Cross and Biological and Chemical Weapons*, [w:] „International Review of the Red Cross”, June 1970.
44. Moodie M., *Ratifying the Chemical Weapons Convention: Past Time for Action*, [w:] „Arms Control Today”, February 1996, nr 1.
45. Morel P., *The Paris Conference on the Prohibition of Chemical Weapons*, [w:] „Disarmament” 1989, nr 2.
46. Multan W., *Rozbrojenie w Karcie i działalności ONZ*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1985, nr 10.
47. Neffe S., Starostin L., *Inspekcje międzynarodowe jako instrument weryfikacji postanowień Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej*, [w:] „Biuletyn WAT” 1996, nr 9.
48. Nowak I., *Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów*, [w:] „Myśl Wojskowa” 1996, nr 3.
49. Olson K.B., *Why the US Chemical Industry Can Live With a CW Convention*, [w:] „Arms Control Today”, November 1989, nr 9.
50. Ortega M., *Iraq: a European point of view*, [w:] The European Union Institute for Security Studies, Occasional Papers, December 2002, nr 40.
51. Pearson G. S., *The Chemical Weapons Treaty: Protective Measures are Essential*, [w:] „Parameters”, Winter 1994–1995, nr 4.
52. Pearson G.S., *Forbidden, Not Forgotten*, [w:] „International Defense Review”, March 1997, nr 30.
53. Preus M., *Broń ABC – nowy oręż terrorystów*, [w:] „Zeszyty Naukowe AON” 2003, nr 1.
54. Robinson J.P., *Difficulties Facing the Chemical Weapons Convention*, [w:] „International Affairs”, March 2008, nr 2.
55. Robinson J.P., *Implementing the Chemical Weapons Convention*, [w:] „International Affairs”, January 1996, nr 1.
56. Sauerwein B., *Chemical Weapons Convention: Belling the Cat?*, [w:] „International Defense Review” 1992, nr 11.
57. Smith H.P., *Funding CW Demilitarization in Russia: Time to Share the Burden*, [w:] „Arms Control Today”, November–December 1998, nr 8.
58. Smithson A.E., *Playing Politics with the Chemical Weapons Convention*, [w:] „Current History”, April 1997, nr 609.

59. Smithson A., *Recharging the Chemical Weapons Convention*, [w:] „Arms Control Today”, March 2004, nr 2.
60. Stefaniak P., *Greckie ognie*, [w:] „Polityka”, 3 maja 1997, nr 18.
61. Stern J.E., *Co-Operative Security and the CWC: A Comparison of the Chemical and Nuclear Weapons Non-proliferation Regimes*, [w:] „Contemporary Security Policy”, December 1994, nr 3.
62. Stern J.E., *Strategic Decision Making, Alliances and the Chemical Weapons Convention*, [w:] „Security Studies”, Summer 1994, nr 4.
63. Streda L., *Chemical Disarmament and the Czech Republic*, [w:] „Perspectives”, Winter 1998/99, nr 11.
64. Thraenert O., *Das Chemiewaffen-Verbot ein Jahr nach Inkrafttreten*, [w:] „Europäische Sicherheit”, Mai 1998, nr 5.
65. Thraenert O., *The International Chemical Weapons Convention: Problems Involved*, [w:] „Aussenpolitik” 1993, nr 3.
66. Thraenert O., *Zehn Jahre Chemiewaffen-Verbot*, [w:] „Europäische Sicherheit”, April 2007, nr 4.
67. Tucker J.B., *The Chemical Weapons Convention: Has It Enhanced US Security?*, [w:] „Arms Control Today”, April 2001, nr 3.
68. Tucker J. B., *Verifying the Chemical Weapons Ban: Missing Elements*, [w:] „Arms Control Today”, January–February 2007, nr 1.
69. Turbanski St., *Chemical Weapons*, [w:] „Disarmament” 1987, nr 2.
70. Venter A., *What is Saddam hiding?*, [w:] suplement do Jane’s Intelligence Review 1998.
71. Wadhwa A., *The Preparatory Phase of Setting up the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*, [w:] „Disarmament” 1993, nr 3.
72. Waszczykowski W., *Likwidacja broni chemicznej*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 4.
73. Wągrowska M., *Apel o podpisy*, [w:] „Rzeczpospolita”, 7 maja 1997 r.
74. Wągrowska M., *Zakaz z dwiema niewiadomymi*, [w:] „Rzeczpospolita”, 29 kwietnia 1997 r.
75. Wenzel U., *Kontroll und Verifikationsregimes für die Chemiewaffenkonvention*, [w:] „Osterreichische Militärische Zeitschrift”, Juli–August 1990, nr 4.
76. Wilk A., *Naprawa statku w czasie rejsu*, [w:] „Rzeczpospolita”, 21–22 listopada 1998 r.
77. Witkiewicz Z., Jóźwik R., Starostin L., *Konwencja o Zakazie Broni Chemicznej*, [w:] „Biuletyn WAT” 1996, nr 9.
78. Witkiewicz Z., Paturej K., *Konwencja o zakazie broni chemicznej*, [w:] „Przemysł Chemiczny” 1994, nr 3.

79. Witkiewicz Z., Paturej K., *Główne postanowienia „Konwencji o zakazie broni chemicznej” dotyczące przemysłu chemicznego*, [w:] „Przemysł Chemiczny” 1994, nr 7.
80. Witkiewicz Z., Paturej K., *Procedury inspekcji w ramach „Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej”*, [w:] „Przemysł Chemiczny” 1994, nr 10.
81. Zagórski Z.P., *Bomba atomowa ubogich?*, [w:] „Wiedza i Życie” 1991, nr 4.
82. Zanders J.P., *Perspektywy zawarcia układu o rozbrojeniu chemicznym*, [w:] „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1993, nr 1-2.
83. Zanders J.P., French E.M., *Article XI of the Chemical Weapons Convention: Between Irrelevance and Indispensability*, [w:] „Contemporary Security Policy”, April 1999, nr 1.
84. Żuber M., *Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSO im. Tadeusza Kościuszki” 1999, nr 2.

Adresy stron internetowych

- Chemical and Biological Weapons; Possession and Programs Past and Present, [w:] <http://cns.miis.edu/research/cbw/possess.htm>.
- Chemical Warfare Agents, [w:] <http://www.sipri.se/cbw/cbw-agents/mainpage.html>.
- Human Rights Watch World Report 1998, [w:] <http://www.hrw.org/worldreport/Back-02.htm>.
- Chronology of State Use an Biological and Chemical Weapons Control, [w:] <http://cns.miis.edu/research/cbw/pastuse.htm>.
- Fifth report under Resolution 1051, [w:] <http://www.un.org/Depts/unscom/sres98-332.htm>.
- Iraq: The Unscom Experience, [w:] <http://www.sipri.se/pubs/Factsheet/unscom.html>.
- Reported Use of Chemical Weapons, Ballistic Missiles, and Cruise Missiles in the Middle East, [w:] <http://cns.miis.edu/research/wmdme/use.htm>.
- The Organization for Prohibition of Chemical Weapons, [w:] <http://www.opcw.org>.
- Weapons of Mass Destruction in the Middle East, [w:] <http://cns.miis.edu/research/wmdme/index.htm>.

Zamówienia
na publikacje Akademii Obrony Narodowej
można składać telefonicznie lub pisemnie na adres:

Księgarnia AON
al. gen. A. Chruściela 103, bl. 40
00-910 Warszawa
tel./fax 022 681 46 08
e-mail: ksiegarnia.akademicka@aon.edu.pl

Wykaz publikacji znajduje się na stronie internetowej
księgarni akademickiej

www.biblioteka.aon.edu.pl

